

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

2012

Miloslav Kubica

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Politické funkce penálních institucí:
případová studie ČR**

Miloslav Kubica

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Diplomová práce

**Politické funkce penálních institucí:
případová studie ČR**

Miloslav Kubica

Vedoucí práce:

Mgr. Ľubomír Lupták, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Poděkování za věnovaný čas, cenné rady a připomínky poskytované při psaní této diplomové práce patří jejímu vedoucímu, Mgr. Lubomíru Luptákovi, Ph.D.

Obsah

1	ÚVOD	3
1.1	Nastavení výzkumných otázek	5
1.2	Metodika zpracování.....	7
1.3	Použitá literatura	8
2	PŘECHOD OD SOCIÁLNÍHO K PENÁLNÍMU STÁTU	9
2.1	Vzestup vězeňské populace ve Spojených státech amerických.....	12
2.1.1	Vertikální expanze, nebo vězeňská hyperinflace	13
2.1.2	Horizontální rozšíření penálního zátahu na zločince.....	14
2.1.3	Nástup vězeňské „velké vlády“	16
2.1.4	Oživení a prosperita soukromého vězeňství	17
2.1.5	Vězeňská afirmativní akce.....	18
2.2	Šíření penálního státu	19
2.3	Evropská cesta k penálnímu státu	20
2.4	Sumarizace	24
3	INSTITUCE VĚZENÍ	25
3.1	Vězení jako forma trestu	25
3.2	Dovršení formování vězeňského systému	27
3.3	Důsledky vězeňského systému	28

4	PŘÍPADOVÁ STUDIE ČESKÉ REPUBLIKY	33
4.1	Vězeňství v České republice	34
4.1.1	Vazební věznice a věznice	35
4.1.2	Kopírují trendy v českém vězeňství americkou předlohu? .	36
4.1.3	Problematika českého vězeňství ve volebních programech politických stran zastoupených v PS PČR.....	43
4.1.4	Možné příčiny vedoucí k přeplnění českých věznic	45
4.1.4.1	Struktura kriminality dříve a v současnosti	46
4.1.4.2	Úvěrová politika jako příklad změn v obsahu kriminality.....	47
4.1.5	Vhodné řešení pro přeplněné věznice?.....	50
4.1.6	Sumarizace.....	50
4.2	Nová sociální rizika.....	52
4.2.1	Vznik a šíření nových sociálních rizik a selhávání fungujícího trhu práce	52
4.2.2	Reformy v České republice v souvislostech.....	57
4.2.3	Šikana nezaměstnaných	61
4.2.4	Dávky pomoci v hmotné nouzi jako příklad narůstající represe	65
4.2.5	Lék na postih drobné kriminality	69
5	ZÁVĚR	73
6	SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ	77
7	RESUMÉ	86
8	PŘÍLOHY.....	87

1 ÚVOD

Žijeme v období neoliberálních reforem, které ovlivňují životy lidí po celém světě a samozřejmě i v samotné České republice. Ohrožují nás nová sociální rizika, která se stávají polem, kde se protíná celá řada velice podstatných problémů dnešní společnosti (Keller, 2011: 7). Společnost se dostává do tzv. pohybu, což ovlivňuje obsah kriminality, jež se taktéž stává pohyblivou. Skutky či přestupky, které byly ještě v nedávné době považované pouze za nevhodné narušování sociálních norem, se nyní projevují ve struktuře kriminality o to výrazněji. Těmito skutky rozumíme například vymáhání dluhů a pohledávek, řešení osobních sporů nebo jednání vůči institucím. Kromě toho se také objevují nové skutky, jež v minulosti ani neexistovaly, jako je např. zneužití internetu. *„Logickým následkem změn struktury kriminality je pak výrazná změna skladby osob, ze kterých trestní stíhání, rozsudek soudu a případné uvěznění za porušení trestního zákona dělá pachatele trestných činů, obžalované, odsouzené a vězněné osoby“* (Marešová, 2010: 1).

Po Sametové revoluci a nastolení demokracie v Československu přišla velká amnestie, která zapříčinila vyprázdnění věznic. Leč tento stav neměl dlouhého trvání, jelikož se většina z propuštěných dostala zpět do vězení. Ve vězeňství následoval proces přebudování, a tak si české vězeňství muselo projít mnohými změnami. Ty se týkaly zejména způsobu řízení a vzdělávání personálu. Také stávající počet věznic nestačil, proto bylo nutné vybudovat nová zařízení. Rostoucí počet lidí ve věznicích jde ruku v ruce s kriminalizací a penalizací nových forem jednání, které se objevily jako součást arsenálu strategií členů společnosti vytlačovaných na její okraj v důsledku probíhajících sociálních a ekonomických změn. Část těchto změn, spojená s ústupem z pozic sociálního státu a s budováním státu neoliberálního, dospěla k nárůstu objemu těchto marginalizovaných vrstev, jež jsou dlouhodobě vyloučené z trhu práce. *„Marginálové jsou vnímáni jako ti, kdo sami, vlastní vinou vystoupili či vypadli z vlaku prosperity. Málokdo připustí, že to mohl být právě onen vlak, který mnohé z nich na nechráněném přejezdu v nepřehledné mlze komplexní společnosti bez jediného výstražného zahoukání jednoduše rozdrtil“* (Keller, 2010a: 57-58). Podle Martina Potůčka (2011: 26) český „sociální stát, který je ve svém fungování deformován neoliberálním viděním světa, dnes generuje

každý den stovky a tisíce chudých a vyloučených“. Spojení strategií kriminalizace, penalizace a liberálních sociálních a ekonomických reforem vedlo ke stavu, ve kterém je možné nahlížet na vězeňský systém jako na jeden z klíčových nástrojů managementu marginality (Wacquant, 2009b: 14). Fungování tohoto systému je úzce spojené s produkcí takových reprezentací marginalizovaných vrstev a jejich způsobu života, které budou legitimizovat penální praktiky.

Po americkém vzoru trvale vzestupuje počet uvězněných u velké většiny členských států Evropské unie již od sedmdesátých let 20. století. Věznice se zaplňují především příslušníky dělnické třídy, nezaměstnanými, mimo evropskými přistěhovalci či drogově závislími. Trvalá přeplněnost¹ věznic tak eliminuje jejich základní deklarované funkce a vězení se stávají pouhým prostorem pro uskladňování nežádoucích. Potírat co nejhorlivěji městský nepořádek policejními silami a uvězněním si vzali kupodivu také za cíl představitelé socialistických a sociálně demokratických politických stran. Zatímco „sociální Evropa“ chřadne, výroba „trestající Evropy“ se rozproudila v odvětvích policie, soudnictví a vězeňství (Wacquant, 2009a: 4). Stav vysokého počtu vězeňské populace vyvolává určité pochybnosti, zda je sankční politika a celý systém trestní justice vůbec účinný. *„Již mnoho let se hovoří o narůstající „krizi vězeňství“. Fundovanější názory upozorňují spíše na krizi trestu odnětí svobody“* (Karabec, 2001: 73).

Zygmunt Bauman (1999: 134-135) připomíná ve své knize *Globalizace: důsledky pro člověka*, že se především objevuje celosvětový trend zvyšování množství lidí, kteří jsou již ve věznicích či těch, které se soudy chystají poslat do vězení. Počet takových lidí strmě vzrůstá, a proto se staví i nové věznice, které o to více zatěžují státní rozpočty. Nabízí se nám otázka, proč je stále více lidí v přímém konfliktu se zákonem a dostává se do vězení? Tempo růstu vězeňské populace a její skladba ukazuje, že nejde o jednoduchou kvantitativní změnu. Politické reprezentace různých států předpokládají a deklarují potřebu ukáznit

¹ Přeplněnost věznic ovlivňuje další podstatné problémy. Dochází ke zmenšení obývacích prostor pro odsouzené, zhoršují se hygienické podmínky, snižuje se počet sanitárního vybavení a vězni mají kratší čas pro své vycházky. V přeplněných věznicích se také zvyšuje riziko napětí a násilí mezi vězni. Taktéž je tam vysoké riziko sebepoškozování a sebevražd (Walmsley, 2004: 72-73).

významné části populací, kterým vládou. Takové části obyvatelstva jsou označovány za hrozbu pro společenský řád a instituce vězení působí jako účinná neutralizace této hrozby. Média deformují realitu natolik, že upřednostňují předvídatelné zprávy o delikventním chování. Tato předvídatelnost je stejná jako u pornografických filmů. Spojení politiky „law and order“ a mediální nadprodukce zpráv o kriminalitě vyvolává dojem jejího apokalyptického nárůstu. Wacquant (2009b: XI) označuje právě takovou symbiózu za „*penální pornografii*“. Vysoký nárůst počtu uvězněných lidí se nevztahuje jen k vybrané skupině států, nýbrž se jeví jako univerzální. Přestože politické strany při soutěžení o své voliče zaujímají ve volebních bojích rozdílná stanoviska, v otázce věznění nachází společné řešení. Cílem politických stran se stává stále častěji přesvědčení voliče, aby uvěřil, že jsou to právě ony, které budou usilovat o uvržení kriminálních do vězení s co nejvyšší razancí, na rozdíl od jejich politických soupeřů (Bauman, 1999: 136).

1.1 Nastavení výzkumných otázek

Diplomová práce se soustředí na funkce, které plní instituce penálního státu² po tzv. „neoliberální revoluci“ (Wacquant, 2009b: 20). Je rozčleněna do tří částí. První část (tj. druhá kapitola) se věnuje přechodu od sociálního státu k penálnímu státu nejdříve ve Spojených státech amerických a poté prostřednictvím difuze nových diskurzů a praktik vládnutí do Evropy. Třetí kapitola bude pojednávat o etablování vězeňského systému. V rámci čtvrté kapitoly – případové studie České republiky budu blíže pozorovat fungování dvou institucí. Za tyto instituce jsem zvolil instituci vězení a úřadu práce. Jedním z důvodů výběru tématu jsou totiž výsledky empirických výzkumů, které ukazují, že praktiky kriminalizace a penalizace samy o sobě nenapomáhají např. snížení obchodu s drogami či poklesu jiné návazné kriminality. Faktická absence

² Během posledních pětadvaceti let se symbolický přechod „od sociálního státu k penálnímu státu“ uskutečnil nejprve v USA. Jeho expanze probíhá také (velice nerovnoměrně) v krajinách Evropské unie, kde by měl pomoci v léčbě s nezaměstnaností, přistěhovalectvím a kriminalitou (Wacquant, 2009a: 3). Jeden z klíčových aspektů Wacquanta výzkumného projektu analýzy expanze penálního státu spočívá ve sledování jeho lokálních verzí, tj. toho, jak se americký model dokázal prosadit v různorodých právních, byrokratických, politických a ekonomických kontextech evropských států.

nápravného rozměru vězeňství a nízká možnost návratu bývalých vězňů na trh práce vedou k tomu, že se vězni po návratu z věznice opět uchylují k trestné činnosti, což zpětně vede k věznicím přeplněným těmi nejchudšími. Poté budu konfrontovat pět Wacquantových dimenzí, které charakterizovaly nárůst vězeňské populace v USA, se situací v českém vězeňství. V současnosti je totiž poměrně těžké najít oblast veřejných služeb, kde není soukromý sektor přítomen. Výjimku představuje v České republice právě oblast vězeňství. Diskuse o zavedení instituce privátního vězeňství tak představuje jeden z nevhodnějších příkladů neoliberálního řešení problému přeplnění věznic a její nepřítomnost či malý politický význam poukazuje na specifika expanze penálního státu v ČR. Poté bude následovat zkoumání výrazného nárůstu objemu a změny struktury české vězeňské populace.

V druhé části případové studie České republiky využiji kritického přístupu Jana Kellera. Podle něj se nová sociální rizika vlivem neoliberálních reforem „*prohlubují a ohrožují jimi stále vyšší a vyšší patra společnosti*“ (Keller, 2011: 9). Ve vztahu k instituci úřadu práce se budu věnovat legislativním opatřením, která byla v České republice navrhována po volbách v roce 2010, a diskurzům, které je legitimizují a umožňují. Jedním z nich bude implementace projektu „Docházka nezaměstnaných – DONEZ“, u kterého poukážu na jeho vliv na nejnižší vrstvy obyvatel. Poté budu analyzovat narůstající represi úřadu práce vůči klientovi při vydávání sociálních dávek na příkladu pomoci v hmotné nouzi. Závěrem zhodnotím, jaké hlavní legislativní opatření vyvolaly nepokoje na Šluknovsku, které proběhly na podzim roku 2011.

Základním výzkumným problémem této práce je zjistit, proč v době, kdy nejsou zřetelné žádné rostoucí trendy v oblasti viktimizace,³ začaly se v politickém diskurzu prosazovat motivy „law and order politics“ a souběžně s tím prudce vzrostla vězeňská populace. V souvislosti s tímto problémem si položím dvě základní výzkumné otázky, které se budou zaměřovat na tři proměnné: 1. neoliberální sociální a ekonomické reformy a jejich dopady,

³ Míra viktimizace vypovídá o podílu obyvatelstva, který byl v určitém roce poškozen rozdílnými formami trestné činnosti. Například v roce 1995 ve Spojených státech amerických se 24,2 % obyvatel setkala jednou nebo vícekrát s narušením zákona. To koresponduje s poměry ve Francii (25,3 %), avšak míra viktimizace byla stále nižší než ve Velké Británii (30,9 %) nebo v Nizozemsku (31,5 %) (Wacquant, 2009b: 249-250).

2. nástroje využívané na zvládnání rostoucí marginality, 3. nástroje na produkci klesající legitimacy politických reprezentací.

1. Jaké jsou dopady neoliberálních ekonomických a sociálních reforem na nejnižší vrstvy obyvatel?

2. Jak jsou využívány motivy kriminalizace a penalizace urbánní marginality v politickém diskursu?

1.2 Metodika zpracování

K výzkumnému problému budu přistupovat ze strukturálně-konstruktivistické perspektivy s důrazem na koncept sociálního pole Pierrea Bourdieu v interpretaci jeho spolupracovníka, překladatele a žáka, Loïca Wacquanta. Takové pole „*je nejprve strukturovaným prostorem pozic, silovým polem, které vnucuje své typické tendence všem, kteří do něj vstupují [...] [p]ole je arénou bojů, jejichž prostřednictvím se jednájí a instituce snaží zachovat nebo změnit existující distribuci kapitálu [...] je to bojiště, na kterém se donekonečna svádí boj o základy identity a hierarchie*“ (Wacquant, 2007: 268). Součástí pole sociálního je také pole byrokratické. Boje v rámci byrokratického pole se jeví jako boje o symbolické „*monopoly na výhody spojené s [...] monopoly státu na fyzické a symbolické násilí*“ (Bourdieu, 1994: 16). Takové „*[p]ole má lomivý účinek (podobně jako prizma): změny ve vztazích [...] můžeme proto pochopit, jen pokud známe specifické zákony podle nichž pole funguje (jeho „koeficient lomu“, to je stupeň jeho autonomie*“ (Bourdieu, 1998: 47). Lomivý účinek pole umožňuje vznik specifické podoby neoliberálního vládnutí, proto budu na diskurzy a praktiky vládnutí v kontextu byrokratického pole nahlížet jako na lokalizované verze neoliberálního vládnutí.

Koncept byrokratického pole využiji v rámci analýzy reforem českého sociálního systému. Ve své studii aplikuji obsahovou analýzu při rozboru vybraných legislativních opatření přijatých v České republice. Dále využiji obsahovou analýzu při navrhovaných vládních opatření, která reagují na kriminalitu. Chtěl bych zdůraznit, že se budu pohybovat na průsečíku politologie, sociologie, kriminologie a statistiky. Svou argumentaci podpořím

také statistickými daty týkajícími se počtu uvězněných podle *Statistických ročenek Vězeňské služby České republiky* a podle *World Prison Population List*, které vydává International Centre for Prison Studies.

1.3 Použitá literatura

V úvodní části, která se věnuje přechodu od sociálního k penálnímu státu, budu vycházet primárně ze dvou knih Loïca Wacquanta (2009b): *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity* a (2009a): *Prisons of Poverty*. Wacquant v knize *Prisons of Poverty* nastiňuje příčiny a mechanismy, které vedou k internacionalizaci penálního přístupu vůči městské marginalitě. Zároveň zde uvádí pět hlavních dimenzí, které charakterizují příčiny postupného navyšování vězňů. Tyto dimenze využiji posléze ve čtvrté kapitole při srovnání se situací v českém vězeňství. V kapitole pojednávající o instituci vězení jsem čerpal hlavní myšlenky z knihy Michela Foucaulta (2000): *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Ve čtvrté kapitole, která se soustředí na problematiku českého vězeňství, jsem čerpal informace o vězeňské populaci ze *Statistické ročenky Vězeňské služby ČR* a článků zabývajících se problematikou vězeňství. Vzhledem k nedostatku materiálů, které pojednávají o soukromém vězeňství a jeho zavedení do České republiky, jsem považoval za důležitý článek od P. Juříčka (2012): *Proč se firmy nehrnou do vězení*. V rámci problematiky českého vězeňství ve volebních programech politických stran zastoupených v PS PČR jsem vycházel především ze dvou programů ODS (2010): *Podrobný volební program: Řešení, která pomáhají* a VV (2010): *Politický program*. Kritika reformy financí spolu s redukcí systému sociálního zabezpečení vychází zejména z knihy Jana Kellera (2011): *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. Pro uvedení nesnází, jež přináší projekt DONEZ lidem, kteří se v dané chvíli ocitají na hranici chudoby, jsem použil zejména článek J. Richterové (2011): *Drábek „bojuje“ s nelegální prací - pro nezaměstnané zavádí povinnost hlásit se na poštu*. Vzhledem k aktuálnosti tématu zavedení centrálního Registru přestupků jsem čerpal informace z nejnovějších zdrojů, tím se stala prezentace Ministerstva spravedlnosti ČR (2011): *Efektivnější postih drobné kriminality – centrální Registr přestupků*.

2 PŘECHOD OD SOCIÁLNÍHO K PENÁLNÍMU STÁTU

Harvey říká, že (2005: 64) „[n]eoliberalismus je v první řadě teorií politických ekonomických praktik, které navrhují, že lidský blahobyť může být nejlépe prosazen osvobozením individuálních podnikatelských svobod a schopností uvnitř institucionálního rámce charakterizovaného silnými soukromými vlastnickými právy, volným trhem a volným obchodem. Úkolem státu je vytvářet a zachovat institucionální rámec odpovídající těmto praktikám“. Vývoj neoliberálního státu⁴ ale v posledních třiceti letech ukazuje, že neoliberální stát může být poněkud nestabilní a kontradiktorní politickou formou, což dokazuje jeho nerovnoměrný geografický vývoj státních institucí či pravomocí.

Cílem úvodní kapitoly je nastínit situaci ve Spojených státech amerických od sedmdesátých let, kdy došlo k enormnímu nárůstu vězeňské populace. Právě Spojené státy americké označuje Loïc Wacquant (2009b: 20) za „živoucí laboratoř neoliberální revoluce“. V této kapitole budu vycházet především ze dvou knih Loïca Wacquanta *Prisons of Poverty a Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity*. V knize *Prisons of Poverty* (2009a: 2-3) si autor všímá příčin a mechanismů, které vedou k internacionalizaci penálního přístupu vůči městské marginalitě vlivem celosvětového rozšíření politiky nulové tolerance. Především se ale zaměřuje na pět hlavních dimenzí, jež charakterizují příčiny postupného navyšování vězňů a nejen to, jmenuje konkrétní legislativní předlohy, kterými se později inspirovaly některé evropské státy. V knize *Punishing the Poor* (2009b: XVIII-XXI) Wacquant popisuje, jak je nový městský proletariát (prekariát)⁵ systematicky tlačěn k přijetí špatně placených míst prostřednictvím deregulované ekonomiky. Na chudé míří dvojité regulace, která je zprostředkovávána trestající sociální a penální politikou. Z tohoto důvodu považuji za nutné přiblížit si tato specifika, z nichž budu následně vycházet ve 4. kapitole při porovnávání s nastalou situací v českém vězeňství a při aplikaci sociálních reforem.

⁴ Přestože trh je flexibilní a demokratický, stát se jeví jako rigidní a autokratický (Bourdieu; Wacquant, 2001: 5). Nástin dalších základních forem neoliberálního myšlení přináší tab. č. 1.

⁵ Wacquant označuje termínem „prekariát“ deklasovanou část proletariátu. Tímto termínem se snaží vyjádřit, že jde „o nesourodý konglomerát vymezený pouze negativně: sociální deprivací, materiální nouzí, chybějícím skupinovým vědomím“ (Wacquant cit. dle Keller, 2010b: 90).

Tab. č. 1: Základní formy neoliberálního myšlení:

STÁT	----- <i>globalizace</i> ----->	TRH
omezený		svobodný
uzavřený		otevřený
rigidní		flexibilní
imobilní, zkostnatělý		dynamický, pohyblivý, sebe transformující
minulý, zastaralost		budoucí, novota
stagnace		růst
skupinový, lobby, holismus, kolektivismus		individuální, individualismus
uniformní, umělý		rozmanitý, autentický
autokratický („totalitární“)		demokratický

Zdroj: Autor podle Bourdieu; Wacquant (2001: 5).

Spojené státy americké se na počátku sedmdesátých let vydaly na cestu prosperity, aby zabránily masové nezaměstnanosti, k tomu využily poměrně jednoduchou formuli, zavedly princip minimálního státu. Bavíme-li se o trhu práce, pak je klíčovým slovem flexibilita (Harvey, 2005: 75). Po vzoru USA také Velká Británie, Nový Zéland a Austrálie omezily své sociální výdaje a přijaly tzv. flexibilní námezdní práci, která se stala určitou normou zaměstnanosti. Příjemcům veřejné podpory byla vnucena povinnost účastnit se programů typu *workfare*. Stoupenci neoliberální politiky a demontáže sociálního státu tak chtěli vytvářet nová pracovní místa, avšak jejich politika vedla především k masové chudobě, k nejistému zaměstnání, k zvyšování nerovností posílených segregací či ke zvyšující se kriminalitě (Wacquant, 2009a: 55).

V USA došlo k určitým změnám. Wacquant pozoruje tři trendy, které se odehrály při transformaci státu. Tyto trendy jsou trojího rázu, jelikož se vzájemně propojují v oblasti ekonomické, sociální a penální. Výsledkem je přesun ve směru od sociálních (redistributivních) opatření k trestním opatřením, která mají vyléčit městské sociální problémy, jež způsobila fragmentace práce. Zaprvé se jedná o trend komodifikace veřejných statků a vzestup nedostatečně

placené prekérní práce, která se objevuje u chudých pracujících v USA a přetrvávající masové nezaměstnanosti v EU. Zadruhé pozoruje hluboký úpadek programů sociální ochrany (*welfare*), který vede k nahrazení kolektivního práva při zajištění v případě nezaměstnanosti a chudoby, jež směřuje k povinnosti zřídit si ziskovou aktivitu (*workfare*). Pracující v městském sektoru služeb jsou ovlivněni novou normou desocializované námezdní práce a přechodu od *welfare* k *workfare*. Třetím trendem je posílení a rozšíření trestních aparátů a jeho zaměření na chudé městské oblasti, které soustřeďují problémy zapříčiněné ústupem státu z ekonomické a sociální sféry (Wacquant, 2009b: 5).

V knize *The Weight of the World* využívá Pierre Bourdieu dvou metaforických protikladů: „levé“ a „pravé ruky“ státu. Levá ruka je čistě femininní záležitostí, zastupují ji „rozhazovačná“ ministerstva ovládající „sociální funkce“, která mají na starosti veřejné vzdělávání, zdravotnictví, bydlení, sociální péči a pracovní právo (poskytující ochranu sociálním skupinám bez ekonomického a kulturního kapitálu). Pravá ruka státu je maskulinního charakteru, uplatňuje ekonomickou disciplínu přes deregulaci, fiskální pobídky a rozpočtové škrty (Bourdieu, 1999: 183-184). Wacquant přidává k Bourdieuově pravé ruce, kterou zastupuje ministerstvo financí a hospodářství, také ministerstvo spravedlnosti a vnitra. Pro pravou ruku jsou klíčové instituce policie, justice a vězení.⁶ V byrokratickém poli se tak odehrává jeden ze dvou klíčových bojů mezi levou a pravou rukou. Druhý podstatný boj spatřujeme mezi vyšší státní aristokracií, která prosazuje tržně orientovanou politiku, a nižší státní aristokracií připoutanou k tradičním úkolům vlády (Wacquant, 2009b: 289). V celkovém výsledku je pak regulace levou rukou státu ve Spojených státech amerických nahrazena (v EU jen doplněna) pravou rukou, jež zvyšuje svou aktivitu na dně sociální a prostorové struktury. Pravá ruka se tak proměňuje až v „železnou pěst“ penálního státu a vězení se stává rozhodující institucí při disciplinaci

⁶ Např. v zemích tzv. třetího světa, jež si prošly koloniálním obdobím, došlo k implementaci západního systému trestní justice do jejich tradičních struktur. Tradiční kulturní prostředí v těchto státech chápe vězeňství jako cizorodý element, který vede k tomu, že vězňové se stávají zátěží pro celou společnost, přestože mohou produktivně pracovat. „V těchto zemích převažuje názor, že „západní model“ trestní justice pouze marginalizuje (vyřazuje na okraj společnosti) pachatele trestných činů, aniž napomáhá k tomu, aby byly odstraněny škodlivé následky trestné činnosti“ (Karabec, 2001: 74).

obyvatel (Wacquant, 2009b: 6). Tuto trestající ruku zahrnující policii, justici a vězeňství nazývá Wacquant analogicky s *welfare* a *workfare* jako *prisonfare*. Tím označuje v USA veřejný program pro chudé, kteří jsou tak v důsledku regulování dvěma paternalistickými rukami namísto jedné ruky maternalistické. Ženy jsou ovládány *welfare* (90 % příjemců pomoci jsou matky), avšak jejich protějšky ovládá penální systém. Až 93 % vězňů jsou muži, přičemž 90 % z nich pochází z prekariátu a polovina vězňů je z rodin, které se ocitají pod hranicí chudoby (Wacquant, 2009b: 15-16).

2.1 Vzestup vězeňské populace ve Spojených státech amerických

Trestní politika se stala nástrojem sociální politiky. Vězení jako politická instituce se dostalo do popředí, jelikož poskytuje jednoduché a přímé prostředky, které dokážou obnovit pořádek. Patří sem prostředky ekonomické, etnické a morální, jež potlačují různé varianty „sociálních problémů“ (Wacquant, 2009b: 152). Podle Davida Harveye (2005: 77) se uchyluje neoliberální stát k policejním taktikám, aby potlačil kolektivní odpor, který jde proti korporátní moci. Ve Spojených státech amerických se znásobila policejní kontrola a různé formy dohledu, protože se věznění stalo klíčovou státní strategií, která má za cíl řešit problémy vyplývající z nezaměstnanosti dělníků a marginalizovaného obyvatelstva. Donucovací rameno státu má tak za cíl chránit korporátní zájmy nebo potlačit nesouhlas.

V následující části se postupně zaměříme na pět dimenzí, které uvádí L. Wacquant, jelikož charakterizují nárůst vězeňské populace v USA. Patří sem *„(I) vertikální nárůst vězeňské populace na všech úrovních systému odnětí svobody; (II) horizontální rozšiřování prostřednictvím podmínečných trestů, podmínečného propuštění a rozvoje elektronických a genetických databází umožňujících intenzivní dohled na dálku; (III) nepřiměřený nárůst navýšení rozpočtů na nápravná zařízení a zaměstnance v orgánech veřejné správy; (IV) oživení a bouřlivý rozvoj soukromého sektoru odnětí svobody velkoryse podporovaný Wall Street; (V) politika „vězeňské afirmativní akce“ vede*

k převaze Afroameričanů a prohloubení rasové nerovnosti a nepřátelství mezi omezenými populacemi“ (Wacquant, 2009a: 3).

2.1.1 Vertikální expanze, nebo vězeňská hyperinflace

V posledním čtvrtstoletí se raketově navýšil počet vězeňské populace především na třech úrovních amerického vězeňského aparátu.⁷ Nelze vůbec tvrdit, že nárůst vězeňské populace byl od šedesátých let 20. století pouze vzestupný, ba naopak. Kolem roku 1975 klesl počet vězňů na 380 tisíc, dokonce byla vydána i kniha s utopickým názvem *A Nation without Prisons*. Poté však vstoupila do politického diskurzu revoluce „zákonu a pořádku“. Vězeňství se tak dostalo opět do popředí, aby sloužilo na kontrolu rostoucího počtu lidí zbavených majetku, pouličních bezdomovců či nezaměstnané mládeže. V roce 1985 se ocitlo za mřížemi 740 tisíc lidí (Wacquant, 2009a: 59).

O deset let později se pohyboval počet uvězněných již kolem 1,5 milionu lidí. Rok 2004 přinesl překročení hranice druhého milionu uvězněných. Takový pětinasobný nárůst počtu uvězněných během pouhých pětadvaceti let nenalezneme v jakékoliv demokratické společnosti.⁸ Nejvíce zarážející je ovšem míra kriminality, která od roku 1991 neustále klesá.⁹ Podle statistického počtu vězňů na trestný čin nelze říci, že samotný zločin je hnací silou pro výstavbu amerických věznic.¹⁰ Druhým základním rysem nárůstu vězeňské populace v USA je prudké zvýšení počtu osob, které byly poprvé odsouzeny. V roce 1980 byl tento počet 159 tisíc lidí, v roce 1990 už 461 tisíc a v roce 1997 dosáhl 665 tisíc uvězněných, přičemž se průměrný čas, které tyto osoby strávily za mřížemi mezi lety 1985 až 1995, zvýšil z dvaceti na dvacet pět měsíců. Americký trestní systém tak zasahuje daleko větší počet osob, které pochází z nižších vrstev společnosti. Třetí výrazný trend vertikální expanze amerického

⁷ Konkrétně to jsou okresní věznice, do kterých byly uvrženy osoby zadržené policií, přičemž tyto osoby čekají na soud nebo jsou odsouzené ke krátkodobému zadržení. Dále jsou to státní a federální věznice, ve kterých si vězni odsluhují vyšší tresty než je jeden rok (Wacquant, 2009a: 59).

⁸ <http://www.prisonstudies.org/info/worldbrief/wpbcountry.php?country=190>; ověřeno k 20. 4. 2012.

⁹ <http://www.disastercenter.com/crime/uscrime.htm>; ověřeno k 20. 4. 2012.

¹⁰ Více k problematice viz Wacquant (2009a: 60).

vězeňského systému spatřujeme v jejím účinku, jelikož se projevuje jako národní trend. Kromě států Maine a Kansas vykazovaly všechny státy v letech 1986 a 1996 vyšší než 50% nárůst vězeňské populace (Wacquant, 2009a: 60-61). Podle tabulky č. 2 se ve Spojených státech nachází nejvíce uvězněných obyvatel.

Tab. č. 2: Podíl počtu uvězněných na 100 tisíc obyvatel v USA, Rusku a státech Evropské unie v letech 2010 - 2012:¹¹

STÁT	POČET VĚZŇŮ	NA 100 000 OBYVATEL
USA	2 266 832	730
Rusko	747 100	522
Anglie a Wales	87 080	156
Polsko	82 985	217
Francie	76 428	115
Španělsko	70 675	152
Německo	68 099	83
Itálie	66 632	109
Rumunsko	31 448	147
Česká republika	23 787	225

2.1.2 Horizontální rozšíření penálního zátahu na zločince

Na počátku osmdesátých let rostla vězeňská populace takovým tempem, že Spojené státy americké potřebovaly tisíc nových lůžek¹² každých pět dní. Objevily se nové částečné sankce např. denní hlášení či domácí monitorování využívající elektronických náramků. Boj proti trestní činnosti se stal tématem

¹¹ Autor podle

http://www.prisonstudies.org/info/worldbrief/wpb_stats.php?area=all&category=wb_poptotal;
ověřeno k 20. 4. 2012.

¹² „Architektura nových i tradičních amerických věznic je založena na principu „jedna cela, jeden muž“ (Karabec, 2001: 75).

politických kampaní, soudů, policie a správních orgánů. Rozšířila se trestní databáze. V padesáti státech byly také ustanoveny centralizované a počítačové databanky. „Výsledkem nové součinnosti mezi „zatčením“ a „pozorováním“ funkcí penálních aparátů je existence zhruba 55 milionů trestních spisů (ve srovnání s 35 miliony před deseti lety) na zhruba 30 milionů jednotlivců, což odpovídá jedné třetině mužské populace“ (Wacquant, 2009a: 65). Přístup k trestním databázím nevyužívají jen státem pověřené organizace, ale především soukromé osoby a soukromé organizace. Do databází nahlížíjí i zaměstnavatelé, kteří chtějí zjistit, zda se k nim hlásí bývalí trestanci, přičemž neberou v potaz, že se může jednat o zastaralé nebo nekorektní údaje. Dokonce ve státech Illinois, Florida a Texas jsou tyto databáze volně přístupné přes internetové stránky, kam může kdokoliv a komukoliv přidat trestní záznam. (Wacquant, 2009a: 66-67). Od té doby už neexistuje „právo na zapomnění“ Američané se tak ocitají v pasti policejních a penálních aparátů, které postupně zastupují zbytky sociálního státu v nižších oblastech národního sociálního prostoru. Američané totiž vstoupili do společnosti s neustálým a trvalým dohledem (Wacquant, 2009b: 143).

Od sedmdesátých let se začala sblížovat jak levicová, tak pravicová kritika, která už nevolala po prevenci kriminality či integraci jednotlivých trestanců do společnosti, ale po izolaci nebezpečně vnímaných jednotlivců prostřednictvím standardizovaného monitorování jejich chování. Po roce 1994 byly tradiční databáze, které shromažďovaly otisky prstů a policejní fotografie, rozšířeny o genetické databáze soustřeďující DNA. Z řad dělnické třídy se opětovně dostávalo daleko více lidí za mříže, protože probační oddělení rezignovala na vytváření nových pracovních míst a vzala si za cíl hromadné testování drog na osobách, které byly podmíněčně propuštěny (Mauer, 2001: 5-6). Z celostátních statistik vyplývá, že mezi lety 1985 a 1997 klesl počet osob, které úspěšně ukončily lhůtu podmíněčného propuštění ze 70 % na 44 % (Wacquant, 2009a: 67-68).

2.1.3 Nástup vězeňské „velké vlády“

Již v roce 1992 věnovaly čtyři státy více než jednu miliardu dolarů na uvěznění vězňů.¹³ O šest let později tuto hranici překonalo deset států. Výdaje na nápravné programy řešící problémy s kriminalitou tak začaly převyšovat výdaje na sociální programy, jmenovitě na pomoc rodinám s nezaopatřenými dětmi či na potravinové lístky. Ve srovnání s výdaji na podporu sociálního bydlení byly výdaje na vězeňství v roce 1995 již třikrát vyšší, přestože před patnácti lety tomu bylo naopak. Vzhledem k tomu, že vězňové pochází převážně z nejnižších pater dělnické třídy, která je nejvíce náchylná při odnětí přístupu k potravinovým lístkům nebo k podpoře na bydlení, „*tento trend naznačuje, že uvěznění se de facto stalo největším americkým vládním programem pro chudé*“ (Wacquant, 2009a: 69). Systém klade totiž důraz na osobní odpovědnost jedince, proto je záchranná sociální síť minimalizována ve prospěch systému. Tyto změny v sociální politice vyplývají ze strukturálních změn charakteru vládnutí (Harvey, 2005: 76). Politika penální expanze nebyla ovšem výlučnou pravomocí jen republikánských vlád. Prezident Clinton také podporoval stavbu nových věznic. V té době Federální úřad pro vězeňství ztrojnásobil svůj rozpočet a skoro zdvojnásobil počet svých zaměstnanců (Jacobs, 2001: 166-167). V roce 1995 celkový počet federálních, státních a místních zaměstnanců nápravných zařízení přesahoval 656 tisíc, čímž se zařadil na čtvrté místo v nejvyšší zaměstnanosti v zemi (Wacquant, 2009a: 69).

Pro snížení výdajů na vězeňství byly zavedeny čtyři strategie. První se zaměřila na snížení životní úrovně a služeb, které poskytuje vězení. Mělo dojít k omezení přístupu ke vzdělávání, sportu, zábavě nebo k činnostem, které se zaměřují na rehabilitaci, na poradenství v zaměstnání či na právní pomoc. Druhá strategie počítala se zavedením nových elektronických technologií např. počítačů, senzorů, zařízení pro biometrickou identifikaci nebo omračujících pásů, aby byla posílena produktivita vězeňské práce a mohl být využit nižší počet zaměstnanců. Tyto technologie jsou ovšem příliš nákladné a vězeňské prostředí natolik rigidní, že především otázka bezpečnosti brání jednoduchým inovacím. Třetí strategie spočívala v přesunutí části nákladů na vězně a jejich

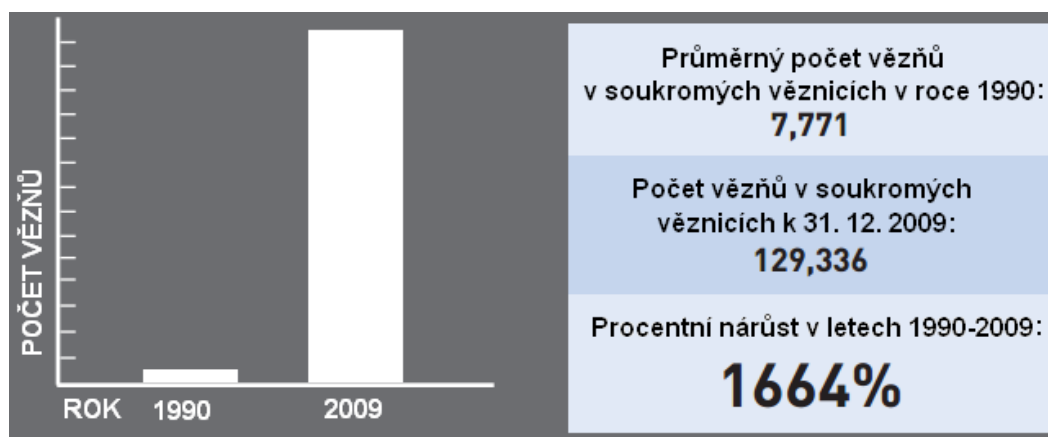
¹³ Těmito státy byly New York, Kalifornie, Texas a Florida (Wacquant, 2009a: 68).

rodiny. Začaly se tak vybírat poplatky za uniformy, prádlo, prádelnu, elektřinu a telefon. V některých státech se ukázalo, že výnosy z této strategie byly minimální, protože většina odsouzených je velmi chudá a náklady na výběr poplatků předčily vzniklý výnos. Čtvrtá strategie směřovala k zavedení masové nekvalifikované práce uvnitř trestních zařízení. Řada odborníků totiž považuje rozvoj vězeňské práce jako dobrý podnět k omezení zahálky a posílení disciplíny (Wacquant, 2009a: 71-73). Wacquant (2009a: 73) říká, že tyto strategie *„opouští jednu finální strategii pro omezování astronomických nákladů na přechod od sociálního státu k penálnímu státu: rozšířit ideologii komodifikace, která provází zpřísnění veřejných programů pomoci pro strádající v oblasti trestního soudnictví a privatizace věznění“*.

2.1.4 Oživení a prosperita soukromého vězeňství

Od osmdesátých let se začal hojně rozvíjet sektor soukromého vězeňství. Zde se uplatňovaly společnosti jako Corrections Corporation of America nebo Wackenhut, které se staly důležitými hráči na Wall Street, jelikož podporovaly rozvíjející se trh s dluhopisy na financování věznic (Downies, 2001: 62-63). Výběr polohy pro umístění trestních zařízení se tak stal nástrojem hospodářského a regionálního rozvoje. Věznice byly nejčastěji budovány v malých městech či v upadajících venkovských oblastech, které zasáhlo oslabení zemědělské a průmyslové produkce. Věznice nevyužívají chemické látky, nevytváří hluk, neznečišťují atmosféru, ale především nepropouští zaměstnance v krizových obdobích. Právě tyto důvody ovlivňují místní úřady v různých městech, aby se předháněly ve vytváření pobídek firmám, které staví nové věznice (Wacquant, 2009a: 73-76). Wacquant (2009a: 76) říká, že *„uvěznění se tak prezentuje jako prosperující průmysl s růžovými vyhlídkami a s ní i ti, jejichž zájmy jsou spojeny s ohromným uvězněním chudých v Americe“*.

Tab. č. 3: Procentní nárůst počtu vězňů v USA v letech 1990-2009:



Zdroj: Autor podle ACLU (2011: 12).

Podle posledních zpráv soukromá vězeňská společnost Corrections Corporation of America (CCA) nabídla, že za 250 milionů dolarů ročně bude spravovat vězeňský systém ve 48 státech Unie. Státy se ovšem musí zaručit, že zaplněnost věznic zůstane nejméně na 90 %. Tato společnost se v roce 2011 stala první vězeňskou společností, která generovala zisk. Nabídka společnosti se objevuje jako vhodný způsob pro státy, aby se vyrovnaly s rozpočtovou krizí. Podle studie American Civil Liberties Union se ovšem ukazuje, že v soukromých věznicích nedochází k šetření státních peněz, neboť náklady na jednoho průměrného vězně zde převyšují náklady na jednoho vězně ve věznici státní. Studie dále upozorňuje na to, že v soukromých věznicích se objevuje více násilí vůči vězňům. Dále mají nižší motivaci ke vzdělávání a výcvikovým programům pro zločince, přičemž také snižují svou aktivní roli v oblasti prevence a odvykání při drogové a alkoholové závislosti (Jones, 2012).

2.1.5 Vězeňská afirmativní akce

Pátý klíčový trend ve vývoji amerického vězeňství spočívá v navýšení kapacit na sledování a neutralizaci těch osob, které pochází z vykořeněných rodin a především z historicky černých enkláv, jež se nachází ve velkých

amerických městech. Počet Afroameričanů¹⁴ tak poprvé v roce 1989 tvořil většinu nově přijatých do státních věznic, přestože jejich celkový počet představoval pouze 6 % mužské populace v USA. Rychlé a kontinuální prohlubování propasti mezi bělochy a černochoy nepramení ze sklonu k páchání trestných činů či přestupků, ale z prosazování politiky „zákona a pořádku“. Wacquant (2009a: 77) spatřuje důkaz v tom, že „*Afroameričané reprezentují 13 procent spotřebitelů drog v zemi (což odpovídá jejich demografické váze podle National Household Survey of Drug Abuse)*“. Například v roce 1995 bylo šest z deseti nově odsouzených odsouzeno za distribuci nebo za držení omamných látek, přičemž tito odsouzení pocházeli z chudých afroamerických čtvrtí a neměli přístup k právní pomoci. Válku proti drogám zahájil již Ronald Reagan a od té doby se tohoto směru drželi jeho následovníci. Taková represivní kontrola černošských ghett prostřednictvím policie a trestajících aparátů zajišťuje politickým reprezentantům maximální mediální a politický výnos (Wacquant, 2009a: 77-79).

2.2 Šíření penálního státu

V postkeynesiánském období nejisté zaměstnanosti je užitečnost penálních aparátů hned trojí: slouží k disciplíně dělnické třídy, která má přístup k prekérní práci; tím se vyrovnávají a uklidňují nejrušivější elementy, což potvrzuje autoritu státu ve vymezené oblasti (Wacquant, 2001: 405). Podle Wacquanta (2001: 405-406) můžeme rozlišit celkem tři fáze celosvětového rozšíření ideologií „vyrobených v USA“, politiky „zákona a pořádku“ a opatřeních nulové tolerance. První fáze se *vyvinula, implementovala a předvedla* především v New Yorku. Ten byl povýšen na jakousi Mekku bezpečnosti. V polovině sedmdesátých let zde hrály klíčovou roli neokonzervativní think-

¹⁴ V rámci skupiny vězeňské populace se může i vězeň stát vyvrhelem mezi vyvrheli a to v případě, když je zasažen třemi stigmaty najednou. V rovině morální (vězeň se sám provinil vůči svátosti občanství, když porušil zákon), v rovině třídní (je chudým ve společnosti, která chápe sociálně-ekonomické postavení jako výsledek úsilí jedince) a v rovině kastovní (většina vězňů jsou černé barvy pleti, což samo o sobě vyvolává pocit náležitosti k populaci, která je zbavena „etnické cti“) (Wacquant, 2009b: 186).

tanky¹⁵ jako Manhattan Institute, the Heritage Foundation nebo the American Enterprise Institute, které šířily myšlenky proti sociálnímu státu. Druhá fáze nazvaná jako *import-export* byla ve znamení rozšíření příbuzenských think-tanků do Evropy. Anglie se dostala do pozice trojského koně, odkud se rozšiřovala neoliberální penalizace na celý evropský kontinent. Jejím nositelem se stal zejména Institute for Economic Affairs. Vývoz americké politiky „zákona a pořádku“ se uchytil především pro svůj úspěch v sociálních a ekonomických záležitostech, kde byl uplatňován imperativ „méně vlády“. Třetí fáze spočívala v *odborném očištění* těchto opatření. V každé zemi se najdou místní intelektuálové, kteří přijmou cizí politiku Spojených států za svou. Díky ní pak prosazují bezpečnostní ideologii, kterou už američtí kriminalisté zdiskreditovali. Tak tomu bylo například u tzv. teorie „rozbitých oken“.

2.3 Evropská cesta k penálnímu státu

V posledním desetiletí se Spojené státy americké staly předním vývozcem teorií, sloganů a opatření zaměřených na potírání kriminálních činů. Americký export přijala téměř celá Evropa, především Francie od roku 2001. Francouzská socialistická vláda přišla se zákonem Perben II, jehož cílem bylo zintenzivnit policejní činnost, navýšit soudní sankce či redukovat odborné posuzovací pravomoci. Kompetence policie se natolik rozšířily, že byly nově zavedeny noční prohlídky v soukromých prostorech, prodloužena doba dočasného zadržení nebo se začaly poskytovat měsíční odměny pro policejní informátory. Tento zákon také rozšířil postpenální kontrolu, která spočívala v zavedení elektronického dohledu pro ty, kteří opustili vězení, což podpořilo zvyšující se pravděpodobnost jejich návratu do vazby. Zákon Perben II je symbolický svou deautonomizací penálního pole, přičemž narůstá jeho podřízení požadavkům politickým a mediálním polím (Wacquant, 2009b: 21-23). V mírnější formě byl do Velké Británie exportován z USA tzv. Megan's Law. Tento zákon umožňuje zpřístupnit informace veřejnosti o registrovaných sexuálních delikventech. Proti těmto delikventům pak ostře vystupovala média,

¹⁵ V České republice také vznikly obdobné think-tanky, např. CEVRO Institut či Občanský institut (více viz www.cevro.cz a www.obcinst.cz).

kteřá chtěla zveřejnit jejich jména. Sexuální trestné činy se stejně jako v USA vyšplhaly na vrchol veřejného zájmu, přestože jejich výskyt v posledních deseti letech poklesl (Pratt, 2007: 31-32).

Na druhou stranu Wacquant (2009b: 26) říká, že vůbec není jasné, jestli evropské směřování k liberálnímu paternalismu není pouhým mezistupněm, který vede k udržitelnému nárůstu inkarcerace. Není zřejmé, kdy v evropských zemích bude ukončen proces budování nových vězeňských zařízení. Nizozemsko, které přešlo z humanistické k manažerské penální filosofii a zařadilo se tak k lídrům v inkarceraci mezi původní patnáctkou členů EU, ukazuje poměrně znepokojivý případ.

V současnosti může být kdokoli, kdo je podezřelý či odsouzený, jednoduše zajištěn. Existuje mnoho prostředků, jak lze sledovat člověka na dálku. Tyto prostředky totiž vedou k jeho okamžité identifikaci. Mezi oblíbená sledovací zařízení patří videokamery, platební karty, satelitní telekomunikace, administrativní a komerční databáze či kontroly vzešlé na popud zaměstnavatelů. Tato zařízení pokrývají i ta nejtajnější místa v dané zemi: v devatenáctém století naproti tomu stačilo, aby jednatel změnil své jméno či se přestěhoval do jiného města a trestní orgány neměly o něm ani potuchy. Čím více se stát stahuje z ekonomiky a není schopen plnit sociální ochranu, tím se projevuje jeho schopnost pronikat k obyvatelům pod záštitou ovládnutí jejich chování. Stát tak rozvíjí své sítě represivního aparátu, který se stal jedním z určujících vektorů sjednoceného území jak na národní, tak na nadnárodní úrovni¹⁶ (Wacquant, 2009b: 28).

Wacquant (2009b: 29-32) odmítá konspirační pohled na historii. Tento pohled vidí vzestup represivních aparátů ve vyspělé společnosti jako záměr podporovaný všemocnými vládci, kteří chtějí profitovat ze zvýšeného rozsahu a intenzity trestů a trestních programů. Penální řešení sociální nejistoty produkují nové orgány, které disponují znalostmi o svých městech a jeho problémech, využívají svých expertů, také novinářů, manažerů aktivistických organizací či zvolených úředníků k minimalizaci nebezpečí. Na důkaz toho

¹⁶ Příkladem je Schengenský prostor (Wacquant, 2009b: 28).

vznikají hybridní instituce,¹⁷ které se nachází v průsečíku byrokratického, akademického a novinářského pole, přičemž napodobují výzkum vypadající jako vědecké povolení pro snižování policejního a penálního rozmachu v degradovaných čtvrtích. Jak můžeme vidět, mnoho činitelů a nástrojů tak přispívá k materiální a symbolické konstrukci penálního státu. Wacquant (2009b: 269) tvrdí, že účinnost teorií, které byly vyrobeny v USA a v současnosti se rozptylují po celé Evropě, je založena na kolektivní víře. Tyto vědecké mýty pak legitimizují penální řízení sociálních nejistot, které je generováno stažením státu ze sociální a ekonomické sféry.

Wacquant spatřuje určité odlišnosti mezi cestou Evropské unie a USA za účelem trestního ošetření marginality. Zaprvé začal v Evropské unii dominovat v sociální oblasti trestní moralismus. Zadruhé při penalizaci chudoby nehraje hlavní roli vězení, ale spíše policie a soudy, které uplatňují daleko více logiku dozoru, než motiv segregace a odplaty. Na druhou stranu se také vyskytují určité podobnosti. V rámci kriminalizačního procesu i sociální služby hrají podstatnou roli, jelikož disponují jak administrativními, tak personálními nástroji, které využívají k dohledu nad problémovou populací. Sociální služby řešící městské problémy se podle Wacquanta stále více podřizují logice penálního státu (Wacquant, 2009b: 20-28).

Nahrazování sociálního státu za stát trestající problematizuje samotné pragmatické hledisko. Jan Keller (2010b: 115) říká, že uvěznění „*sice odděluje od společnosti „podtřídu“ považovanou za zbytečnou, nežádoucí, či nebezpečnou. Tím v ní ovšem všechny tyto vlastnosti jen posiluje*“. Jakmile jsou vězňové propuštěni, jejich využitelnost v regulérní ekonomice je nízká a raději uplatňují své schopnosti v nelegální ekonomice. Nastolený trend, který málo závažné činy, jako jsou drobné krádeže nebo žebrání, trestá uvězněním, nepůsobí výchovným efektem. Jak Keller dále uvádí (2010b: 116), „*čím méně závažný přečin je potrestán, tím častější bývá recidiva. Navíc platí, že když je početnost věznění v dané společnosti příliš vysoká, stává se víceméně*

¹⁷ Těto instituci odpovídá Institut des hautes études de la sécurité intérieure, který vznikl v době úřadování socialistického ministra vnitra Pierra Joxe v roce 1989, poté ho rozvíjel jeho neogaullistický nástupce Charles Pasqua. Institut využíval poslední novinky při kontrole zločinnosti, které byly dovezeny přímo z USA (Wacquant, 2009b: 32).

normální součástí života celých vrstev, stává se součástí mužské cti a známkou plnohodnotné příslušnosti ke skupině“. Demontáž sociálního státu a jeho nahrazení represivními silami vůči určitým skupinám obyvatel vytváří mnoho dalších problémů.

Wacquant sleduje proměnu státu v neoliberálním věku a navrhuje redefinovat neoliberalismus. Dosavadní koncepce se mu zdá až příliš ekonomická, něco jí chybí. Postrádá totiž trestající rozměr. Neoliberalismus spatřuje jako nadnárodní politický projekt, který se snaží shora přetvořit spojení mezi občanstvím, trhem a státem. Wacquant usuzuje, že tento projekt realizuje vytvářející se globální vládnoucí třída. Ta se skládá z vedoucích pracovníků nadnárodních firem, vysoce postavených politiků, státních manažerů, ústředních představitelů mezinárodních organizací (OECD, IMF, WTO, WB či EU) a kulturně-technických odborníků. Tento projekt vysvětlují následující čtyři institucionální logiky (Wacquant, 2009b: 306-307).

Zaprvé je to ekonomická deregulace, která vede k podporování „trhu“ či tržních mechanismů. A to nejen pro firemní strategie a ekonomické operace, ale pro celou škálu lidských činností (počítaje v to soukromé poskytování veřejných služeb). Zadruhé devoluce, rušení a reorganizace sociálního státu podporující expanzi a zintenzivnění komodifikace. Přesněji jde o předkládání disciplíny desocializované práce prostřednictvím variant workfare, kde příjemci sociálních dávek nejsou chápáni jako občané, nýbrž jako klienti nebo subjekty. Zatřetí kulturní tropy individuální odpovědnosti, které zasahují do všech oblastí lidského života. Snaží se o potlačení státní zodpovědnosti v sociálních a ekonomických otázkách. Začtvrté expanzivní, obtěžující a proaktivní penální aparát, který vstupuje do okrajových částí sociálního a fyzického prostoru a disciplinárně dohlíží na prekariát, čímž potvrzuje autoritu a posiluje legitimitu zvolených politiků (Wacquant, 2009b: 307). Přestože je ústřední ideologickou podstatou neoliberalismu „malá vláda“, ukazuje se, že tomu tak ve skutečnosti není. V rámci vyšších tříd se hlásí k laissez-faire (k uvolnění omezení pohybu kapitálu), avšak u nižších tříd se kloní až k autoritářskému dohledu. Neoliberalismus tedy zahrnuje jinou velkou vládu charakteristickou workfare a rozsáhlým penálním sektorem (Wacquant, 2009b: 307-308).

2.4 Sumarizace

Spojené státy americké položily na začátku sedmdesátých let základy pro dvojitou regulaci chudých. Charakteristickým se stala proměna pravé ruky státu až v „železnou pěst“, která zahrnuje policii, justici a vězeňství, avšak vězení hraje roli rozhodující instituce při disciplinaci obyvatel. To mělo za následek enormní nárůst vězeňské populace. Sedmdesátá léta také symbolizoval bouřlivý rozvoj soukromého vězeňského sektoru. V současnosti se však v USA ukazuje, že soukromé věznice nešetří státní peníze, jelikož náklady na jednoho vězně v privátních věznicích převyšují náklady na jednoho vězně ve věznicích státních. Kromě toho se nově objevují určité požadavky od soukromých společností (viz CCA), které sice přichází s řešením ekonomických problémů státních věznic, avšak tlačí na státy Unie, aby udržovaly minimálně 90% zaplněnost věznic. Penální přístup vůči městské marginalitě se začal postupně internacionalizovat a šířit do Evropy. Nositelem americké politiky „zákonu a pořádku“ se stal ve Velké Británii Institute for Economic Affairs, avšak mezi evropskou a americkou cestou k penálnímu státu existují rozdíly. Předložené Wacquantovy čtyři institucionální logiky vyvolávají další podotázku, kterou si rozklíčujeme ve čtvrté kapitole. Otázka směřuje k logice devoluce, rušení a reorganizace sociálního státu: jestli i v českém prostředí je příjemce sociálních dávek dosazen do role klienta, nikoliv občana. V následující kapitole se budeme věnovat typické instituci penálního státu, vězení. Je důležité, abych zohlednil etablování vězeňského systému, protože tento systém přináší celou řadu důsledků jak pro vězně, tak pro celou společnost. Proto nás bude zajímat úloha vězení jako aparátu a v čem spočívá obecná funkce moci trestat.

3 INSTITUCE VĚZENÍ

V této kapitole budu vycházet především z knihy Michela Foucaulta *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Zaměřím se na samotnou instituci vězení. Mou snahou nebude podrobná deskripce, která by popisovala historický vývoj instituce vězení, nýbrž zjištění důsledků, jaké měl a má vězeňský systém nejen pro své vězně, ale také pro společnost. Přiblížíme si významný mezník, který považuje Michel Foucault za dovršení formování vězeňského systému. Poté budeme hledat odpověď na otázku, proč lidé vůbec akceptovali moc trestat a začali ji tolerovat. Zjistíme také, jak nahlíží L. Wacquant na fungování trestající společnosti ve srovnání s M. Foucaulem.

3.1 Vězení jako forma trestu

Vzhledem k dlouholeté historii trestání by se dalo vězení považovat za starobylou instituci, ale to bychom se velice mýlili. Zrod vězení je spojen s novými zákony. Neustanovuje se uvnitř soudního aparátu, nýbrž vně při prostupu celého sociálního pole za vzniku procedur, které náleží k oddělení jedinců. Přelom století osmnáctého a devatenáctého znamenal změnu, jelikož se od trestání postupně přešlo k uvěznění. Pravdou je, že věznění symbolizovalo snahu otevřít se mechanismům donucení (Foucault, 2000: 319). Do té doby sloužilo vězení k zadržení podezřelých osob, proviněných zločinců či osob čekajících na vykonání tělesných trestů (bičování, pranýřování, pohřbení za živa, zmrzačení atd.) nebo byly tresty doplněné o vyhoštění a odsouzení k nuceným pracím na galejích (Spierenburg dle Wacquant, 2001: 403). Nová legislativa přelomu 18. a 19. století využila moc trestat¹⁸ a učinila z ní obecnou funkci společnosti. Podstata této funkce spočívá v tom, že je na všechny příslušníky společnosti uplatňována stejným způsobem a jedinec je v této společnosti také stejně zastoupen. Na druhou stranu, jak říká P. Rossi tato funkce „*učinila věznění trestem nejvýznačnějším, zavedla procedury ovládnutí, charakteristické pro zcela určitý typ moci*“ (Foucault, 2000: 320).

¹⁸ Podle Cesare Beccarii má účel trestu spočívat především v zabránění zločinci, aby opětovně neškodil svým spoluobčanům a aby tak nečinili jiní (Beccaria, 2009: 53).

Jelikož se vězení poměrně brzy ujalo ve znamení trestu a ve spojení s fungováním společnosti byly jiné druhy trestání doslova zapomenuty. Jistota existence vězení se zakládá na triviální formě ztráty svobody. Na rozdíl od finanční pokuty¹⁹ či jiného druhu penalizace působí zbavení svobody na všechny členy společnosti stejným účinkem. Odsouzenému je odňat čas, což vyvolává myšlenku, že trestný čin nepoškodil jen samotnou oběť, nýbrž i celou společnost. Vězení sehrává roli aparátu, který působí na přeměnu jedinců. Dále tato instituce vychází ze dvojí podstaty: z právně-ekonomické a z technicko-disciplinární, což vytváří obraz vězení jako nejbezprostřednější a nejcivilizovanější formy trestání. Právě ztráta svobody umožnila, aby odsouzenec směl fungovat v rámci právního systému. Cíl uvěznit člověka, aby byl potrestán, spojoval v sobě ztrátu svobody a techniku, která vedla k transformování jednotlivců (Foucault, 2000: 320-322). „*Vězení tvořilo vždy součást aktivního pole, které bylo bohaté na projekty, nová uspořádání, experimenty, teoretická pojednání, svědectví a šetření*“ (Foucault, 2000: 325).

Vězení jako disciplinární aparát musí odsouzenec vyčerpávat v několika směrech. Musí působit na všechny jeho rysy, ovlivňovat jeho tělesný výcvik či pracovitost. Dále musí formulovat jeho morálku a nadání. Vězení nelze srovnávat se školou, dílnou nebo armádou, je to něco mnohem víc, působí totiž na jedince nepřetržitě. Tato instituce využívá své vnitřní mechanismy za účelem represe a trestu. Vlivem fungování vnitřních mechanismů dochází k překódování existence jedince, která je poměrně odlišná od pouhého zbavení právní svobody. K hlavním principům překódování existence odsouzeného patří izolace, práce a modulace jeho trestu (Foucault, 2000: 325-326).

Princip izolace má za úkol separovat odsouzeného od okolního světa, aby mu nepřicházelo na oči nic, co podnítilo jeho předcházející čin. Nejde o to, aby byl trest pouze individuální, ale musí jedince individualizovat dvěma způsoby. Zaprvé vězení, jelikož soustřeďuje vězně, by nemělo formovat z nich homogenní a navzájem solidární obyvatelstvo. Zadruhé samota musí fungovat jako nástroj, který pozitivně napravuje vězně. Právě samota vyvolává možnost zamyšlení se nad sebou samým prostřednictvím výčitek svědomí. Samota

¹⁹ Především Cesare Beccaria požadoval, aby byly nenásilné krádeže trestány finančními pokutami (Beccaria, 2009: 73).

rovněž znamená určitou autoregulaci trestu, což vede ke spontánní individualizaci trestání. Vlivem izolace se vězeň setkává s mocí, kterou na něj instituce vězení uplatňuje (Foucault, 2000: 327-328).

3.2 Dovršení formování vězeňského systému

Foucault zastává názor, že formování vězeňského systému bylo dovršeno v den, kdy se oficiálně otevřela polepšovna v Mettray, tj. 22. ledna 1840. Právě zde se soustřeďují všechny donucovací technologie, které působí na chování. Vězňové byli rozřazeni do malých a silně hierarchizovaných skupin a zároveň na ně působilo pět modelů: model rodiny, model armády, model dílny, model školy a model soudu. Model rodiny vycházel z toho, že každá skupina je „rodinou“, která se skládá z „bratrů“ a dále dvou „nejstarších“. Model armády je charakterizován svou hierarchickou strukturou, kde každý vězeň má své číslo a dennodenně provádí základní vojenská cvičení. Model dílny, kde šéfové a mistři vedou organizaci práce a vyučují mladší vězně. Model školy odpovídá jedné hodině nebo půlhodině denní školní výuky. Vyučování vedou vychovatelé či podnáčelníci. U modelu soudu se využívají tresty a jako hlavní trest je ukládáno uvěznění v cele. Tato parapeňální instituce byla především formována tak, aby se netvářila jako vězení (Foucault, 2000: 405-406).

Tím, že se rozdílné modely překrývají, objevuje se specifičnost, která z mistrů, šéfů či vychovatelů vytváří praktické odborníky na chování. Oni produkují poslušná a schopná těla. Vstoupí-li dítě do polepšovny, znamená to, že nejdříve projde určitým zkoumáním. V potaz se bere původ dítěte, jak je na tom jeho rodina či za jaký přestupek byl postaven před soud. Tělo dítěte je modelováno a díky výuce technik si osvojuje způsoby chování. Pokud se dítě učí pracovat a jeho činnost někdo technicky řídí, pěstují se podřízené subjekty, o nichž je vytvářeno vědění a lze se na ně spolehnout. Toto vše znamená úspěch dvojitého efektu disciplinární techniky. Ta působí na tělo, chce poznat duši a udržet jeho podřízenost. Kromě výcviku se zde objevují i další formy kontroly jako je medicínská, vzdělávací a náboženská, přesto nedochází k jejich mísení. Mistři, šéfové či vychovatelé vytvářeli mezi svými chovanci nepřetržitou síť pozorování. Tito zaměstnanci byli před tím podrobeni tomu samému

vyučení, stejným způsobem donucení, jakému byli podrobeni vězňové (Foucault, 2000: 405-408). *„Praxe, jež násilím normalizuje chování nedisciplinovaných nebo nebezpečných, může být technologickým zpracováním a racionální reflexí naopak „normalizována“. Disciplinární technika se stala „disciplínou“, která má rovněž svou škálu“* (Foucault, 2000: 408). Škola Mettray započala novu epochu, protože začala uspořádat vědění o individuích. Mettray je jako nedomyšlené vězení, jako trestní model, který leží na hranici přímých trestů. *„Bylo tím nejslavnějším prvkem v řadě institucí, které daleko za hranicemi trestního práva konstituovaly to, co bychom mohli nazvat souostroví vězeňství“* (Foucault, 2000: 409).

3.3 Důsledky vězeňského systému

Procedura trestání se transformovala na trestní techniku, kterou vězeňství přenáší z instituce trestání na celou společnost, přičemž vznikají významné důsledky. Nejenže se pomalu stupňoval přirozený přechod od nepořádku k trestnému činu, ale od porušení zákona k odchylce ve vztahu k normě. Zaprvé uvěznění, které využívá své mechanismy dohlížení a trestání, funguje dle principu relativní návaznosti. Jedná se také o samotné instituce. Trestní kritéria a mechanismy kontinuálně zpřísňovaly svá pravidla a posilovaly sankce. Právě postupné stupňování autorit institucí vlivem nařízení napravovalo odchylky k trestání zločinů. Vězeňství využívá instituce kontroly a nátlaku, což vede ke kvalitativní a kvantitativní komunikaci mezi jednotlivými formami trestání. I malicherné odchylky chování vězňů jsou zaznamenávány. A právě tyto odchylky nejvíce zneklidňují vězení (Foucault, 2000: 412-414).

Zadruhé vězeňství a jeho komplikované postupy poskytují možnost rekrutovat mnoho delikventů. Devatenácté století zkonstruovalo přísné kanály, jež vychovávaly k poslušnosti a vytvářely delikvenci. *„Byl tu jistý druh souvislého a donucovacího disciplinárního „formování“, jež vycházelo zčásti z pedagogické metodiky, zčásti z profesního postupu“* (Foucault, 2000: 414). Síť vězeňství spravuje vše, co obsahuje, ale i co trestá. Uvězněný je všudypřítomným konstruktem. Přestože *„vězení postihuje delikvenci, v podstatě se delikvence vyrábí ve vězení a prostřednictvím uvěznění, jež vězení zase*

donekonečna prodlužuje“ (Foucault, 2000: 415).²⁰ Delikvent je proto výrobkem instituce. Kriminalita nevzniká jako důsledek několikanásobného vyhoštění ze společnosti, ale vlivem stále neodbytného dohledu, kvůli nahromadění se disciplinárního donucování. Právě „souostroví vězeňství zajišťuje v hlubinách sociálního těla formování delikvence na podkladě drobných nezákonností tím, že nechává delikvenci znovu se k těmto nezákonnostem navracet a že ustanovuje oblast specifické kriminality“ (Foucault, 2000: 416).

Zatřetí snad nejpodstatnějším důsledkem vězeňského systému je moc trestat, která byla přijata za přirozenou a legitimní, jelikož došlo ke snížení prahu tolerance k trestání. Tato moc trestat se rozvíjí v zákonném (tj. justičním) a nezákonném (disciplinárním) rejstříku. Kontinuita vězeňského systému a zákona s jeho rozsudky zaručuje ohledně disciplinárních mechanismů legální záruku. Dohlížení vychází z policejního modelu a vězení se vyznačuje určitým druhem státní záruky. Vězeňství dlouhodobě a postupně zeslabuje, když přenáší typ moci, jež zákon uvádí v platnost a zároveň justice ji přednostně využívá. Proč se disciplína a moc jeví jako nahodilé, když uvádí v činnost mechanismy justice a zobecňuje její účinky (Foucault, 2000: 416-417)? *„Kontinuita vězeňství a rozptýlení formy-vězení dovolují legalizovat, či v každém případě zlegitimizovat disciplinární moc, jež tak uniká všemu, co by mohlo vést k excesu či zneužití“ (Foucault, 2000: 417).*

Na druhou stranu hierarchie vězeňství nabízí moci kontext, kde se jeví jako volná a osvobozená od excesů a bez jakéhokoliv násilí. Rozvíjející stupňování disciplinárních aparátů představuje dodatečnou úroveň intenzity mechanismu, která funguje bez přestávek od nejmenších forem trestání. Vězení si zachovává významnou moc, že dokáže trestat až tak nenápadně, jak jen to vůbec jde, přičemž je jedinec jako součást společnosti ohrožen bezpočtem disciplinárních mechanismů. Vězeňské kontinuum zaručuje soudním instancím infiltrovat se do všech kontrolujících, transformujících, napravujících a vylepšujících institucí. Svou funkcí se moc trestat natolik neliší od moci léčit či vzdělávat, jelikož využívá techniku a racionalitu. Vyvstávají proto dvě podobné otázky. Jak došlo k ukotvení nových základů práva trestat před či po Velké

²⁰ C. Beccaria považuje právě vzdělávání sice za nejjistější, ale také za nejtěžší prostředek při předcházení zločinů (Beccaria: 2009: 120).

francouzské revoluci? Jak je vůbec možné, že lidé akceptovali moc trestat a tolerovali ji? Odpověď patrně nalezneme v teorii společenské smlouvy, která využívá fikci právního subjektu, jež předává ostatním moc vykonávat právo nad sebou samým. Lze skoro až s přehledem tvrdit, „že velké kontinuum vězeňství, jež zprostředkovalo komunikace mezi mocí disciplíny a mocí zákona a rozprostřelo se bez přerušení od nejmenších přinucení až k velkolepému trestnímu uvěznění, konstituovalo technickou i reálnou, bezprostředně materiální dubletu tohoto chimérického postoupení práva trestat“ (Foucault, 2000: 418).

Začtvrté se základním nástrojem nové ekonomie moci stal vězeňský systém, který prosadil novou formu „zákonu“. Tento „zákon“ staví nejen na prvcích legality a přirozenosti, ale i na předpisu a ustanovení či normě. Z čehož vyplývají určité důsledky, jako je vnitřní rozklad soudní moci, nesnadné souzení až ostuda vynést rozsudek. Dalším důsledkem je neskonalá touha soudců určovat co je normální a co nikoliv, přičemž kladou důraz na odměňování za to, že dosáhli vyléčení nebo převýchovy. Moc, jež tito soudci praktikují je sice na určité úrovni ovládána zákony, avšak na jiné působí jako normativní moc. Za těmito takřka terapeutickými rozsudky stojí ekonomie moci. Pokud soudci těžce přijímají, že jejich cílem je, aby odsuzovali, tak soudní činnost je na takové úrovni jako se rozptýlila normalizující moc. Tato moc, která se opírá o všechny vězeňské aparáty, se stala jednou ze základních funkcí vyskytující se v naší společnosti. „*Nacházíme se ve společnosti profesorů-soudců, lékařů-soudců, vychovatelů-soudců, „sociálních pracovníků“ - soudců; ti všichni zajišťují vládu univerzálnosti normativu; a jeden každý, ať se nachází kdekoli, mu podřizuje tělo, gesta, chování, schopnosti, výkony*“ (Foucault, 2000: 419). Síť vězeňství a její systémy, které se týkají zařazení, distribuce, dohlížení a pozorování, se staly v rámci moderní společnosti velkou podporou pro normalizující moc.

Zapáté se díky vězeňské tkáni společnosti uskutečňuje ovládnutí těla a jeho nepřetržitého pozorování, jelikož její vnitřní vlastnosti implikují samotný aparát trestání. Tento aparát nejvíce odpovídá nové ekonomii moci či nástroji formování vědění, který taková ekonomie nezbytně potřebuje. Mnoho rozdílných mechanismů uvěznění a jejich vzájemná provázanost přispěla k širokému pokrytí celé společnosti procedurou vyšetřování. Humanitní vědy

dokázaly zformovat převratné změny v epistémé, jelikož „byly unášeny specifickou a novou modalitou moci: určitou politikou těla, určitým způsobem, jak učinit shromáždění lidí poslušným a užitečným“ (Foucault, 2000: 420). Modalita moci integrovala určité vztahy vědění do vztahů moci. Dále kladla důraz na techniky, které dosahují provázanosti procesů podrobení a objektivace, přičemž se objevovaly nové procedury individualizace. Síť vězeňství ustanovuje jeden z hlavních pilířů tohoto komplexu moci-vědění. *„Poznatelný člověk (ať duše, individualita, vědomí či chování, na tom zde nezáleží) je účinkem-objektem tohoto analytického obklíčení, tohoto ovládní-pozorování“* (Foucault, 2000: 420).

Zašesté vězení odporuje každé snaze o transformaci svou velkou nehybnou silou. Objevuje se jedna platná charakteristika. Má-li dojít ke změně režimu uvěznění, pak proti tomu nepůsobí soudní instituce, nýbrž samotný odpor kladou určení, spojení a mimosoudní účinky, kterými disponuje vězení. Vězení se dále vyznačuje svou všeobecnou sítí disciplíny a dohlížením, jelikož funguje podle panoptického režimu. Na druhou stranu ale může být vězení modifikováno, jelikož se zde vyskytují hned dva procesy. První proces vede ke snížení užitečnosti delikvence, která byla konstituována za specifický druh nezákonného jednání. Ustanovení velkých nezákonností jak na národním, tak na mezinárodním měřítku se spojuje s politickými a ekonomickými aparáty.²¹ Druhý proces v sobě nese nárůst disciplinárních sítí a rozmnožení jejich výměn v rámci trestního aparátu. Do těchto sítí se hromadněji přesouvají soudní funkce. Medicína, psychologie, vzdělávání, starání se o propuštěné vězně jsou tzv. „sociálními pracemi“, které přejímají více a více podílu na moci jak dohlížet, tak trestat. Z toho vyplývá, že se trestní aparát více medikalizuje, psychologizuje a pedagogizuje. Tím *„se tato osa přenosu, kterou představovalo vězení, stala méně potřebnou, když v posunu mezi jeho trestním diskurzem a jeho účinkem konsolidace delikvence skloubilo vězení moc trestní a moc disciplinární“* (Foucault, 2000: 422). Pakliže se v otázce vězení má vyskytovat vůbec něco, co se týká politiky, pak soudobý *„problém spočívá mnohem spíše ve velkém vzestupu oněch normalizujících dispozitivů a celé šíře účinků moci,*

²¹ Těmito nezákonnostmi mohou být například finanční nebo zpravodajské služby, kupčení se zbraněmi či s drogami a spekulace s nemovitostmi (Foucault, 2000: 421).

kteřé s sebou v nastolování nových věcných přístupů přinášejí“ (Foucault, 2000: 422).

Na rozdíl od Foucaulta nahlíží Wacquant na vznik a fungování trestající společnosti přinejmenším čtyřmi odlišnými způsoby. Foucault předpovídal zánik instituce vězení, kdežto Wacquant spatřuje v uvěznění mocný nástroj, jehož ohromný návrat podporují neoliberální vlády. Zadruhé vězení nemůže využít plně techniku normalizace vzhledem k přeplněnosti věznic. Zatřetí se prostředky pro normalizaci zakotvené ve vězeňských institucích nešíří po celé společnosti tak, jak kapiláry zavlažují celé lidské tělo. Pod závojem neoliberalismu zasahuje trestní síť především obyvatele nacházející se v dolních patrech sociálního a fyzického prostoru. Začtvrté nárůst trestní činnosti má veřejnost stále na očích, který dennodenně zaujímá prostor v různých médiích či politických diskusích (Wacquant, 2009b: 295-298).

Moc trestat se stala obecnou funkcí společnosti a začala být uplatňována vůči všem jejím příslušníkům stejným způsobem. Foucault spatřuje dovršení formování vězeňského systému při oficiálním otevření polepšovny v Mettray. Právě zde došlo k soustředění všech donucovacích technologií, které působí na chování vězňů, přičemž produkují poslušná a schopná těla. Etablování vězeňského systému přineslo určité důsledky. Postupně se stupňovala autorita této instituce, objevila se možnost rekrutovat mnoho trestanců, moc trestat byla přijata za přirozenou a legitimní, nástrojem nové ekonomie moci se stal vězeňský systém, vězeňství umožnilo ovládnutí těla a jeho nepřetržité pozorování a také se ukázala ohromná nehybnost při snaze o transformaci vězení. Foucault nám nabízí odpověď, proč lidé akceptovali moc trestat a začali ji tolerovat. Zřejmě je to ovlivněno teorií společenské smlouvy, která využila fikci právního subjektu, jež předává ostatním moc vykonávat právo nad sebou samým. V této kapitole jsme se také dozvěděli, že kriminalita vzniká jako důsledek stále neodbytného dohledu vlivem nahromadění disciplinárního donucení. V následující kapitole se proto podrobněji zaměříme na statistické údaje míry celkové kriminality ve vztahu k počtu vězeňské populace v rámci České republiky. Budeme tak sledovat změny v obsahu kriminality, přičemž nás bude zajímat, jakými nástroji posilují politické reprezentace svou legitimitu.

4 PŘÍPADOVÁ STUDIE ČESKÉ REPUBLIKY

Nyní se dostáváme ke kapitole, ve které se vyskytuje základní výzkumný problém této práce. Proč v době, kdy nejsou patrné žádné rostoucí trendy v oblasti viktimizace či v celkové kriminalitě na území České republiky (více viz tab. č. 4), se v politickém diskurzu prosazují motivy „law and order politics“ a souběžně s tím narůstá vězeňská populace. V této kapitole budu sledovat, jaké jsou dopady neoliberálních ekonomických a sociálních reforem na nejnižší vrstvy obyvatel a jak jsou využívány motivy kriminalizace a penalizace urbánní marginality v politickém diskursu.

V první části této kapitoly se budeme věnovat problematice českého vězeňství. Ústředním tématem bude srovnání Wacquantových pěti dimenzí, které vedly k nárůstu vězeňské populace v USA, se současným stavem v českém vězeňství. Toto srovnání nám poslouží ke zjištění, zda české vězeňství kopíruje úspěšně americkou předlohu, či nikoliv. Následně se zaměříme na to, do jaké míry věnovaly politické strany zastoupené v PS PČR prostor problematice českého vězeňství ve svých volebních programech v roce 2010. Poté bude následovat hledání možných příčin, které vedou k přeplnění věznic, a zároveň s diskusí nad východiskem, jež by ulevila této vážné situaci.

Druhá část této kapitoly bude pojednávat o nových sociálních rizicích, zde budu v úvodu vycházet z kritického pohledu Jana Kellera a jeho knihy *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. Na vznik a šíření nových sociálních rizik budu nahlížet prostřednictvím neoliberálních reformních opatření, která uvádí změny na trh práce. Dále se zaměřím na implementaci projektu „Docházka nezaměstnaných – DONEZ“, který vznikl podle vládních prohlášení za účelem potírání nelegální práce, přičemž poukážu na to, jaký má projekt vliv na nejnižší vrstvy obyvatel. Poté bude následovat analýza nad narůstající represí úřadu vůči klientovi při vydávání sociálních dávek na příkladu pomoci v hmotné nouzi. Na závěr zhodnotím, jaké hlavní legislativní opatření vyvolala morální panika kolem nepokojů na Šluknovsku, které eskalovaly na podzim roku 2011.

Tab. č. 4: Celková kriminalita v České republice v letech 2001 - 2010:

Rok	Zjištěné trestné činy	Objasněné trestné činy	Procento objasněných trestných činů
2001	358 577	166 827	46,52
2002	372 341	151 492	40,69
2003	357 740	135 581	37,90
2004	351 629	134 444	38,23
2005	344 060	135 281	39,32
2006	336 446	133 695	39,74
2007	357 391	138 852	38,85
2008	343 799	127 906	37,20
2009	332 829	127 604	38,33
2010	313 387	117 685	37,55

Zdroj: Autor podle Marešová (2011: 121).

4.1 Vězeňství v České republice

Po roce 1989 nastoupilo vězeňství v České republice na cestu radikální přeměny. Základem této cesty se stala depolitizace vězeňství, humanizace, demilitarizace a decentralizace jeho řízení. Vyspělé evropské vězeňské systémy procházely kontinuálním vývojem po několik desítek let, avšak český systém se ocitl před složitým úkolem, jelikož se musel v relativně krátké době zásadně transformovat. Přeměna vycházela z *Koncepce českého vězeňství*, která byla přijata v roce 1991, a inspirovala se především zahraničními modely, aby nečinila zásadní chyby a omyly. Při naplňování cílů této koncepce se sice objevily prvotní problémy v rámci humanizačního procesu, ale ty byly nakonec překonány. Avšak cíle, které se týkaly záměrů decentralizace řízení a vytvoření vhodných materiálních podmínek pro řádnou správu vězení, nebyly doslova naplněny. S postupnou stabilizací společenského a politického systému docházelo také ke stabilizaci českého vězeňství. „*Penologické koncepty kolísají mezi tendencemi dekriminalizace a depenalizace na jedné straně a důrazem na*

prosazování práva a pořádku na straně druhé. Kolísají při řešení zásadního dilematu „zacházení versus odplata“ (VSČR, 2005: 6).

4.1.1 Vazební věznice a věznice

Pro zadržení pachatelů existují v České republice jak vazební věznice, tak věznice. *„Vazební věznice zabezpečují, aby vazba plnila zákonem stanovený účel (§ 67 a § 381 zákona 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád)), a aby byla vykonána v souladu s právními předpisy (zákon č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby ve znění pozdějších předpisů)“ (VSČR, 2012: 11).* Pro výkon vazby jsou k dispozici jak klasické cely, tak zmírněný režim. Pro obviněné znamená zmírněný režim, že se smí v určeném čase volně pohybovat a stýkat s dalšími obviněnými, kteří jsou umístěni v daném oddělení. Věznice mají zabezpečovat plnění účelu trestu odnětí svobody, jelikož má být *„vykonáván v souladu s právními předpisy (zákon 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů)“ (VSČR, 2012: 11).* Právní úprava diferenciací výkonu trestu odnětí svobody, která je účinná od 1. 1. 2000, určila členění věznic dle míry vnější ostrahy, zajištění bezpečnosti a způsobu resocializačních programů na čtyři základní typy (stupně)²² od nejmírnějšího po nejpřísnější. Existují tedy věznice s dohledem, s dozorem, s ostrahou a se zvýšenou ostrahou (VSČR, 2012: 11).

Podle posledních odhadů se v současné době nachází celosvětově ve věznicích přes 10 milionů mužů, žen a dětí. Při srovnání s rokem 2008 se ukázalo, že vězeňská populace vzrostla v 78 % států světa²³ (Walmsley, 2011: 1). Takový vysoký počet osob je výsledkem trvalého zvyšování trestní represe, kterou můžeme spatřovat již několik desítek let v převážné většině zemí světa. Vlivem rostoucí kriminality po 2. světové válce dochází k zostření

²² Koncepte rozvoje českého vězeňství do roku 2015 považuje za jeden ze strategických cílů zjednodušení struktury vězeňských zařízení, kde budou základem pouze tři typy věznic: *„věznice pro výkon trestu odnětí svobody s dozorem, věznice pro výkon trestu odnětí svobody s ostrahou a vazební věznice“ (VSČR, 2005: 9).*

²³ Vězeňská populace se nejvíce zvýšila v Severní a Jižní Americe v 82 % států, dále v 80 % zemí Asie a taktéž v Oceánii, u 74 % států v Evropě a nejméně u 71 % zemí v Africe (Walmsley, 2011: 1).

trestní represe, přičemž se ukládají i delší tresty odnětí svobody. Nejenže se změnila struktura kriminality, ale zvýšilo se i nebezpečí některých druhů zločinnosti a pachatelů (Karabec, 2001: 73). V České republice je k 23. 3. 2012 uvězněno celkem 23 767 osob (z toho dospělých žen 1 556 a dospělých mužů 21 967). Celková naplněnost českých věznic se pohybuje kolem 114,5 %, ubytovací kapacita činí totiž 20 749 míst.²⁴ Podle *World Prison Population List (5th-9th edition)* to dokazuje nejen rostoucí fyzický počet odsouzených ve věznicích, ale také zvyšující se míra vězeňské populace na sto tisíc obyvatel. Ta se zvýšila od roku 2003 ze 170 na 218 v roce 2011 (srov. Walmsley, 2003: 6; Walmsley, 2011: 6).

4.1.2 Kopírují trendy v českém vězeňství americkou předlohu?

V druhé kapitole jsme sledovali pět dimenzí, které podle L. Wacquanta charakterizovaly nárůst vězeňské populace v USA. Zaprvé se jednalo o vertikální nárůst počtu vězňů na všech úrovních systému odnětí svobody, tzn. na třech úrovních amerického vězeňského aparátu. Abychom zjistili, zda platí tento nárůst také v rámci České republiky, podíváme se na statistická data počtu uvězněných ve věznicích s dohledem, s dozorem, s ostrahou a se zvýšenou ostrahou během let 2002 a 2011 (viz tabulka č. 5). Podle těchto dat můžeme říci, že u věznic s dohledem, s dozorem a s ostrahou je patrný kontinuální nárůst počtu vězňů. Avšak u věznic se zvýšenou ostrahou tento nárůst platil pouze do roku 2010, jelikož v roce 2011 byl zaznamenán určitý pokles počtu uvězněných, což se ale z dlouhodobého hlediska jeví jako výjimka.

²⁴ <http://www.vscr.cz/generalni-reditelstvi-19/informacni-servis/rychla-fakta>, ověřeno 10. 4. 2012.

Tab. č. 5: Složení odsouzených dle typu věznic v letech 2002-2011²⁵

Stav k 31. 12.	Typ věznic								Celkem
	S dohledem		S dozorem		S ostrahou		Se zvýšenou ostrahou		
	stav	%	stav	%	stav	%	stav	%	
2002	355	2,8	4 317	33,7	7 032	54,8	1 044	8,1	12 829
2003	368	2,7	4 973	35,9	7 312	52,7	1 121	8,1	13 868
2004	377	2,5	5 579	37,0	7 841	52,0	1 175	7,8	15 074
2005	451	2,8	5 913	36,8	8 365	52,0	1 224	7,6	16 077
2006	540	3,3	6 115	37,8	8 253	51,0	1 160	7,2	16 179
2007	485	2,9	6 415	38,5	8 465	50,9	1 148	6,9	16 647
2008	509	2,8	7 226	39,9	9 041	50,0	1 172	6,5	18 100
2009	581	3,0	7 609	39,3	9 787	50,5	1 220	6,3	19 371
2010	655	3,4	7 873	40,5	9 534	49,0	1 236	6,4	19 449
2011	714	3,5	8 577	41,8	9 899	48,2	1 192	5,8	20 541

Zdroj: Autor podle VSČR (2012: 83).

Druhá dimenze nárůstu počtu vězňů v USA spočívala v obecném rozšíření druhů trestů a v následném rozvoji elektronických a genetických databází, které umožňují intenzivní dohled na dálku. K takovému rozšíření dochází také v České republice, avšak intenzivní dohled na dálku je momentálně „v plenkách“. Trest domácího vězení je v trestním zákoníku uveden jako druhý nejpřísnější, tzn. na druhém místě za trestem odnětí svobody. Aby mohl být pachateli udělen, musí dotyčný podepsat písemný slib, že se v určené době bude zdržovat v obydlí na dané adrese. Tento trest vznikl jako nový alternativní trest s účinností od 1. 1. 2010.²⁶ V domácím vězení se nachází pouze 208 lidí.²⁷ Dozor nad nimi vykonává probační a mediační služba,²⁸ a tak se klidně může stát, že pachatelé mohou opouštět předepsané

²⁵ Tabulka nezahrnuje počty odsouzených mladistvých. Více viz VSČR (2012: 83).

²⁶ <https://www.pmscr.cz/trest-domaciho-vezeni-2>, ověřeno 10. 4. 2012.

²⁷ Počet lidí je určen k 26. 3. 2012.

²⁸ Počet jejich zaměstnanců je skoro 420. V průměru na každého probačního úředníka či asistenta připadá sto případů za rok. Ve srovnání s Rakouskem a s Německem je to o padesát až sedmdesát případů méně. Zároveň je v těchto státech 88, respektive 109 vězňů na sto tisíc obyvatel. ČR má 207 vězňů na sto tisíc obyvatel (Němeček, 2012: 18).

prostory, když je nenachytá kontrola. Jako spásonosné řešení se jeví využití speciálních náramků, které ministerstvo ještě nezakoupilo (ČTK, 2012). Alternativní trest domácího vězení byl uplatněn celkem v 376 případech,²⁹ podle ministerstva spravedlnosti se elektronické náramky vyplatí, až dosáhne počet těchto vězňů alespoň pět set, a proto soudci nevidí smysl v ukládání tohoto trestu. Až dosáhne počet vězňů stanovenou hranici, má vypsát ministerstvo spravedlnosti výběrové řízení. „*Neexistence náramků je ale pro resort i výhrou: zatímco dozor PMS stojí v průměru kolem 8000 korun ročně na jednoho vězně, při elektronické kontrole je to za stejnou dobu 28 tisíc korun*“ (Adamičková; Königová, 2012: 3). Tlak na zavedení intenzivního dohledu na dálku ukazuje, že inspirace novými prostředky, jež sice mají ušetřit náklady investované do vězeňství, nefunguje v praxi podle předlohy, ze které vychází.

Třetí dimenze byla charakteristická nepřiměřeným navýšením rozpočtů a zaměstnanců nápravných zařízení. Podle údajů z tabulky č. 6 nelze hovořit o tom, že by extrémně vzrostl rozpočet Vězeňské služby ČR. Procentní podíl rozpočtu VSČR se zvýšil jen o 1,3 % od roku 2005. Vývoj fyzického počtu zaměstnanců Vězeňské služby ČR (viz tab. č. 7) se v posledních deseti letech příliš nemění. Pohybuje se totiž kolem deseti a půl tisíce zaměstnanců. Zastoupení žen se zvýšilo z 9 na 12 %. Počet občanských zaměstnanců je dlouhodobě stabilní, tj. 54 % mužů a 46 % žen (VSČR, 2012: 13). Ve srovnání s počtem vězněných osob je situace diametrálně odlišná. Počet vězňů se vyznačuje rapidním nárůstem, avšak počty zaměstnanců stagnují.

Tab. č. 6: Procentní podíl rozpočtu VSČR ve srovnání s rozpočtem ministerstva spravedlnosti v letech 2005-2010:

ROZPOČET/ROK	2005	2006	2007
Ministerstva spravedlnosti v Kč	20 336 205 770	19 436 036 580	20 841 895 950
VSČR v Kč	7 477 132 950	7 355 099 010	7 793 928 230
Procentní podíl rozpočtu VSČR	36,8 %	37,8 %	37,4 %

²⁹ Počet trestů je určen k 27. 2. 2012.

ROZPOČET/ROK	2008	2009	2010
Ministerstva spravedlnosti v Kč	21 859 009 190	22 262 991 270	20 889 989 050
VSČR v Kč	8 065 213 900	8 327 191 540	7 959 214 720
Procentní podíl rozpočtu VSČR	36,9 %	37,4 %	38,1 %

Zdroj: Autor podle www.budovanistatu.cz.

Tab č. 7: Vývoj počtu zaměstnanců Vězeňské služby:

Rok	Příslušníci		Občanští zaměstnanci		Celkem
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	
2002	5 815	578	2 249	1 953	10 595
2003	5 827	642	2 307	1 949	10 725
2004	5 846	649	2 220	1 898	10 613
2005	5 786	645	2 179	1 864	10 474
2006	6 043	670	2 144	1 834	10 691
2007	5 866	687	2 147	1 805	10 505
2008	5 794	702	2 129	1 829	10 454
2009	5 985	774	2 157	1 786	10 702
2010	5 833	766	2 083	1 765	10 447
2011	5 914	781	2 089	1 789	10 573

Zdroj: Autor podle VSČR (2012: 13).

Čtvrtá dimenze byla v USA doprovázena bouřlivým rozvojem soukromého sektoru odnětí svobody. V České republice se začalo květnu 2005 za ministra spravedlnosti Pavla Němce uvažovat o funkčnosti programů Private Public Partnership a jejich využití ve vězeňském odvětví. Tyto programy se zakládají na „*spolupráci veřejného a soukromého sektoru vzniklé za účelem využití zdrojů a schopností soukromého sektoru při zajištění veřejné infrastruktury nebo veřejných služeb*“ (PPP Centrum, 2012). Až závěrem roku 2007 se začal plánovat pilotní projekt první semiprivátní věznice v České

republice. Vězení mělo být vybudováno v Rapoticích na Třebíčsku. Z původních plánů ale bylo patrné, že vězení nebude čistě projektem soukromého sektoru. Ministr spravedlnosti Jiří Pospíšil uvedl, že věznice bude sice ve vlastnictví státu, ale výstavbu, provoz po určitou dobu a zaměstnávání vězňů zajistí firma ze soukromého sektoru. Stát jí bude za uvedené služby platit. Za nápadem, aby byl v českém vězeňství využit soukromý sektor, se ukrývala jednoduchá snaha o co nejlevnější provozování věznice. Podle výroku náměstka ministra spravedlnosti F. Steinera je patrné, kde se ministerstvo myšlenkou soukromého vězeňství inspirovalo. F. Steiner řekl, že *„[j]ako první tuto myšlenku přijala Velká Británie. Francie vzápětí přišla s projektem napul „soukromých“ vězení, v nichž stát zaměstnával pouze dozorce“* (Navara, 2007).

Počátkem roku 2009 už byly jasnější představy o budoucí spolupráci mezi soukromým investorem a státem, který plánoval pronajmout si vězení na 22 let. Rozdělení zaměstnaneckých pozic mělo být následující: šéfem státního zaměstnanec, jeho zástupce měl pocházet z investorské firmy, dozor by poskytovala vězeňská služba a údržbu s vařením měl zajistit investor. V tu dobu se ale projekt dostal do časového skluzu, jelikož teprve probíhalo výběrové řízení na soukromého investora. Dokončení věznice se plánovalo na rok 2011 (Jakubcová, 2009).

Původní plány ovšem nabraly zpoždění, a tak až v polovině prosince 2011 započala stavba nové ubytovny v Rapoticích na Třebíčsku, která by měla být postavena do konce října 2012. Tato ubytovna pojme na 308 vězňů a jedná se vůbec o první budovu vězení, která bude vybudovaná po listopadu 1989. Vedlejší současná věznice má sice kapacitu pro 460 vězňů, avšak již nyní je její osazení navýšeno na 520 osob. Nový objekt má sloužit pouze pro ubytování odsouzených, přičemž investorem není nakonec soukromý subjekt, ale Vězeňská služba České republiky, odhadované náklady se pohybují kolem 70 milionů korun. Co se týče maximálního navýšení kapacity věznice, tak její mluvčí Jan Doležal uvedl: *„[v]zhledem ke stále rostoucímu počtu odsouzených v celé republice je možné počítat s tím, že by v rapotické věznici mohlo být výhledově až 900 odsouzených. Takový počet by však už představoval*

bezpečnostní strop".³⁰ Kromě samotného navýšení kapacity věznice dojde k úpravě a rozšíření čistírny odpadních vod a stravovacího zařízení, ale především také navýšení počtu zaměstnanců věznice. Mluvčí J. Doležal dále uvedl, že „[s]távajících 204 tabulkových míst se rozšíří o adekvátní, ale zatím neurčený počet občanských zaměstnanců, specialistů pro výkon trestu i pro dozorčí službu".³¹ Přestože měl rapotickou věznici provozovat soukromý majitel, ministr spravedlnosti Jiří Pospíšil došel k závěru, že „[s]tát, tedy poplatníci, by ročně museli platit až 250 milionů korun za pronájem tohoto objektu. Jasně se ukázalo, že toto není pro stát ani pro poplatníky výhodné řešení".³²

Podíváme-li se ovšem na situaci z opačné strany, z pohledu soukromého provozovatele, nezáměr o provozování soukromé věznice v České republice pramení podle Juříčka (2012) z „velmi nízké návratnosti vložených prostředků. Důvodem této "nerentabilnosti" je nedokonalost a z velké části neefektivnost mechanismu vymáhání pohledávek za vězňenými osobami, který má na motivaci soukromého provozovatele zásadní vliv“. Od roku 2007 vznikají totiž po propuštěných vězňích pohledávky,³³ které dosahují průměrně až 427 milionů, u odsouzených se pak jedná o 72 milionů korun. Celkem tedy pohledávky představují 10 - 15 % všech výdajů, které mají komplexně zajistit tuto službu. Vedle neúčinného vymáhání pohledávek zhoršuje bilanci hospodaření věznic i rozdíl mezi předepisovanými náklady na jednoho vězně a reálnými náklady. Vyhláška ministerstva spravedlnosti totiž určuje náklady na jednoho odsouzeného ve výši 1 500 Kč za kalendářní měsíc. Skutečnost je ovšem poněkud odlišná. Reálné náklady na jednoho vězně činí 900 Kč za jeden den, tzn. cca 28 tisíc korun měsíčně. Jaké jsou výhledy do budoucna? Petr Juříček (2012) zastává názor, že „[p]okud v budoucnu nebude celý systém založen na odpovídající zaměstnanosti a nebude docházet k úhradě vzniklých pohledávek už v době pobytu vězňů ve výkonu trestu odnětí svobody, bude resort českého vězeňství stále velkou zátěží pro státní rozpočet a především

³⁰ <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/155996-v-rapoticich-vyroste-nova-veznice-za-mrizemi-je-ale-stale-tesno>, ověřeno k 8. 12. 2011.

³¹ Tamtéž.

³² Tamtéž.

³³ K 31. 12. 2011 činily pohledávky za propuštěnými vězni cca 431 milionů korun, přičemž počet dlužníků byl 38 236. Při celkovém součtu pohledávek za vězni v aktuálním stavu, za propuštěnými vězni a ostatních pohledávek dosahoval objem nevyhozených pohledávek až 949 milionů korun, na kterém se podílelo celkem 58 156 dlužníků (VSČR, 2012: 22).

velmi neatraktivní pro případné soukromé provozovatele“. V roce 2011 bylo zaměstnáno všemi formami ve výkonu trestu odnětí svobody průměrně 9 630 odsouzených z celkových 16 151 osob, které byly způsobilé k vykonávání práce. Ve srovnání s rokem 2010 došlo k navýšení počtu zaměstnaných odsouzených o 213 osob (VSČR, 2012: 28).

Na druhou stranu podle Jana Kellera (2010b: 115) spatřujeme klíčový problém v tom, že vězňové obsazují pracovní místa, na kterých by mohli participovat nezaměstnaní. Vězeň má tu výhodu, že denně dostává stravu, je ubytován a je mu poskytnuta základní lékařská péče. S tímto mají ale ostatní žijící na svobodě velké problémy. Pokud by nastala situace, že by byla vězňům poskytována sleva na vzdělání a profesní kvalifikaci, zvětšila by se nespravedlnost vůči těm, kteří se nachází mimo vězení.

V České republice měla existovat také první privátní věznice. S touto iniciativou přišla společnost Ostrov naděje s. r. o. v roce 2009. Společnost plánovala vybudovat věznici v bývalé pevnosti Josefov u Jaroměře během šesti etap. Výhledově v ní mělo být ubytováno až 4 000 odsouzených (Český rozhlas Hradec Králové, 2009). Projekt první soukromé věznice v České republice ovšem selhal podle vyjádření Miloslava Kašpara jejího jednatele. Tato společnost nadále připravuje nový projekt vybudování věznice na zelené louce.³⁴

Za pátý klíčový trend ve vývoji amerického vězeňství považoval Wacquant extrémní zvýšení počtu Afroameričanů ve věznicích. Tento nárůst přičítal především represivní kontrole v černošských ghettech, která zajistila politickým reprezentantům maximální mediální a politický výnos. Pokud bychom chtěli zjistit, zda došlo také u nás k nárůstu vězňů hlásících se k určité etnické menšině, jsme limitováni statistickými daty. Ta totiž nesledují zastoupení etnických menšin, pouze udávají počty cizinců (srov. VSČR, 2012). Srovnáme-li počty cizinců (obviněných a odsouzených) mezi lety 2001 a 2011, zjistíme, že žádný extrémní nárůst počtu obviněných, ani odsouzených se nekonal. Obviněných cizinců bylo 1 097 v roce 2001, tj. 24 % z celkového počtu

³⁴ E-mail od Miloslava Kašpara jednatele společnosti Ostrov naděje s. r. o. ze dne 12. 3. 2012 zasláný na e-mailovou adresu kubicamiloslav@seznam.cz.

obviněných 4 853. O deset let později činil počet obviněných cizinců 611, tj. 23,4 % z celkových 2 613 obviněných. Odsouzených cizinců bylo v roce 2001 celkem 1 029, tj. 7 % z celkových 14 737. V roce 2011 činil počet odsouzených cizinců 1 119, tj. 5,4 % z celkových 20 541 odsouzených (srov. VSČR, 2002: 41-42; VSČR, 2012: 99).

Při srovnání pěti Wacquantových dimenzí, které byly charakteristické nárůstem počtu vězňů v USA, jsme zjistili, že také v České republice se objevily určité podobnosti. Zaprvé na vertikální úrovni systému odnětí svobody (věznic s dohledem, s dozorem, s ostrahou a se zvýšenou ostrahou) opravdu dochází ke kontinuálnímu nárůstu počtu vězňů. Zadruhé se český vězeňský systém sice inspiruje v zavádění nových technologií umožňující intenzivní dohled na dálku, avšak k praktické realizaci prozatím nedochází, přestože alternativní trest domácího vězení je účinný již od 1. 1. 2010. Zatřetí podle uvedených dat nepozorujeme v ČR nepřiměřené navýšení rozpočtů či zaměstnanců nápravných zařízení. Začtvrté nelze vůbec tvrdit, že by soukromý sektor uspěl ve vězeňském odvětví. V Rapoticích byl plánován první semiprivátní projekt věznice, avšak postupem času došlo ministerstvo spravedlnosti k závěru, že tento projekt není z hlediska výše ročního pronájmu výhodným řešením. Pátou dimenzi nelze porovnat se situací v České republice, jelikož statistická data nesledují zastoupení etnických menšin.

4.1.3 Problematika českého vězeňství ve volebních programech politických stran zastoupených v PS PČR

V této části se zaměříme na analýzu volebních programů politických stran zastoupených v Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky po volbách v roce 2010 ve vztahu k problematice českého vězeňství. Více pozornosti tedy věnujeme volebním programům České strany sociálně demokratické, Komunistické strany Čech a Moravy, Občanské demokratické strany, TOP 09 S podporou Starostů a Věcí veřejných. Analýza u politických stran ČSSD, KSČM a TOP 09 S podporou Starostů je poměrně stručná, jelikož tyto strany nevěnovaly ve svých volebních programech žádnou pozornost problematice vězeňství (srov. ČSSD, 2010: 1-35; KSČM, 2010: 1-10; TOP 09

S podporou Starostů, 2010: 1-33). Nahlédneme-li do *Základního programu ČSSD schváleného XXXII. sjezdem ČSSD ve dnech 25. - 27. 3. 2005*, zjistíme, že tato strana podporuje reformy trestů a vězeňství, které směřují k účinnější prevenci, resocializaci a k znovuzařazení do společnosti. Dále se snaží o uplatňování speciálních mechanismů prevence a resocializace. „ČSSD si je vědoma, že *spontánní reakce veřejnosti na erupci kriminality míří k zesílení trestní represe a k zpřísnění procesních pravidel. Ačkoli nevylučuje reformy v zájmu účinnějšího postihování kriminality, usiluje o to, aby zůstaly v mezích humanitního pojetí demokracie a lidských práv*“ (ČSSD, 2005: 36). Z tohoto stanoviska je patrné, že se ČSSD přiklání k represivnějšímu postihování kriminality, které není zcela typické pouze pro pravicové strany.

Jen dvě politické strany se ve svém volebním programu v roce 2010 věnovaly problematice přeplněných věznic. Těmito stranami byla Občanská demokratická strana a Věci veřejné. Politická strana Věci veřejné navrhovala snížení vězeňské populace. Jejich plán spočíval v odpuštění části trestů, pokud by odsouzenci pracovali při výkonu trestu (VV, 2010: 13). Občanská demokratická strana kladla důraz ve svém volebním programu na pokračování v nastolených reformních krocích, které prosadila v oblasti vězeňství. Také vyzdvihovala, že se jí povedlo uvést do praxe zpřísnění trestů za nejzávažnější trestné činy a u méně závažných trestných činů, že dokázala rozšířit ukládání alternativních trestů např. domácí vězení. Za hlavní cíl považovala zvýšit zaměstnanost vězňů. Ideálním stavem by byla jejich 70% zaměstnanost.³⁵ „*Pracující vězni se podílejí na financování výkonu svého trestu a získávají pracovní dovednosti, které snižují nebezpečí opakování trestné činnosti po propuštění na svobodu*“ (ODS, 2010: 31). Do *Koaliční smlouvy o vytvoření koalice rozpočtové odpovědnosti vlády práva a boje proti korupci* mezi Občanskou demokratickou stranou, stranou TOP 09 a stranou Věci veřejné se promítl ohledně problematiky vězeňství pouze návrh na „*úpravu právních předpisů, které umožní vytvořit materiálně technické podmínky pro další zaměstnávání vězňů ve výkonu trestu*“ (ODS; TOP 09; VV, 2010: 20).

³⁵ Zaměstnanost způsobilých vězňů k vykonávání práce činila 59,63 % (VSČR, 2012:28).

4.1.4 Možné příčiny vedoucí k přeplnění českých věznic

Odsouzení pachatelů trestných činů do uzavřeného vězeňského zařízení, kde na ně čeká omezený kontakt s vnějším světem, se doposud v právní teorii a soudní praxi považuje za nejpřísnější druh trestu. Což je důsledkem obecného předpokladu, že lidská svoboda je nejcennějším statkem, přičemž její odnětí či omezení znamená pro pachatele trestného činu nejcitelnější újmu. Avšak odsouzení k výkonu trestu odnětí svobody podporuje významné nežádoucí efekty. Vězeňské prostředí má totiž devastující vliv na osobnost odsouzeného, kvůli němu jsou totiž narušeny pozitivní sociální vazby, které si vězeň vybudoval ve svém původním prostředí. Pobyt ve vězení také vede k narušení pracovních aktivit a vztahů nebo ke ztíženému uplatnění v životě po propuštění (Karabec, 2001: 77).

Jako problematické se jeví ukládání tzv. krátkodobých trestů odnětí svobody, jelikož lze snadno pochybovat o tom, zda odnětí svobody na velmi krátkou dobu (do jednoho roku) můžeme chápat jako jedinou správnou reakci společnosti na spáchaný trestný čin. Krátkodobé tresty mají velmi omezené výchovné účinky na pachatele, sice vedou k přeplnění kapacity vězeňských zařízení, ale o to více vyvolávají nežádoucí sociální segregaci a zároveň stigmatizaci odsouzených. Za krátkodobé tresty bývají obvykle považovány tresty až do 18 měsíců. Jejich nejvýznamnější negativa spatřujeme zaprvé v neposkytnutí dostatku času na převýchovu pachatele, ale na druhou stranu je to dlouhá doba, aby byl odsouzený škodlivě ovlivněn vězeňským prostředím. Zadruhé individuální a všeobecná prevence se jeví jako kontraproduktivní, jelikož odstrašující účinky pro pachatele jsou minimální a pro potenciální zločince mohou symbolizovat přijatelné riziko. Zatřetí tyto tresty znamenají určitou diskriminaci, protože bývají ukládány osobám, které nemají na peněžitý trest pro svou zřejmou nedobytnost. Začtvrté kvůli značným ekonomickým nákladům na vězeňský systém a výkonu krátkodobých trestů dochází k neúměrnému zatížení tohoto systému, protože krátkodobé tresty zabírají většinu kapacity vězeňských zařízení (Karabec, 2001: 78).

4.1.4.1 Struktura kriminality dříve a v současnosti

Doba, která charakterizovala pojetí trendů kriminality jako vývoj a změny v počtu trestných činů, už dávno nepanuje. V současnosti se tato oblast dřívější obecné kriminality, krádeží, podvodů a vražd stává poměrně nepřehlednou. Nebudeme-li brát v potaz válečná a padesátá léta, tak můžeme směle říci, že posledních cca sto let se kriminální činy a jejich pachatelé vyznačovali úmyslnými zločiny proti majetku, životu či zdraví fyzických osob. Za zločince byli považováni zloději, podvodníci nebo vrahové, které jejich způsob života a obživy odsouval na okraj společnosti. Samozřejmě, že věznicemi zaplňovali političtí vězňové, pachatelé nedbalostních trestných činů, příživníci nebo homosexuálové, ale při porovnání s kriminální populací vytvářeli pouze nevelké skupiny osob, které dosahovaly maximálně několik tisíc. Kromě období válek a několika následných let se neobjevovaly radikální výkyvy v kriminální populaci. Když se osoby provinily proti společenskému řádu, bývalo zvykem, že se jejich prohřešky řešily neprávními prostředky. Docházelo například k vyčlenění osob ze společenských kruhů, k církevním a institučním postihům nebo k morálním odsudkům (Marešová, 2010: 3).

V současné době se projevují tlaky volající po kriminalizaci hromadných jevů, které většina společnosti považuje za nepřijatelné formy chování občanů. Proti těmto formám má pak zasahovat spravedlivý a neosobní stát, jenž zbaví jednotlivce a skupiny obyvatel odpovědnosti, kteří by se jinak museli zabývat těmito jevy a pachateli. Trestní postih je následně přenášen na soudní instituce, které ve výsledku zbavují jednotlivce nezbytného osobního kontaktu, jenž by je spojoval s negativními jevy a zločinci. Základním prostředkem při regulaci chování jedinců a skupin osob se tedy stává trest, přičemž u prevence dochází k pouhému zúžení na represii. Trest jako základní prostředek se promítá do změn v trestní legislativě, což působí na změny ve struktuře kriminality a také ve skladbě pachatelů trestných činů (Marešová, 2010: 3-4).

4.1.4.2 Úvěrová politika jako příklad změn v obsahu kriminality

V letech 1995-2010 poklesla míra úspor domácností (v podílu k HDP) v České republice z 15,2 % na 9,4 %, jejich zadluženost se zvýšila od roku 2000 do roku 2010 z 5,5 % na 30,8 %. Ke konci roku 2010 dlužily české domácnosti přes jeden bilion korun (cca 1 053 270 000 000 Kč). Skoro jen pět procent lidí, kteří si berou půjčku, si přečtou podmínky úvěrových smluv. Nakonec zjistí, že budou muset zaplatit mnohem více, než kolik jim finanční instituce poskytly. Při podpisu si nedokáží představit, jaké důsledky bude mít splacení úvěru – včetně exekuce a ztráty majetku. *„Není divu, že počet exekucí u nás rok od roku roste - v roce 2007 jich bylo 428 tisíc, v roce 2008 554 tisíc a v roce 2010 už 702 tisíc“* (Potůček, 2011: 62).

Právě relativně snadné získání úvěrů vedlo k tomu, že se během posledních patnácti let zadlužila značná část české populace. Lidé začali důvěřovat reklamám, které je vybízely k rychlému osobnímu zbohatnutí, a proto se snažili uspokojit své materiální potřeby, přestože se na dlouhou dobu zadlužili. Nastalé situace využilo mnoho domácích i zahraničních podvodníků, kteří se chtěli na těchto lidech obohatit. Úvěrové podvody byly povýšeny až na úroveň skutkové podstaty v trestním zákoně a začaly být posuzovány jako trestné činy. Vše dospělo do situace, kdy si „profesionální podvodníci“ začali najímat tzv. bílé koně, které hledali především mezi nezaměstnanými, bezdomovci a nemajetnými. Podvodníci vybavili takové osoby falešným potvrzením o výši příjmů a nechali je podepsat smlouvu o úvěru, který si pak ponechali pro sebe. Kdo se dostal do pozice „bílého koně“ sice obdržel několika tisícovou finanční pomoc, avšak zůstal ponechán na pospas svému osudu. V roce 2005 vyvrcholil první boom trestních oznámení, která byla podána na neplatící dlužníky (Marešová, 2010: 4-5). U sociálně slabších skupin, které se dostanou do konfliktu s věřiteli, bývají jejich sociální dávky považovány za předmět exekuce, ty pak získává jejich věřitel. Poté následuje společenský pád dlužníka, který se ocitá na dně společnosti, což vede k jeho dlouhodobému sociálnímu vyloučení. Z půjčky, jež mu měla pomoci z tíživé situace, se stane

hrozba. Zadlužení způsobuje chudobu, což poté může vést k zvýšené trestné činnosti či ekonomicko-existenční migraci³⁶ (Peterková; Jiránek, 2008: 5).

Kde lze hledat příčiny vedoucí k přeplnění českých věznic? Podle tabulek č. 8 a č. 9 je patrné, že v České republice sedí ve vězení přes šest tisíc osob s délkou uložení trestu do 1 roku a přes pět tisíc lidí s rozsahem odnětí svobody na 1 - 2 roky, což lze přičítat k vysoké míře ukládání krátkodobých trestů. Jak jsem již dříve uvedl, tyto tresty mají velmi omezené výchovné účinky. Dále lze poukázat na to, že přeplněnost věznic způsobuje poměrně vysoká míra recidivy, jelikož se ve věznicích nachází skoro třináct tisíc osob, které již byly minimálně jednou ve výkonu trestu odnětí svobody, viz tab. č. 10. Jedním z klíčových důvodů neustálé cirkulace pachatelů ve vězeňském systému je jejich předluženost (Němeček, 2012: 18).

Tab. č. 8: Počet odsouzených podle délky trestu v letech 2002-2006:

Délka uloženého trestu	2002 Celkem	2003 Celkem	2004 Celkem	2005 Celkem	2006 Celkem
do 3 měsíců	268	389	540	574	418
3 - 6 měsíců	1 047	1 371	1 748	2 009	1 785
6 - 9 měsíců	888	1 113	1 211	1 389	1 320
9 - 12 měsíců	2 161	2 322	2 397	2 555	2 539
1 - 2 roky	2 413	2 721	3 065	3 247	2 685
krátkodobý trest³⁷ celkem %	6 777 (52,8 %)	7 916 (57,0 %)	8 961 (59,4 %)	9 774 (60,8 %)	8 747 (54,1 %)
2 - 3 roky	1 514	1 519	1 624	1 701	1 586
3 - 5 let	1 609	1 573	1 620	1 647	1 998
5 - 7 let	996	889	855	880	1 144
7 - 10 let	873	885	912	951	1 269
10 - 15 let	860	874	865	893	1 086
nad 15 let	175	186	207	199	317
doživotí	25	26	30	32	32
Celkem	12 829	13 868	15 074	16 077	16 179

Zdroj: Autor podle VSČR (2012: 81).

³⁶ „Útěk dlužníků před vymáháním dluhů byl shledán jako jedna z motivací k romské migraci ze Slovenska do azylových zařízení v ČR i jako důvod migrace českých Romů do zemí západní Evropy a Kanady“ (Peterková; Jiránek, 2008: 5).

³⁷ Autor při určení délky krátkodobého trestu vychází z doby 18 měsíců. K délce uloženého trestu: do 3 měsíců, 3 - 6 měsíců, 6 - 9 měsíců a 9 - 12 měsíců započítává také délku 1 - 2 roky, jelikož statistiky Vězeňské služby ČR (srov. VSČR, 2012: 81) neuvádí délku uloženého trestu „do 18 měsíců“.

Tab. č. 9: Počet odsouzených podle délky trestu v letech 2007-2011:

Délka uloženého trestu	2007 Celkem	2008 Celkem	2009 Celkem	2010 Celkem	2011 Celkem
do 3 měsíců	569	482	437	351	319
3 - 6 měsíců	1 912	1 301	2 155	1 881	1 693
6 - 9 měsíců	1 130	1 248	1 797	1 673	1 621
9 - 12 měsíců	2 358	1 707	2 985	3 149	3 309
1 - 2 roky	3 499	3 737	4 121	4 279	5 013
krátkodobý trest celkem %	9 486 (56,9 %)	8 475 (46,8 %)	11 495 (59,4 %)	11 333 (58,3 %)	11 955 (58,2 %)
2 - 3 roky	1 984	2 633	2 354	2 480	2 737
3 - 5 let	1 782	2 745	1 895	2 056	2 236
5 - 7 let	1 004	1 433	1 090	1 057	1 093
7 - 10 let	1 183	1 274	1 238	1 246	1 223
10 - 15 let	984	1 191	1 034	1 014	998
nad 15 let	210	316	218	226	259
doživotí	32	33	38	37	40
Celkem	16 647	18 100	19 362	19 449	20 541

Zdroj: Autor podle VSČR (2012: 81).

Tab. č. 10: Složení odsouzených podle počtu předchozích výkonů trestů

Předchozí výkon trestu	Muži	Ženy	Celkem
dosud nebyl ve VTOS	6 840	761	7 601
ve VTOS 1x	4 289	264	4 553
ve VTOS 2x	2 677	126	2 803
ve VTOS 3x	1 760	64	1 824
ve VTOS 4x	1 221	38	1 259
ve VTOS 5x	753	23	776
ve VTOS více než 5x	1 694	31	1 725
Celkem	19 234	1 307	20 541

Zdroj: VSČR (2012: 85).

4.1.5 Vhodné řešení pro přeplněné věznice?

Ministerstvo spravedlnosti přišlo během března 2012 s doslova radikálním návrhem, který by měl vyřešit neúnosnou situaci v českých věznicích. Skoro až deset tisíc vězňů (tj. necelá polovina) by v brzké době mohla opustit brány věznic. Tento akt by znamenal největší masové propouštění odsouzců od amnestie Václava Havla v roce 1990. Amnestie však byla kritizována především za to, že se v prvních porevolučních letech zvýšila kriminalita. Tato novinka by znamenala propuštění všech odsouzců do tří let za přečiny po uplynutí jedné třetiny trestu. Také by došlo k propuštění pachatelů zločinů s nejvyšším pětiletým trestem, v případě uplynutí poloviny trestu. V paragrafu 88 trestního zákona by se nově objevily dva odstavce, díky nimž by byli automaticky propuštěni vězňové, kteří se chovali vzorně, jestliže jim nebyl uložen kázeňský trest. Zákon by se vztahoval především k těm, kteří už byli odsouzeni v minulosti, aby tak mohlo opustit české věznice co nejvíce vězňů (Koukal, 2012: 1).

Podle odborníků z justiční praxe tato novinka postrádá logiku, jelikož by zřejmě vedla k budoucímu navyšování trestů, aby se odsouzcenci nedostali do pásma pro předčasné propuštění. Soudci by tak automaticky ukládali až o třetinu či polovinu vyšší tresty, když by brali v potaz, že odsouzený půjde automaticky dříve domů. Podle předsedy Městského soudu v Praze Jana Sváčka *„[j]de především o ten problém, že by odpadl jakýkoli motivační aktivní prvek ve výkonu trestu, kdy odsouzení by nemuseli řádně plnit své povinnosti, a přesto by šli po třetině nebo polovině trestu domů“* (Sedláčková, 2012). Nastíněné nedostatky návrhu, který řeší přeplněnost českých věznic, ukazují, že by byl tento problém razantně vyřešen, avšak automaticky by se objevily problémy další. Diskuse nad tímto návrhem ještě není uzavřena, a tak lze těžko předjímat, jaké dalekosáhlejší spektrum důsledků by měl tento návrh.

4.1.6 Sumarizace

Český vězeňský systém se ve svých počátcích musel v relativně krátké době transformovat, což se neobešlo bez souběžných problémů. Přestože

klesá míra celkové kriminality na území České republiky, přesahuje vězeňská populace třicet tisíc osob. V současnosti jsou vězeňské kapacity na svém vrcholu za posledních deset let. V této kapitole jsem porovnal pět Wacquantových dimenzí, které byly charakteristické nárůstem počtu vězňů v USA. Pouze první dimenze je v ČR srovnatelná s poměry v USA a to, že se množství uvězněných zvyšuje kontinuálně takřka na všech úrovních systému odnětí svobody. Ačkoliv je u nás patrný tlak na zavedení nových technologií, které umožňují intenzivní dohled na dálku, přesto k praktické realizaci stále nedochází. Stejně tak se nepotvrdilo nepřiměřené navýšení rozpočtů či zaměstnanců nápravných zařízení, natož enormní boom soukromého vězeňství.

Problémové téma přeplněných věznic bylo v předvolební kampani v roce 2010 poměrně opomíjeno. Jen Občanská demokratická strana využila svých dosavadních „úspěchů“, že dokázala v předchozím období prosadit zpřísnění trestů za nezávažnější trestné činy a rozšířit alternativní tresty o domácí vězení. Z doložených statistik vyplývá, že sedí ve vězení přes šest tisíc osob s délkou uložení trestu do 1 roku a přes pět tisíc odsouzených má délku trestu na 1 - 2 roky, což je skoro 50 % kapacity českých věznic. K ukládání častých krátkodobých trestů dochází, přestože je doprovází spousta negativ, jako je omezení vlivu výchovných účinků na pachatele či přílišné ekonomické náklady na vězeňský systém. Tato negativa se pak přelévají do neúměrného zatížení vězeňského systému. Během posledních deseti let se rapidně zvýšila zadluženost českých domácností z 5,5 % až na 30,8 %, což se promítlo také do složení vězeňské populace. Věznice zaplňují stále častěji bezdomovci a nezaměstnaní, kteří z důvodu finanční nouze naletěli podvodníkům, jelikož vzali na sebe riziko nesplacení úvěru. Vysoká míra zadluženosti těchto skupin pak vede k jejich zvýšené trestné činnosti nebo k ekonomicko-existenční migraci. Další potíží spočívá ve vysoké míře recidivy, protože jsou věznice zaplněny osobami, jež byly ve výkonu trestu odnětí svobody minimálně jednou. Tento počet činí skoro třináct tisíc osob, což je způsobeno především jejich zadlužeností, proto neustále cirkulují ve vězeňském systému. Vzhledem k omezeným rozpočtům a přeplněnosti vězeňských kapacit nemůže české vězeňství dostatečně plnit nápravnou funkci.

4.2 Nová sociální rizika

Institucionální opatření garantující zajištění svobod jednotlivců, jsou v neoliberálním státu charakteristická zvýhodněním soukromých vlastnických práv, právním řádem a institucemi volně fungujících trhů a obchodů. Chráněna musí být posvátnost smluv, právo na svobodu projevu, vyjadřování a volby. Role státu je nadmíru zřejmá, musí využívat svého monopolu na prostředky násilí, aby zachoval tyto svobody. V soukromém podnikání a podnikatelských iniciativách spatřuje teorie neoliberálního státu cestu k inovacím, které vytváří bohatství. Souvislý nárůst produktivity by měl zajistit vyšší životní úroveň pro každého člena společnosti. Chudoba lze nejlépe odstranit prostřednictvím svobodných trhů a volného obchodu (Harvey, 2005: 64-65). Leč objevují se nová sociální rizika. Ta mají velmi důležitý význam obzvláště v době, kdy je vytváření společenského bohatství pro některé více než kdy jindy taktéž vytvářením bídy, chudoby, deklasováním a exkluzí pro mnoho dalších lidí. O nových sociálních rizicích se nedostatečně hovoří v souvislosti s reformami, které probíhají snad v každé evropské zemi. *„Chybí poukaz na to, že neoliberální reformy nejsou inspirovány snahou redukovat sociální problémy, či dokonce bránit šíření nových sociálních rizik. Právě naopak, lze spolehlivě doložit, že tyto reformy zmíněná rizika prohlubují a ohrožují jimi stále vyšší a vyšší patra společnosti“* (Keller, 2011: 9).

4.2.1 Vznik a šíření nových sociálních rizik a selhávání fungujícího trhu práce

Od počátku osmdesátých let se začíná hovořit stále častěji o nových sociálních rizicích. Jejich vznik a šíření bývá uváděno někdy v souvislosti s nástupem postindustriální společnosti nebo společnosti služeb, v jiném případě ve spojení s přechodem od národního průmyslového kapitalismu ke globálnímu finančnímu kapitalismu. Autoři, kteří hovoří o nástupu postindustriální společnosti, považují za důležitý vliv rozvoje vzdělanosti a informační společnosti. Na druhou stranu autoři, kteří mluví o dominanci finančního kapitálu v celosvětovém měřítku, spatřují klíčový důraz v kalkulaci investorů a ve snaze maximalizovat soukromý zisk. Je zjevné, že oba přístupy souhlasí s tím,

že vznik nových sociálních rizik je úzce spojen s procesem deindustrializace (Keller, 2011: 35). Během tohoto procesu se objevují v ekonomicky nejvyspělejších zemích podstatné změny na trhu práce. Všechny typy sociálního státu ohrožuje prohlubující se nedostatek finančních prostředků, které jsou nezbytné pro jejich fungování. Nová sociální rizika lze charakterizovat jako směs, kde nalezneme klasické sociální problémy (chudobu, sociální zranitelnost či bídu), ale také relativně nové problémy (obtížnou předvídatelnost nebo absenci účinného pojištění atd.). *„Nejprekvapivější na nových sociálních rizicích nesporně je, že se masově projevují právě na přechodu k postindustriální společnosti, tedy ke společnosti, o níž se dlouho soudilo, že se bude zabývat úplně jinými problémy než hromadným šířením chudoby a bídy uvnitř zemí technicky nejpokročilejších, ekonomicky a politicky nejvyspělejších a majetkově nejbohatších“* (Keller, 2011: 36).

Po 2. světové válce zajišťovaly ekonomicky vyspělé státy svému obyvatelstvu několikanásobnou ochranu před sociálními riziky. Esping-Andersen tuto ochranu spatřuje v sociálním režimu, který se opíral o tři takřka rovnocenné pilíře. První pilíř představoval fungující trh práce. Ten zaručoval dostatek plnohodnotné práce, se kterou šly ruku v ruce kolektivní pojistné systémy. Tyto systémy zajišťovaly pojištění v případě nezaměstnanosti, nemoci a stáří hlavy domácnosti. Druhý pilíř byl zosobněn soudržnou a stabilní rodinou, kterou charakterizovala dělba práce mezi mužem jako hlavním živitelem a ženou jako pečovatelkou o děti, nemocné a starší členy domácnosti. Třetí pilíř zastupoval sociální stát, který až do sedmdesátých let 20. století mohl potřebným rozsáhle redistribuovat jejich sociální příjmy. Na financování těchto sociálních příjmů se podílely také v nepřehlédnutelné míře firmy a nejvyšší příjmové vrstvy. Od přelomu sedmdesátých a osmdesátých let se objevují zdroje nových rizik, které vychází právě z dosavadních pilířů sociálního zajištění (Keller, 2011: 37).

Pro naši potřebu je podstatné zaměřit se na selhávání prvního pilíře. Selhání trhu práce lze snadno doložit na zvyšujících se neshodách, se kterými se potýkají mladí lidé při hledání své první stabilní práce. S podobným problémem se setkávají také starší lidé, kteří si chtějí udržet své zaměstnání, než odejdou do penze. Umístění na trhu práce však nezajišťuje, že práce, do

kteřé jednotlivec nastoupí, bude spojena s pojistnými systémy, které ho měly chránit před starými klasickými riziky, tj. závažnou nemocí, stářím či dlouhodobou nezaměstnaností. V posledních desetiletích strmě narůstá rozsah neplnohodnotných forem práce, což nezaručuje člověku, který je na ni odkázán, že se dokáže pojistit před klasickými sociálními riziky v určité fázi životního cyklu, kdy není ekonomicky aktivní (Keller, 2011: 39).

V oblasti trhu práce můžeme spatřit řadu odlišných příkladů mezi starými a novými sociálními riziky. Za klasické staré sociální riziko považujeme situaci, kdy člověk nemůže najít zaměstnání po kratší nebo delší dobu. Nové sociální riziko je situací pracující chudoby, tzn. stav, kdy člověk našel své zaměstnání, avšak takové, kde pobírá nízký příjem, kvůli kterému se ocitá celá jeho domácnost pod hranicí chudoby. Klasickým rizikem byl také stav, kdy člověk nemohl najít práci, protože neměl potřebnou kvalifikaci pro určité zaměstnání. Nyní se objevuje nové sociální riziko spočívající v tom, že se mimo trh práce ocitají na dlouhou dobu lidé, kteří do své kvalifikace daleko více investovali, a to až na úroveň vysokoškolského diplomu. Přestože stará sociální rizika převážně ohrožovala dělnické domácnosti a domácnosti nižších vrstev obecně, nová sociální rizika působí napříč nejrůznějšími společenskými vrstvami ve specifických fázích života člověka (Keller, 2011: 40-42).

Harvey (2005: 65) říká, že privatizace je pro neoliberaly obzvláště posvátným tématem. Na trhu je zaručena osobní a individuální svoboda, avšak každý člověk je zodpovědný za své vlastní jednání a svůj blahobyt. To se promítá i do oblasti sociální péče, vzdělávání, zdravotnictví či penzí. Keller (2011: 57-58) dodává, že nová sociální rizika vznikla a začala se šířit jako důsledek prolínajících se a navzájem posilujících trendů (ekonomických, politických, kulturních a sociálních). Rozhodující roli mezi těmito trendy hraje proces individualizace, který vystavuje každého jedince pod tlak tržních mechanismů. Aby byla sociální rizika zmírněna a došlo k jejich nápravě, doporučují se ty samé mechanismy, které nová sociální rizika vytváří. V praxi to znamená, že ti, kteří prohráli v souboji s konkurencí a nebyli schopni reflektovat požadavky trhu, mají očekávat pomoc vystavením se tvrdé tržní konkurenci. Jejich vzorem se mají stát úspěšné firmy, jež je vystrnadily z trhu, na kterém

nebyli úspěšní a který jim dal jasně najevo, že je ke svému fungování nehodlá akceptovat.

Neoliberální stát je ze své podstaty nepřátelský vůči jakýmkoliv formám sociální solidarity, která omezuje akumulaci kapitálu (Harvey, 2005: 75). Spory politických stran na levici a pravici jsou určovány zejména vztahy mezi trhem a státem. Úzce zjednodušený pohled říká, že socialistická levice zastupuje silný a rozhazovačný stát, kdežto neoliberální pravice upřednostňuje co nejmenší a nejšetrnější stát. Toto chápání podporují především spory mezi levicí a pravicí, které se týkají sociální politiky. Opatření sociálního státu, jež považuje levice za zmírňující sociální problémy, spatřuje pravice za základní zdroj těchto problémů. Neoliberální pravice vidí zásahy státu do sociální oblasti jako kontraproduktivní. To například znamená, že podpora v nezaměstnanosti a existence minimálního příjmu způsobuje nezaměstnanost; urbánní politika nepomáhá k odstranění sociální segregace, ale zatěžuje daný městský rozpočet; redistribuce příjmů nezabraňuje nerovnostem, nýbrž odrazuje od úsilí, aby byly tyto nerovnosti překonány vlivem vlastního přičinění. Po celá desetiletí se vede tato polemika, která ovšem pomáhá zastírat skutečný přístup pravice ke státu a jeho moci. Každoročně protéká veřejnými rozpočty nejliberálnějších států neobyčejný objem peněz, který lze srovnat s rozpočty těch nejštedřejších sociálních států. *„Neoliberálové se snaží tento proud peněz důsledně přesměrovat od pomoci sociálně potřebným k pomoci finančně silným“* (Keller, 2011: 59).

Jakmile neoliberální stát začne snižovat svou roli v oblastech zdravotní péče, vzdělávání či sociálních služeb, které byly kdysi tak důležité pro liberalismus, začne se daleko více lidí dostávat na okraj chudoby (Harvey, 2005: 76). Stát má tak donutit občany, aby se přizpůsobovali tržním nejistotám, zvyšující se konkurenci nebo dopadům hospodářské krize. K tomu využívá nástroje, kterými vytváří příhodné podmínky k úspěšnému přizpůsobení občanů. Mezi tyto nástroje patří snížení ceny práce, důchodů, rozsahu sociální ochrany, oslabení role zákoníku práce a vlivu odborů. Aby neoliberální stát zatajil svou aktivní úlohu při vytváření a šíření nových sociálních rizik, využívá k tomu otázku viny, kterou přesouvá na ty, co se nedostatečně přizpůsobili. *„To je smyslem mobilizace veřejného mínění proti „mrhání“, „zneužívání“*

a privilegiím“ údajných parazitů, kteří přežívají v byrokratických aparátech a žijí pryč na účet pracovité části obyvatelstva“ (Keller, 2011: 61).

V případě konfliktu je typické, že neoliberalní stát se postaví na stranu dobrého podnikatelského klimatu, než na stranu kolektivních práv zaměstnanců (Harvey, 2005: 70). Individuální práva a svobody jednotlivců mají sloužit potřebám velkých firem, investorů a globalizovaných toků financí. To vede k naprostému disciplinování člověka ve prospěch výše uvedených institucí. Z individua se stává firma, což znamená, že každý jedinec by se měl přeměnit v podnikatelský subjekt. Měl by být konkurenceschopný při soupeření s ostatními jedinci, kteří jsou zformováni stejně jako on. Co ovšem představuje situace, kdy státy a jednotlivci mají fungovat jako jakákoliv jiná firma? Funguje-li stát jako firma, znamená to, že se v něm nenajde žádný prostor pro lidi, kteří z jakéhokoliv důvodu nepracují. Pokud tento koncept připodobníme k samotnému jednotlivci fungujícímu jako firma, znamená to, že jedinec, který žádný využitelný kapitál nemá, přebírá sám za sebe odpovědnost. To v důsledku představuje i situaci, že odpovědnost přebírá za sebe takový jedinec, který je z pohledu reprodukce finančního kapitálu prakticky nevyužitelný (Keller, 2011: 63-73).

Právě z těchto jedinců se stávají nositelé nových sociálních rizik. Jejich cílem je uplatnit se na pracovním trhu, avšak ten jim poskytuje pouze neplnohodnotné pracovní možnosti, které neumožňují pojistit se jak formou sociálních odvodů, tak platbou do privátních pojistných fondů. Tito jedinci se mají pak orientovat na hledání zdrojů ve svých rodinách a domácnostech, které jsou obvykle neúplné a často nefungují, jak by měly. Zejména mají převzít osobní odpovědnost za svou volbu, kterou ovšem většina z nich nedisponuje. Je velice sporné, jak mohou takové rady býti nápomocné samotným klientům. *„Zcela spolehlivě však plní dvě jiné funkce: Na jedné straně umožňují přenášet na klienty další část viny za jejich případný neúspěch. A na straně druhé uzavírají všechny do stejného světa neoliberálního diskurzu“ (Keller, 2011: 73-74).*

4.2.2 Reformy v České republice v souvislostech

Současné reformy vychází z určitých základních východisek. Abychom dosáhli zvýšení světové konkurenceschopnosti státu a zároveň snížení jeho zadlužení, musíme zvýšit flexibilitu pracovní síly, snížit nadměrně přebujelou ochranu práce a motivovat pracující k práci tím, že snížíme jejich sociální dávky. Dále musíme věnovat pozornost podnikatelům, které motivujeme k podnikání tím, že snížíme daně jejich firem, a nejvyšším příjmovým skupinám, přičemž také snížíme majetkové daně až téměř k nule. V celkovém důsledku to znamená, že se daňové zatížení přesunuje od vyšších příjmových skupin a firem ke středně a nízkopříjmovým skupinám. Vypuknutí současné světové hospodářské krize však nesměřovalo k revizi výše zmíněných základních východisek. Nebyla brána v potaz ani skutečnost, že právě státy, které se nedávno vydaly cestou levné práce, nízkých daní a nízké pracovní síly, postihly nejtěžší dopady hospodářské krize a nyní potřebují pomoc od ostatních členských států Evropské unie, aby překonaly své vnitřní problémy. Snižování daní firmám a vysokopříjmovým skupinám má posílit jejich ochotu k hojnějšímu investování, což by se mělo vrátit státu v podobě vyšších příjmů do jeho rozpočtu. Vypuknutí světové hospodářské krize, daňové úlevy firmám a vysokopříjmovým skupinám však vedlo k výraznému poklesu příjmů do státního rozpočtu (Keller, 2011: 96).

Jan Keller nastiňuje, jaké dopady bude mít reforma financí spolu s redukcí systému sociálního zabezpečení na následný vznik a šíření nových sociálních rizik. Doposud se Česká republika řadila k zemím v Evropě, kde žije nízký podíl občanů pod hranicí chudoby,³⁸ tj. méně než 10 % obyvatelstva, což je velice pozitivní zpráva. Na druhou stranu se poměrně velká část obyvatel nalézají jen těsně nad hranicí chudoby a při nepatrném poklesu příjmů by tak mnoho domácností spadlo definitivně pod ní. Pokud Česká republika bude pokračovat v nastoleném trendu reform, může to „vést k tomu, že míra chudoby v zemi vzroste zhruba na dvojnásobek dnešního stavu. V tom případě by Česká republika rázem klesla na úroveň nejchudších zemí Evropy, což jsou patrně nikoliv náhodou právě státy s nejnižší mírou zdanění“ (Keller, 2011: 98).

³⁸ Viz příloha č. 1.

Přestože poslední statistické údaje vyzdvihují to, že míra ohrožení chudobou je v České republice nejnižší v rámci Evropské unie (MPSV, 2012d: 2), Martin Potůček se přiklání ke kritice těchto údajů, jelikož ty zohledňují pouze „*procentní podíl těch občanů, jejichž příjem (rozpočítaný podle počtu a struktury osob žijících v příslušné domácnosti) nedosahuje ani 60 % v dané zemi se nejčastěji vyskytujícího příjmu. Tento ukazatel vypovídá především o tom, jak jsou příjmy v dané zemi rozloženy (jaké je riziko poklesu příjmů pod určitou hranici)*“ (Potůček, 2011: 27).

Neoliberální reformátoři poukazují ve všech zemích na nízkou konkurenceschopnost. To je vhodný argument také v případě české ekonomiky, kde se tak mají odůvodnit změny zejména ve dvou směrech. Zaprvé má dojít k výrazné flexibilizaci pracovní síly, která bude dynamičtější, a následně budou zrušeny bariéry způsobující přemrštěnou ochranu práce. Zadruhé mají proběhnout další daňová snížení firmám, lépe řečeno jejím majitelům a akcionářům. Souběh těchto změn má pobídnout investory k větším investicím a podnikatele k najímání nových pracovních sil. V případě České republiky se cesta ke stagnaci nebo dokonce k poklesu ceny pracovní síly jeví jako poměrně nebezpečná, protože se mzdy a celkové náklady práce pohybují skoro na hranici jedné čtvrtiny nákladů práce ve srovnání s nejvyspělejšími státy Evropské unie. Stále častější argument zvýšení konkurenceschopnosti prostřednictvím snižování ceny práce v České republice „*není věrohodný. Sousednímu Německu již Česká republika konkuruje téměř čtyřnásobně nižšími náklady práce*“ (Keller, 2011: 99).

Reformní opatření, která požadují zvýšení flexibility pracovní síly, se projevují v podobě tlaku na prekarizaci práce, což ve výsledku znamená, že plnohodnotné pracovní smlouvy jsou nahrazovány smlouvami na dobu určitou či částečnými úvazky. Jedním z hlavních ohnisek vzniku nových sociálních rizik se tak stávají právě neplnohodnotné pracovní kontrakty. Pracovní smlouvy bylo možné do konce roku 2011 uzavírat na dobu určitou maximálně na dva roky (Keller, 2011: 100). Od počátku roku 2012 platí změna, že trvání pracovní smlouvy na dobu určitou nesmí přesáhnout 3 roky, přičemž uzavření tohoto pracovního poměru může být mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem opakováno nejvýše dvakrát (ČMKOS, 2011: 10). Zaměstnanci, kteří mají

sjednanou pracovní smlouvu na dobu určitou, se ocitají v daleko větších nesnázích, protože mají znesnadněn přístup k hypotéce nebo k jakékoliv jiné větší půjčce. Také jsou vystaveni permanentní nejistotě, jestli jim zaměstnavatel prodlouží pracovní smlouvu. Během této doby nemají nárok na ochranné pojistky spojené se smlouvami na dobu neurčitou, tzn. na pravidla rozvazování pracovního poměru, nárok na odstupné a další. Neoliberální reformátoři prosazují kromě smluv na dobu určitou také větší rozšíření částečných úvazků, avšak tyto úvazky nejsou hojně využívány jak ze strany zaměstnanců, tak ze strany zaměstnavatelů, protože jsou spojeny s povinností odvádět sociální pojistné za zaměstnance. Zaměstnanci částečné úvazky nevyhledávají, protože je za ně vyplácena příliš nízká mzda, která se pohybuje na hranici existenční únosnosti (Keller, 2011: 101).

Ke zvýšení aktivity pracovní síly bývají využívány další nástroje v podobě krácené podpory v nezaměstnanosti pro ty, kteří dají sami výpověď.³⁹ Standardní výši odstupného mohou požadovat pouze v případě, kdy zřetelně prokážou, že je k odchodu ze zaměstnání přiměly „vážné důvody“. Toto opatření je zcela diskriminační, neboť zaměstnanci ukončují své pracovní smlouvy z různých důvodů, které mají „vyšší smysl“. Například je vede k odchodu ze zaměstnání nutnost péče o dítě či osobu blízkou, nevyplácení mzdy, zhoršování pracovních podmínek nebo otevřená šikana ze strany zaměstnavatele. Svoboda těchto lidí se tak redukuje na volbu setrvat v daném zaměstnání, přestože mohou být vystaveni porušování zákona, propadu životní úrovně nebo upadnout až do chudoby. Odsuzuje je to k rozhodnutí, zda se stát obětí nových sociálních rizik jako chudý pracující, nebo se stát nezaměstnaným se sníženou podporou v nezaměstnanosti (Keller, 2011: 101). Také byla rozšířena spolupráce úřadu práce se soukromými agenturami práce prostřednictvím tzv. sdíleného zprostředkování zaměstnání. Agentury jsou finančně motivovány, jelikož za každého uchazeče, kterému zprostředkují zaměstnání, obdrží příspěvek ve výši 5 000 Kč. Pokud zaměstnanec bude mít smlouvu na dobu neurčitou, získá agentura 1 250 Kč navíc a dalších 500 Kč

³⁹ Zprostředkuje-li úřad práce klientovi zaměstnání, ve kterém on sám do půl roku ukončí pracovní smlouvu bez vážného důvodu nebo dohodou, pak se bude moci zaevidovat do registru nezaměstnaných až po šesti měsících od vzniku pracovního poměru (MPSV, 2012d: 7).

obdrží za to, jestli si zaměstnanec udrží práci minimálně po dobu 6 měsíců (MPSV, 2012d: 8).

Další reformní opatření, které vede k sociálně problematickým důsledkům, je zrušení institutu nekolidujícího zaměstnání. Donedávna si mohli nezaměstnaní vedení na úřadu práce přivydělat až polovinu minimální mzdy, tj. 4 000 Kč. Tato možnost, která pomáhala nezaměstnaným hradit některé životní náklady a udržovat pracovní návyky, byla od roku 2011 zrušena. V této době bylo také kupodivu uzákoněno, že lidé bez zaměstnání, začnou-li podnikat, mají nárok na podporu v nezaměstnanosti po celou přiznanou dobu, tj. až po dobu pěti měsíců. *„Stát dává tímto dvojím opatřením občanům najevo, že preferuje, aby nevstupovali do standardního pracovního poměru, nýbrž pracovali jako samostatní živnostníci, či na jednorázové dohody o práci. Obojí ve svých důsledcích znamená ovšem prohloubení výpadků příjmů veřejných rozpočtů“* (Keller, 2011: 102).

Shrneme-li výše zmíněná reformní opatření, která uvádějí změny na trh práce, vychází nám z toho, že jejich priorita rozhodně nespočívá v pomoci osobám, jež potenciálně nebo reálně čelí novým sociálním rizikům. Prodlužování smluv, které jsou uzavírány na dobu určitou, zrušení institutu nekolidujícího zaměstnání, podmiňování výplaty podpor v nezaměstnanosti a dávek hmotné nouze veřejnou službou může razantně přispět k šíření nových sociálních rizik v nižších sociálních vrstvách. V rámci neoliberálního diskurzu zeštíhlování státu tak na jedné straně apelují političtí představitelé na „šetření“ peněz ze státního rozpočtu a využívají „tvrdou ruku“ proti parazitům, kteří zatěžují sociální systém, aby v důsledku posílili svou legitimitu. Na druhou stranu prosperují realizátoři reformních „řešení“. Zástupným příkladem je zavedení nového systému na vyplácení dávek. Ten byl zadán firmě Fujitsu Technology Solutions, avšak bez výběrového řízení.⁴⁰ Z hlediska zvolené perspektivy tato firma zvítězila v boji v rámci byrokratického pole a získala symbolický monopol *„státu na fyzické a symbolické násilí“* (Bourdieu, 1994: 16).

⁴⁰ http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/system-vyplaceni-davek-furt-kulha-oponoval-odborar-drabkovi_232112.html, ověřeno k 22. 4. 2012.

4.2.3 Šikana nezaměstnaných

Od října 2011 začal být realizován projekt s názvem „Docházka nezaměstnaných – DONEZ“ pod záštitou Ministerstva práce a sociálních věcí. Tento projekt je financován z Evropského sociálního fondu a jeho hlavním cílem je omezit v co nejširší možné míře výkon nelegálního zaměstnávání. Systém DONEZ přináší nevídanou novinku, vytipování uchazeči o zaměstnání musí docházet v určeném čase na místa Czech POINT. Konkrétní časy odpovídají standardní pracovní době. Pokud se uchazeč nestihne z vážných důvodů⁴¹ dostavit, smí se omluvit. Podle MPSV tak dochází k posílení kontrolního mechanismu, který ztěžuje uchazečům o zaměstnání, aby vykonávali nelegální zaměstnání nebo činnosti, které nesmí vykonávat, jelikož se zpravidla realizují při tzv. šedé ekonomice.⁴²

Systém nezahrnuje invalidy druhého a třetího stupně, lidi pečující o osobu blízkou s druhým stupněm invalidity, rekvalifikující se uchazeče, uchazeče starší 60 let, cizince a těhotné či kojící matky dětí do devíti měsíců.⁴³ Pro koho je tedy systém DONEZ určen? Dle metodických pokynů Ministerstva práce a sociálních věcí vybírá úřad práce konkrétní osoby. K nim patří například dlouhodobě nezaměstnaní, uchazeči s opakovanou evidencí, kteří byli zapsáni dvakrát a vícekrát během posledních šesti měsíců, nebo uchazeči, kteří byli zaměstnání během posledních šesti měsíců po dobu kratší než deset dní. Vybrané osoby musí dorazit na poštu maximálně dvakrát týdně a nejvýše po dobu tří měsíců. O přesném čase další návštěvy se osoba smí dozvědět maximálně tři dny předem, aby tak byla znesnadněna případná dohoda

⁴¹ „Těmito důvody jsou osobní péče o dítě ve věku do 4 let, péče o osobu závislou na pomoci jiné osoby ve stupni II, III a IV, docházka dítěte do předškolního zařízení a povinná školní docházka dítěte, místo výkonu nebo povaha zaměstnání druhého manžela nebo registrovaného partnera, zdravotní důvody, které podle lékařského posudku brání plnit součinnost s Úřadem práce ČR při zprostředkování zaměstnání, a jiné vážné osobní důvody nebo důvody hodné zvláštního zřetele. Nepřítomnost uchazeče o zaměstnání omlouvá i jeho nemoc nebo ošetřování člena rodiny. Omluven je také, jestliže byl v době, kdy se měl na pracoviště Czech POINT dostavit, na pohovoru u zaměstnavatele a tento pohovor nemohl být uskutečněn v jiném termínu. Nemoc, vyšetření u lékaře nebo ošetřování člena rodiny mohou být doloženy potvrzením lékaře. Pohovor u zaměstnavatele například pozvánkou na tento pohovor, e-mailovou korespondencí se zaměstnavatelem. Péče o osobu závislou se dokládá rozhodnutím o stupni závislosti a dokladem potvrzujícím skutečnou péči o tuto osobu“ (MPSV, 2012a).

⁴² <http://www.top09.cz/proc-nas-volit/reformy/inventura-ii-ministerstvo-prace-a-socialnich-veci-9124.html>, ověřeno k 30. 3. 2012.

⁴³ <http://www.mpsv.cz/cs/11833>, ověřeno k 30. 3. 2012.

s firmou, u které pracuje tzv. „na černo“. Celkově má systém DONEZ monitorovat až dvacetinu uchazečů o zaměstnání. Projekt má trvat po dobu dvou let, přičemž za jeho zajištění bude státní České poště zaplaceno zhruba 234 milionů korun. *„Výši úspor počítá ministerstvo podle počtu uchazečů, které díky projektu vyřadí z evidence úřadů práce ať už formou sankce, nebo poté, co si najdou zaměstnání. Podle odhadu ministra by systém mohl v horizontu dalších šest měsíců generovat úsporu vyšší než půl miliardy korun“.*⁴⁴

Prozatím jsme se zaměřili pouze na čistě ekonomický přínos, který má přinést systém DONEZ do státního rozpočtu, a také na to komu je, či není určen, nyní si ale přiblížíme zřejmé nesnáze, jež přinese uchazečům o zaměstnání. Zaprvé musí uchazeči vynaložit naprosto zbytečně své skromné finanční prostředky k tomu, aby se dopravili na poštu a zpět. Zadruhé mohou být snadněji vyřazeni z evidence úřadu práce, jelikož reálně hrozí situace, že se občan nebude moci dostavit na poštu z finančních důvodů. Tím mohou být postiženi zejména nezaměstnaní, kteří pocházejí z vesnic a přilehlého okolí. Zatřetí může docházet ke kolizím mezi pohovorem a povinností hlásit se na poštu, což samo o sobě znevýhodňuje žadatele u pohovoru. Začtvrté vede systém DONEZ ke stigmatizaci a ke ztrátě ochrany osobnosti, protože přítomní zákazníci u Czech POINTů budou tušit, že právě sedící občan u terminálu nemá práci. Zapáté ztěžuje tento systém uchazeči o zaměstnání možnost domluvit si lékařské ošetření, jelikož dotyčný netuší, na kdy si má naplánovat následující návštěvu u lékaře, protože je zcela závislý na systému DONEZ, který mu vygeneruje další návštěvu. Zašesté vede systém k omezení volného pohybu a zásahu do soukromí nezaměstnaných, protože je omezuje hledat si práci v blízkých městech jejich trvalého bydliště. Jana Richterová spatřuje v systému DONEZ určité nedostatky, jelikož *„nedojde k omezení nelegální práce. Cílem ministra Drábka není potírat práci na černo, ale šikanovat nezaměstnané a znechutit je natolik, aby se z evidence úřadů práce raději odhlásili. Pokud tak učiní, vylepší se hrozivě vypadající statistiky MPSV o počtu lidí bez práce, kdy na jedno volné pracovní místo připadá zhruba 15 uchazečů“* (Richterová, 2011). Jan Keller kritizuje systém DONEZ především kvůli své nedomyšlenosti, *„protože nezaměstnaní se mají na poště hlásit proto, aby*

⁴⁴ <http://www.mpsv.cz/cs/12664>, ověřeno k 30. 3. 2012.

nemohli pracovat na černo. A přitom se vychází z předpokladu, že nezaměstnaný může na černo pracovat jenom v pracovní době. A jistě někomu na Drábkově ministerstvu dojde, že nezaměstnaní si mohou přivydělávat na černo v době, kdy jsou pošty zavřeny“ (Vaněk, 2011).

Systém DONEZ přinesl určité úspěchy během svého dosavadního fungování. Jaké tedy jsou výsledky projektu od října 2011 do konce února 2012? Během těchto pěti měsíců se projektu zúčastnilo zhruba 47 tisíc lidí. S více než 4 000 účastníky bylo zahájeno správní řízení ve věci vyřazení z evidence uchazečů o zaměstnání, což je téměř desetina všech. Po zařazení do projektu si skoro 550 uchazečů o práci našlo ihned zaměstnání. Podle Jaromíra Drábka *„činí úspory přes 140 milionů korun, a to již po odečtení nákladů, které jsme doposud za zprostředkování na Czech POINTech zaplatili“* (MPSV, 2012b: 1). Ministr dále odhaduje, že by systém mohl v následujících šesti měsících vytvořit úsporu vyšší než půl miliardy korun. Ministerstvo práce a sociálních věcí již po pětiměsíčním fungování projektu DONEZ hodnotí velmi pozitivně, jelikož *„již nyní plní svůj hlavní cíl omezení výkonu nelegálního zaměstnávání, což lze deklarovat i některými uvedenými důvody⁴⁵ ze strany uchazečů o zaměstnání, ke kterým nebylo možné přihlédnout jako k vážným důvodům, pro omluvu nesplnění povinnosti“* (MPSV, 2012b: 1).

Podle mluvčího Iniciativy pro kritiku reforem a na podporu alternativ Pavla Čížinského je projekt DONEZ *„založen na předpokladu, že nezaměstnaní si za svou nezaměstnanost mohou sami, neboť pracovat nechtějí a chtějí zneužívat sociální systém. Z tohoto názoru Nečasovy vlády pak vyplývá i přístup k politice zaměstnanosti: navzdory probíhající a narůstající ekonomické krizi se vláda nevěnuje vytváření pracovních míst, nýbrž represí proti nezaměstnaným. A to v situaci, kdy je podle kvalifikovaných odhadů zneužíváno asi 0,35 % vydaných sociálních dávek. Většina lidí, kteří ztratili práci, si navíc v minulosti hradili příspěvek na státní politiku zaměstnanosti.*

⁴⁵ K těmto důvodům patřilo například, že zaměstnavatel neumožnil uchazeči dostavit se ve stanovenou dobu; uchazeč tvrdil, že se mu schůzka v tuto dobu nehodila; uchazeč byl na služební cestě, po noční směně, na oslavě, spadnul do rybníka nebo zapomněl, protože zabezpečoval stan (MPSV, 2012b: 1).

Navíc mnozí lidé jsou na trhu práce prokazatelně diskriminováni z důvodu svého pohlaví, věku, etnicity či zdravotního handicapu“ (Čižinský, 2011).

Nárůst stížností na systém DONEZ zaznamenal také úřad veřejného ochránce práv Pavla Varvařovského. Stížnosti podnítilo především nařízení, že pokud nastane situace, kdy se nezaměstnaný nedostaví v daném termínu, nejenže je potrestán vyřazením z evidence a přijde o podporu v nezaměstnanosti, ale také ztrácí nárok na státem placené zdravotní pojištění. Úřad ombudsmana také pochybuje ohledně zákonem stanovené zprostředkovatelské nebo poradenské činnosti kontaktního místa veřejné správy, jestli pouhé předání pouhé předání automaticky vygenerovaného seznamu volných míst znamená zprostředkování zaměstnání. Varvařovský upozorňuje, že *„[z]ařazením nezaměstnaného do DONEZ tedy podle mého názoru Úřad práce ČR překračuje rámec své zákonné pravomoci a státní moc je vykonávána mimo zákonné meze“ (Vokurková, 2012).*

Přestože je projekt DONEZ financován z Evropského sociálního fondu a má trvat po dobu dvou let, dokud bude tímto fondem dotován, nevznikl za účelem vytvářet nová a lepší pracovní místa v ČR, ale za účelem potírání nelegální práce. Na tomto projektu je také pozoruhodné, že ho zajišťují pobočky České pošty, nikoliv lokální úřady práce. Toto opatření vytváří z úřadů práce penalní instituci, namísto instituce zprostředkovávající práci, což ostatně vyplývá ze sociální reformy. Ta zavádí agentury práce, jež mohou získat maximální odměnu ve výši 6 750 Kč, pokud seženou práci nezaměstnanému, který v ní vydrží minimálně po dobu šesti měsíců. Projekt DONEZ se tak stává dalším nástrojem, který s větší razancí penalizuje nezaměstnané. Ti, pokud se nepodřídí tomuto systému, nejenže budou vyřazeni z evidence uchazečů o zaměstnání a přijdou tak o podporu v nezaměstnanosti, ale stát jim přestane hradit zdravotní pojištění. Do dvou let se dozvíme výsledky, které snad ukáží, zda měl projekt DONEZ vliv na vyšší zaměstnanost uchazečů o zaměstnání, či to byl jen nástroj pro manipulaci se statistikou nezaměstnanosti.

4.2.4 Dávky pomoci v hmotné nouzi jako příklad narůstající represe

Současné reformy systému sociálních dávek kladou důraz na individualizaci pomoci, na větší zjednodušení a adresnost výplat sociálních dávek, na druhou stranu také bojují za větší postihy při jejich zneužívání. Dávky mají obdržet ti, co si pomoc „zaslouží“, tzn. takoví žadatelé, kteří se o pomoc aktivně ucházejí (srov. MPSV, 2008: 1; MPSV, 2012d: 2). V současném nastavení systému výplat sociálních dávek se vyskytují určité nelogičnosti. Příjemce sociální dávky totiž netuší, kolik obdrží v následujícím měsíci a za jakých podmínek. Yasar Abu Ghosh (Slačálek, 2011) říká, že *„[j]e velkou iluzí a lží toho systému, že je srozumitelný a spravedlivý. Je nepřehledný a další individualizace posiluje nepřehlednost a převahu distributora, tedy úřadu, nad příjemci dávek“*. Nyní se zaměříme na to, jak se v praxi ukazuje narůstající represe úřadu vůči klientovi vlivem změn v sociálním systému v ČR od roku 2008 prostřednictvím sociálních dávek. Samotné účinky si ukážeme na příkladu pomoci v hmotné nouzi. Před tím se ale seznámíme s požadavky, pro koho je tento systém určen.

Cílem tohoto systému je pomoci lidem s nedostatečnými příjmy, které má zároveň motivovat, aby se aktivně snažili zajistit si prostředky k uspokojení svých životních potřeb. Také je založen na principu, že ten, kdo pracuje, se má mít lépe než člověk, který nepracuje či se práci dokonce vyhýbá. Pomoc v hmotné nouzi⁴⁶ se řeší: příspěvkem na živobytí, doplatkem na bydlení a mimořádnou okamžitou pomocí. Příspěvek na živobytí⁴⁷ je považován za základní dávku pomoci v hmotné nouzi. Žádat o něj smí osoba nebo rodina v případě, když po odečtení přiměřených nákladů na bydlení nedosahuje jejich příjem sumy na živobytí. *„Ta je stanovena pro každou osobu individuálně, a to na základě hodnocení její snahy a možností“* (MPSV, 2008: 11). Doplatek

⁴⁶ Ve srovnání s rokem 2010 činily v roce 2011 celkové výdaje na dávky pomoci v hmotné nouzi cca 5,0 mld. Kč, to znamenalo meziroční nárůst o 1,1 mld. Kč, jelikož se za jeden rok zvýšil počet domácností v hmotné nouzi o cca 12 tisíc. Jako další důvody tohoto navýšení bylo uvedeno omezení nároku na sociální příplatek v systému státní sociální podpory a růst cen v oblasti bydlení (MPSV, 2012c: 2).

⁴⁷ Státní výdaje v roce 2010 dosáhly u této dávky 2 862 milionů Kč, peníze obdrželo cca 90 tisíc domácností a meziroční přírůstek činil 24 % (Lánský, 2011).

na bydlení⁴⁸ je určen těm, kteří nemají dostatek příjmů na uhrazení nákladů na bydlení, když jejich vlastní příjmy nestačí spolu s příspěvkem na bydlení ze systému státní sociální podpory. Mimořádnou okamžitou pomoc⁴⁹ obdrží lidé, kteří se dostanou do situací, jež je nutné neprodleně řešit. Výše těchto dávek je vyplacena lidem podle délky evidence na úřadu práce. V roce 2012 došlo k navýšení životního a existenčního minima. U dlouhodobě nezaměstnaných lidí (tzn. více než 6 měsíců) jsou dávky zvýšeny z 2020 na 2200 Kč. Pokud se žadatelé také účastnili tzv. veřejné služby v rozsahu 20 až 30 hodin týdně, pak obdrží nově 3410 Kč místo dřívějších 3126 Kč (srov. MPSV, 2008: 11; MPSV, 2012d: 11).

Téma zneužívání sociálních dávek bývá hojně využíváno vládními představiteli, aby přesunuli pozornost od reálných problémů. Zhoršená sociální situace obyvatel je obvykle velkým lákadlem pro parlamentní politické strany, které ji vykládají ve světle nepracujících příjemců sociálních dávek. Pravicové strany pak využívají tuto situaci ke kritice přebujelého sociálního státu. Dávky pomoci v hmotné nouzi *„představují celkově 0,4 % státního rozpočtu a jednak se tyto podpory vyplácejí dobře podchyceným případům, kdy je dobrá kontrola čerpání. Rozsah zneužívání tak může představovat maximálně statisíce korun“* (Lánský, 2011). Boj proti zneužívání sociálních dávek byl také jedním z hlavních předvolebních hesel ODS, jelikož zneužívání sociálního systému vede ke zneužívání naší solidarity. *„Ti, kdo pobírají sociální dávky, si však musí být vědomi, že vedle práv mají i povinnosti. Sociální dávky budeme ještě silněji vázat na aktivitu člověka a striktní dodržování pravidel. Ztížíme život černým pasažérům a flákačům parazitujícím na sociálním systému“* (ODS, 2010: 23). Předseda Občanské demokratické strany Petr Nečas dále řekl: *„Nápad učinit ze zneužívání sociálních dávek speciální trestný čin sdílí většina občanských demokratů“* (Lánský, 2011). Z těchto výroků je patrné, že Občanská demokratická strana sází na represivní přístup vůči lidem na okraji společnosti.

⁴⁸ Státní výdaje v roce 2010 dosáhly u této dávky 686 milionů Kč, které obdrželo skoro 23 tisíc domácností, meziroční přírůstek činil 18 %. Doplatek na bydlení se pohybuje kolem 2 481 Kč (Lánský, 2011).

⁴⁹ Státní výdaje v roce 2010 činily 333,5 milionů Kč, které získalo cca 9 tisíc domácností. Meziroční přírůstek byl 15 %. Mimořádná okamžitá pomoc průměrně činila 2 636 Kč (Lánský, 2011).

Představu „zneužívatele sociálních dávek“ sdílí široké spektrum veřejnosti. Vychází z předpokladu, že sociální dávky mají kontraproduktivní důsledky, jelikož se z příjemců dávek stávají individuálně závislí lidé, čímž se u nich následně vytváří osobnostní deviace. Stát tak produkuje mechanismy, které jsou charakteristické tím, že si chudí musí peníze nejen „zasloužit“, ale nově i „odpracovat“. Český systém distribuce sociálních dávek označovaný jako *welfare* tak přechází k systému zásluhovosti *workfare*. Tato reforma distribučního systému není nic jiného než kopie reform, které proběhly nejprve ve Spojených státech amerických či později v západní Evropě v sociálních státech anglosaského typu. Výplatu dávek v České republice začíná podmiňovat mnohem více kritérií, tj. odpracovat dvacet hodin týdně zdarma při tzv. veřejné službě či se pravidelně hlásit na pobočkách České pošty (Dvořáková, 2012). Zavádění veřejné služby ovšem doprovází určité potíže, jelikož mají být stavy úřadů práce z úsporných důvodů snižovány a ani obce či zaměstnavatelé nedisponují potřebnými finančními prostředky k její realizaci. *„Bez podstatné finanční podpory ze strany státu (s níž se ovšem z úsporných důvodů nepočítá) jsou tato opatření prakticky nerealizovatelná“* (Keller, 2011: 102). Cílem veřejné služby je především motivovat k udržení pracovní aktivity nezaměstnaných, což by mělo přispět k následnému uplatnění na trhu práce. Pakliže klient, který je zaregistrován v systému pomoci hmotné nouze, odmítne bez vážného důvodu vykonávat veřejnou službu, bude z této evidence na šest měsíců vyřazen (MPSV, 2012d: 7). Postava „zneužívatele dávek“ bývá v českém prostředí nejčastěji spojována s Romy (Slačálek, 2011).

Vezmeme-li v potaz Bourdieuho koncept státu jako byrokratického pole, lze v byrokratickém poli najít průsečík dvou střetů. Jedná se o vertikální boj mezi nižšími a vyššími úředníky. Druhý střet spatřujeme v horizontální rovině v rámci institucí pravé a levé ruky státu. Wacquantova charakteristika neoliberální politiky jako přesunu priorit z levé ruky k pravé ruce státu, která v sobě zahrnuje trestající praktiky,⁵⁰ vystihuje český sociální systém. „České

⁵⁰ Poslankyně ODS Ivana Řápková a Lenka Kohoutová navrhovaly v rámci boje proti zneužívání dávek, aby byla zavedena exekuce dávek v hmotné nouzi. Právice chtěla prostřednictvím této předlohy zvýšit vymahatelnost pokut a poplatků od lidí pobírajících dávky. Novela měla vycházet ze současné praxe, kdy dlužníci, kteří mají nárok na dávku, nechtějí hradit obci z této dávky poplatky či pokuty. Tento návrh byl nakonec v Senátu vetován a následně nebylo jeho veto ve Sněmovně přehlasováno. *„Podle sociálních demokratů ale není*

reformy systému výplaty dávek jsou příkladem takového prolínání disciplinačních praktik sociálního systému, stejně jako je jejich zavádění do praxe příkladem soupeření mezi vyššími a nižšími úředníky“ (Dvořáková, 2012).

V praxi se běžně objevují kroky, které směřují k nápravě či k potrestání žadatelů. Tyto kroky jsou uplatňovány především proti těm, kteří nedostatečně informují o své situaci a peníze, jež získali na dávkách, využívají k jiným účelům či nežijí takový život dle sdílených hodnot a norem. Rozvíjejí se nová administrativní omezení při vyplácení sociálních dávek. Omezují se výdaje na sociální politiku. Dochází k ustavování restriktivních pravidel⁵¹ při přerozdělování financí z veřejných rozpočtů. V České republice je situace taková, že ten, kdo žádá o dávky, podstupuje stigmatizující situace. Musí veřejně přijmout status nezaměstnaného, přičemž se vystavuje určitým pochybnostem, protože není schopen najít individuální východisko ze své situace. Také musí doložit, že má zájem pracovat. Kromě toho je po žadateli o dávky vyžadováno, aby sdílel své osobní údaje s úřední osobou, což se v jiných případech považuje za soukromé záležitosti. Úředníci se ptají na rodinné, majetkové či ekonomické okolnosti. Žadatel pak musí zřejmě doložit, že je dostatečně chudý⁵² a zároveň je také aktivní při hledání nového zaměstnání, aby upoutal zájem zástupců státu. „V českém kontextu je například velmi silný étos práce, kterou „si může obstarat každý, jen chtít“ (Dvořáková, 2012).

O tom, že dávky pomoci v hmotné nouzi představují příklad narůstající represe úřadu vůči klientovi, není pochyb. Ostatně je to deklarováno jak v *Průvodci změnami sociálního systému od 1. ledna 2008*, tak v *Průvodci novinkami sociálního systému v roce 2012*, jež v první řadě kladou větší důraz na adresnost výplat sociálních dávek a staví příjemce sociálních dávek do role

možné dlužníkům zabavit vše; musí jim zůstat prostředky pro zachování základních životních potřeb“ (Dostál, 2011).

⁵¹ Podle sociálního demokrata Vladimíra Špidly „je třeba zvolit individuální přístup k sociálně deklasovaným a nikoli je paušálně izolovat ještě více na okraj společnosti. Například odebrání dávky v hmotné nouzi by mělo pro dotčené rodiny těžké důsledky. Tyto dávky patří k nejnižšímu zabezpečení, odebereme-li je lidem, nebudou mít na jídlo a další základní potřeby“ (Dostál, 2011).

⁵² Politická strana Věci veřejné chtěla ve svém Politickém programu v roce 2010 kvalifikovat jako trestný čin podvodu uvedení nepravdivých údajů při žádosti o sociální podporu nebo dávky v hmotné nouzi (VV, 2010: 14).

klienta, nikoliv občana. Ke zvyšující se míře represe vůči žadateli o dávky přispívá také rozšířená představa o „zneužívání sociálních dávek“, jež je v České republice asociována především s Romy. Motiv kriminalizace také využila ve své předvolební kampani politická strana Věci veřejné, když chtěla prosadit trestný čin podvodu za nepravdivé uvedení údajů při žádosti o dávku v hmotné nouzi. Když bude chtít v současnosti žadatel o dávky dosáhnout na vyšší dávku životního minima, která činí 3410 Kč, bude muset zdarma odpracovat minimálně dvacet hodin týdně při tzv. veřejné službě. To potvrzuje přechod českého sociálního systému k systému zásluhovosti *workfare*, který se inspiroval zavedeným modelem v USA a v západní Evropě. Akt represivního nátlaku dále představuje sdílení všech soukromých údajů s úřední osobou. Informace, které dokládá, vypovídají o jeho rodinném, majetkovém nebo ekonomickém stavu, přičemž žadatel musí dále deklarovat, že je dostatečně aktivní při hledání zaměstnání.

4.2.5 Léčba na postih drobné kriminality

Na podzim roku 2011 vyvrcholilo napětí na Šluknovsku do pravidelných protiromských demonstrací, těch využili nejen extremisté, ale také vládní představitelé. Receptem na řešení problémů v sociálně vyloučených lokalitách se má stát vyvážená kombinace preventivních opatření a vynucení práva. Podle premiéra Nečase se Šluknovsko stalo mediálním symbolem. Ten za jednu z příčin eskalace napětí označil příliš štědrý sociální systém, který nastavily vlády ČSSD. Díky nim mohly vyrůst celé generace dlouhodobě nepracujících, jež si zvykly na život ze sociálních dávek či z nelegálních příjmů. V návaznosti na urychlené řešení problému dále řekl, že *„[o]pakované přestupky se stanou trestným činem s alternativním či peněžním trestem. Bude zaveden centrální registr přestupků, definovány hygienické standardy na bydlení a zredukovány doplatky na bydlení“* (Martínek, 2011). Mocenské orgány tímto opatřením konstruuji svůj obraz jako ochránce občanů, což posiluje legitimitu současné společenské hierarchie, protože mocenské orgány tu jsou od toho, aby zajišťovaly bezpečí občanů. Definování a uplatnění represivní strategie mocenských orgánů směrem k obyvatelům sociálně vyloučených lokalit, kteří

jsou označeni za původce problémů, vytváří konstrukci ochránářského státu (Gupta, 2006: 226 -227).

Ve shodě s programovým prohlášením vlády ČR vytvořilo ministerstvo spravedlnosti analýzu, za jejímž účelem má vzniknout centrální Registr přestupků, aby došlo k zefektivnění projednávání přestupků a zpřísnění postihu při jejich recidivě. Do této doby neexistuje žádný ústřední či lokální registr, který by evidoval všechny přestupky. Stává se, že orgány řešící přestupková řízení si zakládají pouze částečnou evidenci. V praxi se to projevuje tak, že správní orgán nezohledňuje přestupky, které má pachatel u jiných správních orgánů. Registr bude tedy poskytovat informace orgánům, které jsou činné v trestním řízení, správním orgánům, jež projednávají přestupky, či dalším orgánům veřejné moci. Údaje budou do něj zapisovat správní orgány, které přestupek uloží v prvním stupni řízení. Náklady na realizaci jsou odhadovány na 31 milionů korun, přičemž by měl roční provoz vyjít na 8 milionů korun. Podle ministra spravedlnosti Jiřího Pospíšila má správním orgánům *„informace o předchozím postihu za přestupek sloužit k uložení odpovídající přísnější sankce. Orgánům činným v trestním řízení bude – v případě zavedení trestní odpovědnosti za opakované páchaní určitých přestupků - tato informace sloužit k rozhodnutí o zahájení trestního stíhání pachatele“*.⁵³

Za jaké opakované přestupky⁵⁴ by měli jít neposlušní občané v nejkrajnějším případě do vězení? Nyní se budou sčítat přestupky proti majetku, proti veřejnému pořádku a proti občanskému soužití. Přestupky proti majetku budou postihovat zejména drobné zlodějčky, kdy se budou sčítat ukradené věci, dokud nepřesáhnou hranici škody 5 000 Kč. Budou-li městští strážníci striktně udělovat přestupky při provinění se proti veřejnému pořádku, pak budou mít doslova „žně“ každý víkend, jelikož dojde ke sčítání přestupků za rušení nočního klidu. Zajímavý je přestupek, kdy občan vzbudí veřejné pohoršení. Co to vlastně znamená? Stačí, aby se člověk opil a zůstal ležet na zemi? Nejenže takový člověk skončí na záchytce, ale zároveň bude mít i první

⁵³ Ministerstvo spravedlnosti ČR. *Ministerstvo zpracovalo analýzu efektivnějšího postihu kriminality* (<http://portal.justice.cz/Justice2/MS/ms.aspx?o=23&j=33&k=2375&d=320396>, 1. 2. 2012).

⁵⁴ Kompletní seznam přestupků v příloze č. 2.

přestupek. Za vrchol nedomyšlenosti považuji u přestupků proti občanskému soužití bod, kdy člověk ublíží někomu na cti tím, že ho urazí nebo vydá v posměch. V tomto případě se může objevit tolik absurdit jak na úrovni lokální, tak na úrovni celonárodní. V permanentním ohrožení budou především karikaturisté časopisů, jako je například autor komiksu Zelený Raoul.⁵⁵

Při interpelacích dne 9. 2. 2012 byl ministru spravedlnosti položen dotaz ohledně možného zneužití dat. Jiří Pospíšil odpověděl, že *[d]ata nebude možné zneužít. Primárně přístup do takového rejstříku budou mít pouze orgány, které posuzují to, zda dotyčný spáchal nějaký jiný přestupek, nebo pokud se v budoucnu rozhodneme a navážeme například výplatu některých sociálních dávek na ten fakt, že dotyčný žadatel nespáchal nějaký přestupek, pak takovéto státní orgány nebo orgány města a obce budou mít do rejstříku přístup*.⁵⁶ Zásada „třikrát a dost“, která přináší přestupkovou recidivu, se podle Pospíšila zaměřuje především na potlačení kriminality v supermarketech, kde doposavad spoléhali zlodějčci na to, že se při krádeži nižší než pět tisíc korun, nedopustili trestného činu. Po zavedení této zásady již bude moci policie zahájit trestní stíhání proti drobnému „zlodějčkovi“, kterému budou hrozit dva roky ve vězení. Pospíšil dále uvádí, *[d]omnívám se, že člověk, který se nepoučí ani po druhém spáchaném přestupku stejného druhu, je pro své okolí nebezpečný natolik, že si jeho případ vyžaduje trestní stíhání se všemi důsledky, včetně hrozby podstatně přísnějšího trestu*“ (Pospíšil, 2012).

Opoziční ČSSD také podporuje vznik tohoto centrálního Registru. Předseda Bohuslav Sobotka uvedl, že pokládají „*registr přestupků za užitečnou věc, která umožní lépe se vypořádat s lidmi, kteří soustavně porušují zákony na této úrovni*“ (Marešová, 2012). Poslanec za KSČM Stanislav Grospič si všímá, že drobná kriminalita má výrazné sociální rozměry, které umocňuje zhoršující se ekonomická situace, jelikož se vyděluje stále větší počet obyvatel ze zisku prostředků na pokrytí základních životních potřeb. Problémem je, že mizí především prevence kriminality a mohlo by dojít k tomu, že následný výkon trestu by soudci měnili z alternativních trestů např. finančních na tresty odnětí

⁵⁵ http://www.lidovky.cz/soud-odmitl-dovolani-paroubkove-ve-sporu-o-omluvu-za-komiks-zeleny-raoul-1rp/lide.asp?c=A120416_114139_In-media_mev, ověřeno k 20. 4. 2012.

⁵⁶ <http://www.psp.cz/eknih/2010ps/stenprot/033schuz/s033239.htm>, ověřeno k 28. 2. 2012.

svobody. Další rozpor vidí Grospič u přestupků, kde *„je dnes roční promlčecí lhůta, ta by se musela změnit. Návrh ministerstva spravedlnosti navozuje i další otázku, proč v novém trestním zákoně byl v podstatě zrušen institut recidivy u majetkových přečinů a byly sníženy trestní sazby u majetkových trestných činů? Je také otázkou, zda by nový nápad trestné činnosti byly české soudy schopny odpovídajícím způsobem zvládnout“* (Grospič, 2012). Pavel Štern ředitel Probační a mediační služby uvádí, že *„záměr „tříkrát a dost“ je politické rozhodnutí. Je třeba počítat s tím, že represivní nástroj přinese vyšší počet ukládaných trestů a nelze vyloučit vyšší počet nepodmíněných trestů. Už dnes jsou přitom věznice přeplněné“* (Němeček, 2012: 18).

Argumenty proti zavedení Registru centrálních přestupků představil advokát Václav Vlk vzhledem k problémům s možným únikem osobních údajů, jelikož by mohlo dojít k poškození konkrétních práv občanů. Princip „tříkrát a dost“⁵⁷ vnímá také kontraproduktivně, protože stát by se měl zaměřit raději na prevenci. Václav Vlk řekl, že *„[z]ásada tříkrát a dost vede ke kriminalizaci páchání přestupků, a to nevede k ničemu jinému než k další kriminalizaci. To znamená, že z těch, kteří páchají přestupky, se stanou zločinci, a zločinci v tom našem systému plodí další zločiny. Přílišná tvrdost a trestní represe neřeší problém“* (Marešová, 2012).

V souvislosti s nepokoji na Šluknovsku byl zvýšen tlak na zavedení opatření, které bude nemilosrdně potírat drobnou kriminalitu. Lékem se má stát centrální Registr přestupků, jenž bude zaznamenávat přestupky a zpřísní postih při jejich recidivě. Tímto opatřením se zavádí zásada „tříkrát a dost“ vycházející z americké předlohy „law and order“, která vede k ostřejší penalizaci urbánní marginality. Státní mocenské orgány takto posilují svou legitimitu, přičemž konstruují svůj obraz jako ochránce občanů. Je otázkou, zda tento represivní nástroj se v českém prostředí stane „účinným strašákem“ vůči drobné kriminalitě, či kriminalizačním prostředkem k ještě většímu přeplnění věznic.

⁵⁷ Uplatnění zásady „tříkrát a dost“ se v ČR začalo objevovat i ve vztahu mezi městem, které vlastní byty, a jejich nájemníky. Tímto městem je právě Cheb, kde je daleko snazší chebský městský byt ztratit, než ho získat. Byt jednoduše ztratíte, když třikrát nezaplatíte nájemné a následně nemáte snahu se dohodnout s městem na splátkovém kalendáři (Houdek, 2012).

5 ZÁVĚR

V předkládané práci jsem se věnoval šíření neoliberálních reforem a jejich vlivu na nejnižší vrstvy obyvatel. Předlohou mi byly Spojené státy americké, kde Loïc Wacquant pozoroval trvalý vzestup počtu uvězněných (Wacquant, 2009b: XVIII-XXI). Tento vzestup jde totiž ruku v ruce s kriminalizací a penalizací nových forem jednání, jež se objevily jako součást strategií členů společnosti, kteří jsou vytlačováni na okraj společnosti v důsledku probíhajících sociálních a ekonomických změn. Tyto změny jsou ve spojení s ústupem sociálního státu a s budováním neoliberálního státu. Prostřednictvím případové studie, která pojednávala o zavádění neoliberálních ekonomických a sociálních reforem v České republice, jsem se snažil zodpovědět své dvě výzkumné otázky, jaké jsou dopady neoliberálních ekonomických a sociálních reforem na nejnižší vrstvy obyvatel a jak jsou využívány motivy kriminalizace a penalizace urbánní marginality v politickém diskursu.

Ústup od sociálních k trestním opatřením za účelem léčby městských sociálních problémů ovlivnil nárůst objemu marginalizovaných vrstev. Vězeňský systém se tak stal jedním z klíčových nástrojů managementu marginality (Wacquant, 2009b: 14). Při sledování tohoto trendu hrají nezanedbatelnou roli také média. Ta nás nadměrně zásobují předvídatelnými reportážemi o kriminalitě. Při spojení takové mediální nadprodukce a politiky „law and order“ je vyvoláván až apokalyptický dojem nárůstu kriminality. V důsledku tak míří na chudé dvojí regulace, která je zprostředkována trestající sociální a penální politikou.

V případové studii věnující se České republice jsem poukázal na funkce, které plní instituce penálního státu po „neoliberální revoluci“ (Wacquant, 2009b: 20). Za tyto instituce jsem si vybral instituci vězení a úřadu práce. Přestože statistiky dokázaly, že klesá míra celkové kriminality na území České republiky, čítá vězeňská populace v současnosti třiadvacet tisíc osob. To znamená dosažení vrcholu vězeňské kapacity během posledních deseti let. Při konfrontaci Wacquantových pěti dimenzí, které byly charakteristické nárůstem počtu vězňů v USA, se situací v českém vězeňství jsem dospěl k závěru, že je u nás srovnatelná pouze první dimenze, jelikož se kontinuálně zvyšuje množství

uvězněných takřka na všech úrovních systému odnětí svobody. To svědčí o lomivém účinku byrokratických polí, který přechází v lokalizovanou formu neoliberálního vládnutí. Plány na vybudování prvních privátních či semiprivátních věznic byly označeny za nevýnosné jak soukromými subjekty vzhledem k velmi nízké návratnosti vložených prostředků, tak ministrem spravedlnosti vzhledem k vysoké ceně ročního pronájmu. Zavedení instituce soukromého vězeňství se neukázalo jako jeden z nejvhodnějších příkladů neoliberálního řešení problému přeplněných věznic. Přestože je u nás patrný také tlak na zavedení nových technologií, které umožňují intenzivní dohled na dálku, k jejich implementaci stále nedochází. Vězení jako instituce penálního státu neplní dostatečně nápravné, resocializační či normalizační funkce (srov. VSČR, 2012: 85).

Z doložených statistik odsouzených podle délky uloženého trestu v letech 2002 - 2011 vyplynulo, že je ve vězení umístěno přes šest tisíc osob s délkou trestu do jednoho roku a přes pět tisíc odsouzených má délku trestu na 1 - 2 roky, což představuje skoro 50 % kapacity českých věznic. Časté ukládání krátkodobých trestů představuje mnoho negativ pro vězeňský systém, který je tak daleko více ekonomicky zatížen. To potvrzuje krizi trestu odnětí svobody, nikoliv „krizi vězeňství“ (srov. Karabec, 2001: 73). Rapidní nárůst zadlužených českých domácností z 5,5 % na 30,8 % se také promítl do složení vězeňské populace. Její řady stále častěji rozšiřují bezdomovci a nezaměstnaní, kteří podstupují riziko nesplacení úvěru, aby zažehnali momentální finanční nouzi. U těchto skupin je patrná vysoká míra zadluženosti, což podněcuje jejich zvýšenou trestnou činnost či ekonomicko-existenční migraci. V současnosti se nachází v českých věznicích skoro třináct tisíc osob, které byly ve výkonu trestu odnětí svobody již minimálně jednou. Jejich cirkulaci ve vězeňském systému způsobuje právě zadluženost.

Na vznik a šíření nových sociálních rizik jsem nahlížel prostřednictvím neoliberálních opatření, která uvedla změny na trh práce. Z reformních opatření vzešlo, že prodlužování smluv na dobu určitou, zrušení institutu nekolidujícího zaměstnání, podmiňování výplaty podpor v nezaměstnanosti a dávek hmotné nouze veřejnou službou může podstatně přispět k šíření nových sociálních rizik v nižších sociálních vrstvách. Přestože je v rámci neoliberálního zeštíhlování

státu politická legitimita posilována prostřednictvím diskurzu „šetření“ a „tvrdé ruky“ vedené proti parazitům, kteří zatěžují sociální systém, pak na druhou stranu vytváří političtí představitelé dobrý byznys pro realizátory reformních „řešení“. Zástupným příkladem se stal právě Drábkův nový systém na vyplacení dávek. Na jednání Drábkova ministerstva v kontextu byrokratického pole jsem nahlížel jako na lokalizovanou verzi neoliberálního vládnutí. Ministerstvo umožnilo z hlediska zvolené perspektivy snadno zvítězit v boji vybrané firmě v rámci byrokratického pole. Tato firma pak získala symbolický monopol „státu na fyzické a symbolické násilí“ (Bourdieu, 1994: 16).

Projekt DONEZ financovaný Evropským sociálním fondem požaduje po vybraných nezaměstnaných, aby pravidelně docházeli na pobočky České pošty, což je má odradit od tzv. práce „na černo“. Neučiní-li tak nezaměstnaný, bude penalizován vyřazením z evidence nezaměstnaných, přijde o podporu v nezaměstnanosti a také ztratí nárok na státem placené zdravotní pojištění. Nepřizpůsobí-li se jedinec tomuto opatření, je v důsledku uvržen na větší okraj společnosti. Z úřadů práce se tak stává penalní instituce, namísto instituce zprostředkovávající práci. V kontextu neoliberálního diskurzu zeštíhlování státu je pak paradoxní, že narůstá byrokratická expanze.

Také v českém prostředí je příjemce sociálních dávek dosazen do role klienta. Příklad vydávání dávek v hmotné nouzi ukázal narůstající represi úřadu vůči klientovi, což je deklarováno jak v *Průvodci změnami sociálního systému od 1. ledna*, tak v *Průvodci novinkami sociálního systému v roce 2012*. Zvyšující míra represe vůči žadateli o dávky je podporována rozšířenou představou o „zneužívání sociálních dávek“, která je v České republice asociována zejména s Romy. Motiv kriminalizace byl také využit v předvolební kampani v roce 2010 politickou stranou Věci veřejné, která chtěla za nepravdivě uvedené údaje při žádosti o dávku v hmotné nouzi prosadit trestný čin. Sociální reforma také zavedla, že pokud bude chtít žadatel o dávky dosáhnout na vyšší dávku životního minima ve výši 3410 Kč, musí zdarma odpracovat minimálně dvacet hodin týdně při tzv. veřejné službě. Český sociální systém tedy přechází k systému zásluhovosti *workfare*. Reformy tohoto systému představují prolínání disciplinačních praktik.

Nepokoje na Šluknovsku vyvolaly diskuse nad „štědrostí“ dosavadního sociálního systému. Lékem na řešení problémů v sociálně vyloučených oblastech se má stát kombinace preventivních opatření a vynucení práva. Tyto nepokoje urychlily především tlak na zavedení centrálního Registru přestupků, který se má stát nemilosrdným nástrojem k potírání drobné kriminality. Toto opatření zavádí zásadu „třikrát a dost“ vycházející z americké předlohy „law and order“, jež vede k ostřejší penalizaci urbánní marginality. Právě takto posilují státní mocenské orgány svou legitimitu, přičemž je konstruován jejich obraz jako ochránce občanů.

6 SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ

SEZNAM LITERATURY

Adamičková, N.; Königová, M. (2012): Spravedlnost soudům: dejte nám 500 vězňů a budou náramky. In: *Právo*. 27. 2. 2012, str 1 - 3.

ACLU (2011): *BANKING ON BONDAGE: Private Prisons and Mass Incarceration*. American Civil Liberties Union. 2. 10. 2011 (http://www.aclu.org/files/assets/bankingonbondage_20111102.pdf, 28. 2. 2012).

Bauman, Z. (1999): *Globalizace: důsledky pro člověka*. Praha, Mladá fronta.

Beccaria, C. (2009): *O zločincích a trestech*. Bratislava, Kaligram.

Bourdieu, P. (1994): Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field. In: *Sociological Theory*, Vol. 12, No. 1, str. 1-18.

Bourdieu, P. (1998): *Teorie jednání*. Praha, Karolinum.

Bourdieu, P. (1999): The Abdication of the State. In: Bourdieu (ed.): *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*. Cambridge, Polity Press. s. 181-188.

Bourdieu, P.; Wacquant, L. J. D. (2001): Neoliberal Newspeak: Notes on the New Planetary Vulgate. In: *Radical Philosophy*, No. 108, str. 1-6.

Český rozhlas Hradec Králové (2009): Pevnost Josefov jako soukromá věznice? *Český rozhlas*. 28. 1. 2009 (http://www.rozhlas.cz/hradec/zpravy/_zprava/540712, 28. 2. 2012).

Čížinský, P. (2011): Tisková zpráv. Happening ProAltu: nezaměstnaní na pranýři. *ProAlt* (<http://www.proalt.cz/?p=2927>, 30. 3. 2012).

ČTK (2012): Zeman chce více trestů domácího vězení a změnu typů věznic. *České noviny*. 26. 3. 2012 (<http://www.ceskenoviny.cz/domov/zpravy/zeman-chce-vice-trestu-domaciho-vezeni-a-zmenu-typu-veznic/773950>, 10. 4. 2012).

Dostál, V. (2011): Poslanci odmítli exekuci dávek v hmotné nouzi. *Deník Referendum*. 7. 12. 2011 (<http://www.denikreferendum.cz/clanek/12060-poslanci-odmitli-exekuci-davek-v-hmotne-nouzi>, 4. 4. 2012).

Downies, D. (2001): The *macho* penal economy. Mass incarceration in the United States - a European perspective. In: Garland, D., (ed.): *Mass Imprisonment. Social Causes and Consequences*. London, Sage Publications, str. 51 - 69.

Dvořáková, T. (2012): *Jak diskurs o „zneužívání dávek“ formuje praxi lokálních pracovníků oddělení hmotné nouze?* [nepublikováno], (http://cuni.academia.edu/TerezaDvorakova/Papers/1339732/Jak_diskurz_o_zneužívání_davek_formuje_praxi_lokalních_pracovníků_HN_seminar_ProAlt_sborník, 3. 3. 2012).

Foucault, M. (2000): *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha, Dauphin.

Grospič, S. (2012): Pospíšilovo třikrát a dost. *KSČM*. 5. 2. 2012 (<http://www.kscm.cz/stanoviska-tiskove-konference-projevy/stanoviska/61955/pospisilovo-trikrat-a-dost>, 20. 2. 2012).

Gupta, A. (2006): Blurred boundaries: The discourse of corruption, the culture of politics, and the imagined state In: Gupta, A.; Sharma, A. (eds.): *The anthropology of the state. A reader*. Blackwell Publishing, Malden, str. 213 - 242.

Harvey, D. (2005): *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford, University Press.

Houdek, M. (2012): Třikrát a dost. Cheb zpřísnil vůči nájemníkům v městských bytech. *Idnes.cz*. 21. 2. 2012 (http://vary.idnes.cz/trikrat-a-dost-cheb-zprisnil-vuci-najemnikum-v-mestskych-bytech-p81-/vary-zpravy.aspx?c=A120221_104352_vary-zpravy_alt, 27. 2. 2012).

Jacobs, B. J. (2001): Facts, values and prison policies. A commentary on Zimring and Tonry. In: Garland, D., (ed.): *Mass Imprisonment. Social Causes and Consequences*. London, Sage Publications, str. 165 - 170.

- Jakubcová, H.** (2009): Výstavba soukromé věznice nabírá zpoždění. Stát díky tomu ušetří. *Vězeňská služba České republiky*. 7. 1. 2009 (<http://www.vscr.cz/veznice-rapotice-52/o-nas-1621/napsali-o-nas-715/vystavba-soukrome-veznice-nabira-zpozdzeni-stat-di-2562>, 27. 2. 2012).
- Jones, A.** (2012): Private prison company offers to buy 48 states' prisons. *The Raw Story*. 14. 2. 2012 (<http://www.rawstory.com/rs/2012/02/14/private-prison-company-offers-to-buy-48-states-prisons>, 28. 2. 2012).
- Juříček, P.** (2012): Proč se firmy nehrnou do vězení. *Ekonom*. 9. 2. 2012 (<http://ekonom.ihned.cz/c1-54653800-proc-se-firmy-nehrnou-do-vezeni>, 28. 2. 2012).
- Karabec, Z.** (2001): K problematice trestání a trestů. In: *Sociologický časopis* 37, č. 1, str. 73 – 87.
- Keller, J.** (2010a): *Abeceda prosperity*. Brno, Doplněk.
- Keller, J.** (2010b): *Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha, Sociologické nakladatelství.
- Keller, J.** (2011): *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. Praha, Sociologické nakladatelství.
- Koukal, J.** (2012): Přeplněná vězení? Polovina domů. *Právo*. 21. 3. 2012, str. 1.
- Lánský, O.** (2011): Kdo zneužívá sociální dávky? *Deník Referendum*. 29. 10. 2011 (<http://www.denikreferendum.cz/clanek/11822-kdo-zneuziva-socialni-davky>, 13. 3. 2012).
- Marešová, A.** (2010): *Jsou statistické údaje dostatečným zdrojem informací o stavu a vývoji kriminality v ČR?* Institut pro kriminologii a sociální prevenci, Praha.
- Marešová, A.** (2011): Celková kriminalita v ČR od roku 1973. In: Marešová, A.; Cejp, M.; Martinková, M.; Scheinost, M.; Vlach, J. (eds.): *Analýza trendů kriminality v roce 2010*. Institut pro kriminologii a sociální prevenci, Praha, str. 121.

- Marešová, V.** (2012): Přestupky se budou sčítat, drobní zloději tak neuniknou trestu. *Český rozhlas*. 15. 2. 2012 (http://www.rozhlas.cz/zpravy/spolecnost/_zprava/ministri-schvalili-centralni-registr-prestupku--1019017, 20. 2. 2012).
- Martínek, J.** (2011): ODS řeší Šluknovsko. Flákačům nepomůžeme, řekl Nečas. *Lidové noviny*. 3. 12. 2011 (http://www.lidovky.cz/ods-resi-sluknovsko-flakacum-nepomuzeme-rekl-necas-fhc/ln_domov.asp?c=A111203_152913_ln_domov_rka, 10. 4. 2012).
- Mauer, M.** (2001): The causes and consequences of prison growth in the United States. In: Garland, D., (ed.): *Mass Imprisonment. Social Causes and Consequences*. London, Sage Publications, str. 4 - 14.
- Navara, L.** (2007): Vězení, s. r. o. *Vězeňská služba České republiky*. 28. 12. 2007 (<http://www.vscr.cz/veznice-rapotice-52/o-nas-1621/napsali-o-nas-715/vezeni-s-r-o-2549>, 20. 2. 2012).
- Němeček, T.** (2012): Věznice jsou tak plné kvůli dluhům. *Lidové noviny*. 20. 2. 2012, str. 18.
- Peterková, J.; Jiránek, R.** (2008): *Prevence zadlužování českých domácností s důrazem na sociálně slabé a vyloučené skupiny obyvatel*. Ministerstvo vnitra, odbor prevence kriminality.
- Pospíšil, J.** (2012): Je správné kriminalizovat přestupky? *Literární noviny*, 8. 3. 2012 (<http://www.ods.cz/region.plzensky/clanek/976-je-spravne-kriminalizovat-prestupky>, 20. 3. 2012).
- Potůček, M.** (2011): *Cesty z krize*. Praha, Sociologické nakladatelství.
- PPP Centrum** (2012): *Co je PPP?* PPP Centrum České republiky (<http://www.pppcentrum.cz/index.php?cmd=page&id=122>, 28. 2. 2012).
- Pratt, J.** (2007): *Penal populism*. London, Routledge.

Richterová, J. (2011): Drábek „bojuje“ s nelegální prací - pro nezaměstnané zavádí povinnost hlásit se na poštu. *ProAlt* (<http://www.proalt.cz/?p=2265>, 30. 3. 2012).

Sedláčková, V. (2012): Soudcům se nelíbí nápad, aby se vězňům automaticky zkracovaly tresty. *Český rozhlas*. 30. 3. 2012 (http://www.rozhlas.cz/zpravy/spolecnost/_zprava/soudcum-se-nelibi-napad-aby-se-veznum-automaticky-zkracovaly-tresty--1039357, 1. 4. 2012).

Slačálek, O. (2011): Rozhovor. Lichvář má funkci vrátného. In: *Nový prostor*, č. 386 (<http://novyprostor.cz/clanky/386/lichvar-ma-funkci-vratneho.html>, 13. 3. 2012).

Vaněk, O. (2011): Profesor Keller lidem bez práce: Hlašte se ve veřejných domech. *Parlamentní listy.cz*. 3. 9. 2011 (<http://www.parlamentnilisty.cz/rss/zpravy/Profesor-Keller-lidem-bez-prace-Hlas-te-se-ve-verejnych-domech-207105>, 1. 4. 2012).

Vokurková, I. (2012): Bič na černou práci: Ombudsman kritizuje povinnou docházku lidí bez práce na poštu. *Týden.cz*. 27. 3. 2012 (http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/ombudsman-kritizuje-povinnou-dochazku-lidi-bez-prace-na-postu_229358.html, 1. 4. 2012).

Wacquant, L. J. D. (2001): The Penalisation of Poverty and the rise of Neo-Liberalism. In: *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 9, No. 4, str. 401 – 412.

Wacquant, L. J. D. (2007): Pierre Bourdieu. In: Rob Stones (ed.): *Key Contemporary Thinkers*. London and New York, Macmillan, str. 261-277.

Wacquant, L. J. D. (2009a): *Prisons of Poverty*. Minneapolis, University of Minnesota Press.

Wacquant, L. J. D. (2009b): *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham, Duke University Press.

Walmsley, R. (2003): *World Prison Population List (fifth edition)*. Findings Research, Development and Statistics Directorate.

Walmsley, R. (2004): Global incarceration and prison trends. In: Dijk, J. V.; Ruggiero, V. (eds.): *Forum on Crime and Society*, Vol. 3, No. 1 a 2, str. 65-78.

Walmsley, R. (2011): *World Prison Population List (ninth edition)*. International Centre for Prison Studies.

Seznam pramenů

ČMKOS (2011): *Přehled nejdůležitějších změn zákoníku práce a zákona o zaměstnanosti od 1. ledna 2012*. 31. 12. 2011. (http://www.cmkos.cz/data/articles/down_3293.pdf, 10. 4. 2012).

ČSSD (2005): *Základní program ČSSD schválený XXXII. sjezdem ČSSD ve dnech 25. – 27. 3. 2005*. (http://www.cssd.cz/soubory/ke-stazeni/dlouhodoby_program_cssd_2005_otevrenost_novym_vyzvam.pdf, 9. 4. 2012).

ČSSD (2010): *Velký volební program ČSSD pro volby 2010*.

KSČM (2010): *Otevřený volební program KSČM pro volby do PS PČR 2010*. (<http://www.kscm.cz/volby-a-akce/poslanecka-snemovna-pcr6/programove-cile-kscm/volebni-program-2010-2014>, 4. 4. 2012).

Ministerstvo spravedlnosti ČR (2011): *Efektivnější postih drobné kriminality – centrální Registr přestupků*. 28. 12. 2011 (<http://portal.justice.cz/Justice2/MS/ms.aspx?o=23&j=33&k=2375&d=320396>, 2. 2. 2012).

MPSV (2008): *Práce a sociální politika: Průvodce změnami sociálního systému od 1. ledna 2008*. (http://www.mpsv.cz/files/clanky/5128/PSP_12_07_big.pdf, 12. 3. 2012).

MPSV (2012a): *Vážné důvody pro omluvení nepřítomnosti v projektu DONEZ*. (<http://www.mpsv.cz/cs/12638>, 30. 3. 2012).

MPSV (2012b): *Vyhodnocení projektu DONEZ za prvních pět měsíců provozu*. (http://www.mpsv.cz/files/clanky/12663/tz_220312b.pdf, 31. 3. 2012).

MPSV (2012c): *Vývoj sociálních výdajů MPSV v roce 2011.* (http://www.mpsv.cz/files/clanky/12657/tz_200312a.pdf, 30. 3. 2012).

MPSV (2012d): *Změny 2012: Průvodce novinkami sociálního systému v roce 2012.* (<http://www.vlada.cz/assets/socialni-reforma/pruvodce-zmenami/Inzerce-ZMENY-DENIKY-NOVY-oriznuto.pdf>, 12. 3. 2012).

ODS (2010): *Podrobný volební program: Řešení, která pomáhají.* (<http://www.ods.cz/volby2010/data/soubory-ke-stazeni/182/volebni-program-velky.pdf>, 3. 4. 2012).

ODS; TOP 09; VV (2010): *Koaliční smlouva o vytvoření rozpočtové odpovědnosti, vlády práva a boje proti korupci.* 12. 7. 2010 (http://www.vlada.cz/assets/media-centrum/dulezite-dokumenty/koalicni_smlouva_ods_top09_vv.pdf, 1. 4. 2010).

TOP 09 S podporou Starostů (2010): *Volební program volby 2010 do Poslanecké sněmovny.* (<http://www.top09.cz/files/soubory/volebni-program-2010-do-poslanecke-snemovny.pdf>, 4. 4. 2012).

VSČR (2002): *Ročenka Vězeňské služby České republiky 2001.* Správní odbor Generálního ředitelství VSČR.

VSČR (2005): *Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015.* Praha, Praha-Pankrác.

VSČR (2012): *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2011.* Správní odbor Generálního ředitelství VSČR.

VV (2010): *Politický program.* (<http://www.veciverejne.cz/politicky-program.html>, 4. 4. 2012).

Internetové zdroje

[Budování stát.cz:](http://www.budovanistatu.cz)

<http://www.budovanistatu.cz>; ověřeno k 20. 4. 2012.

CEVRO Institut:

<http://www.cevro.cz>; ověřeno k 20. 4. 2012.

Česká televize:

<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/155996-v-rapoticich-vyroste-nova-veznice-za-mrizemi-je-ale-stale-tesno>; ověřeno k 20. 4. 2012.

The Disaster Center:

<http://www.disastercenter.com/crime/uscrime.htm>; ověřeno k 20. 4. 2012.

International Centre for Prison Studies:

http://www.prisonstudies.org/info/worldbrief/wpb_country.php?country=190;
ověřeno k 20. 4. 2012.

http://www.prisonstudies.org/info/worldbrief/wpb_stats.php?area=all&category=wb_poptotal; ověřeno k 20. 4. 2012.

Lidovky.cz:

http://www.lidovky.cz/soud-odmitl-dovolani-paroubkove-ve-sporu-o-omluvu-za-komiks-zeleny-raoul-1rp-/lide.asp?c=A120416_114139_In-media_mev; ověřeno k 20. 4. 2012.

Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR:

<http://www.mpsv.cz/cs/11833>; ověřeno k 20. 4. 2012.

<http://www.mpsv.cz/cs/12664>; ověřeno k 20. 4. 2012.

Ministerstvo spravedlnosti ČR:

<http://portal.justice.cz/Justice2/MS/ms.aspx?o=23&j=33&k=2375&d=320396>;
ověřeno k 20. 4. 2012.

Občanský institut:

<http://www.obcinst.cz>; ověřeno k 20. 4. 2012.

Probační a mediační služba České republiky:

<https://www.pmscr.cz/trest-domaciho-vezeni-2>; ověřeno k 20. 4. 2012.

Společenská česko-slovenská digitální knihovna:

<http://www.psp.cz/eknih/2010ps/stenprot/033schuz/s033239.htm>; ověřeno k 20. 4. 2012.

TOP 09:

<http://www.top09.cz/proc-nas-volit/reformy/inventura-ii-ministerstvo-prace-a-socialnich-veci-9124.html>; ověřeno k 20. 4. 2012.

Týden.cz:

http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/system-vyplaceni-davek-furt-kulha-oponoval-odborar-drabkovi_232112.html; ověřeno k 22. 4. 2012.

Vězeňská služba České republiky:

<http://www.vscr.cz/generalni-reditelstvi-19/informacni-servis/rychla-fakta>; ověřeno; 20. 4. 2012.

Jiné zdroje

E-mailová komunikace s Miloslavem Kašparem jednatelem společnosti Ostrov naděje s. r. o. 12. 3. 2012.

7 RESUMÉ

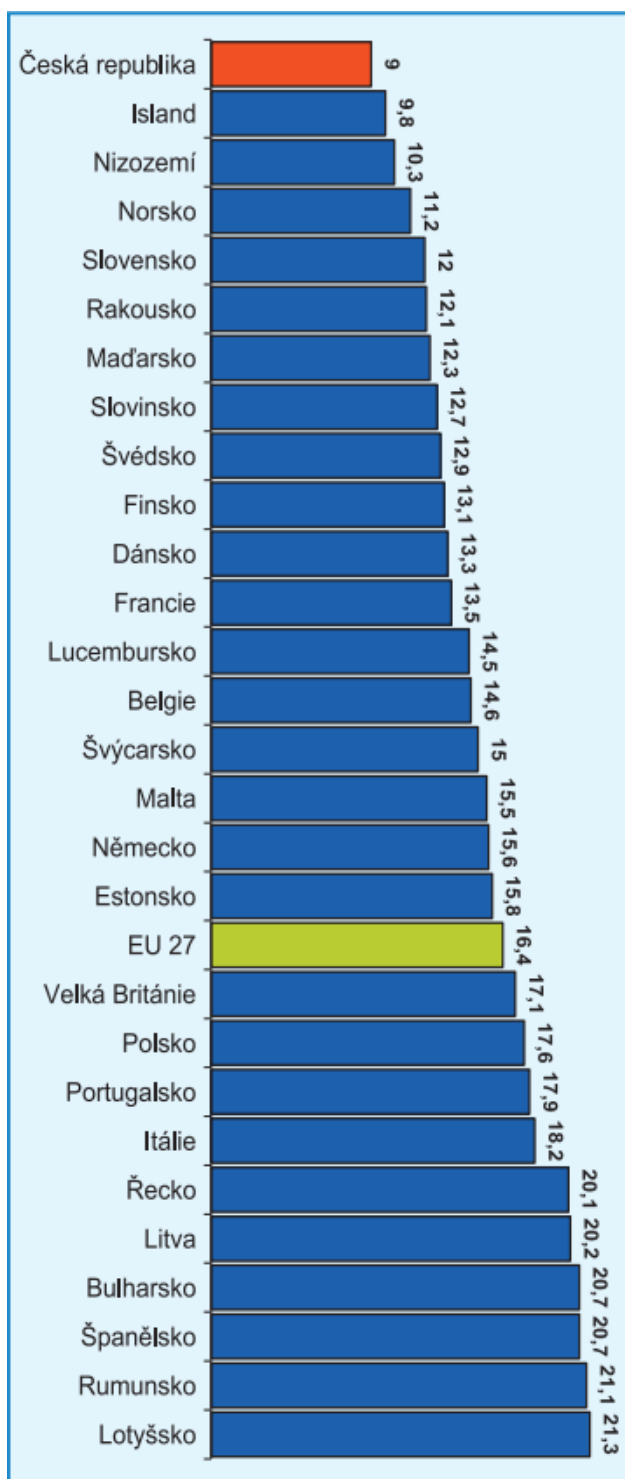
The main theme of this paper is the spreading of the neoliberal reforms. In the United States of America was seen an massive increase of the incarcerated population and this trend spreads to the members states of European Union. I attempted to answer two exploratory questions. Firstly what are the impacts of neoliberal economical and social reforms to the lowest classes of the population. Secondly how are used the motives of criminalization and penalization of urban marginality in the political discourse in the Czech Republic.

In the case study of the Czech Republic I have chosen two institutions of a penal state: a prison and a labour office to show their functions. Although statistical data show, that crime rates are decreasing, the czech prisons are overcrowded. The number of prisoners increases on every level of imprisonment. In czech prisons it is nearly 50 % of prisoners with short-length of punishment. It confirms the crisis of punishment, not the crisis of prison. The rapid increase of indebted people reflected the composition of the prison population. To the prison get more and more homeless and unemployed people. These groups of people circulate in the prison system. It is caused by their indebtedness. Currently is imprisoned about 13 000 of second offenders.

Within neoliberal downsizing of the state is a political legitimacy enhanced by the discourse of „saving“ and „strong hand“ againts the parasites in welfare system. On the other hand Drábek's system represents good business for implementers of reform „solution“. Another project (DONEZ) symbolizes the transformation of labour office into a penal institution, instead the institution of mediating jobs. In the context of neoliberal discourse downsizing the state is paradoxical, that bureaucratic expansion increases. Social reform confirms transition from welfare to workfare. Reform of this system represents the diffusion of disciplinary practices. Political representatives discovered „the remedy“ againts problems in socially excluded areas and also againts petty criminality. It will be the central register of offenses. This measure is based on american template „law and order politics“, which heads towards penalizing of urban marginality. State power authorities strengthen their legitimacy, their image is constructed as a protector of citizens.

8 PŘÍLOHY

Příloha č. 1: Míra ohrožení chudobou v roce 2010



Zdroj: „Míra ohrožení, počítaná podle jednotné evropské metodiky (v %), je v České republice nejnižší v rámci Evropské unie“ (MPSV, 2012d: 2).

Příloha č. 2: Efektivnější postih drobné kriminality - centrální Registr přešupků:⁵⁸

- **„Přestupky proti majetku** - návrh trestně postihovat přešupky spočívající v úmyslném způsobení škody na cizím majetku krádeží, zpronevěrou, podvodem nebo zničením či poškozením, nebo v pokusu o takové jednání – a to poté, co toto jednání předchozími přešupky přesáhne hranici škody 5 000 korun.

Přestupky proti veřejnému pořádku – návrh postihnout pro recidivu toho, kdo:

- neuposlechne výzvy úřední osoby při výkonu její pravomoci,
- poruší noční klid,
- vzbudí veřejné pohoršení,
- znečistí veřejné prostranství, veřejně přístupný objekt nebo veřejně prospěšné zařízení anebo zanedbá povinnost úklidu veřejného prostranství,
- poruší podmínky uložené na ochranu veřejného pořádku při konání veřejných tělovýchovných, sportovních nebo kulturních podniků anebo v místech určených k rekreaci nebo turistice,
- poškodí nebo neoprávněně zabere veřejné prostranství, veřejně přístupný objekt nebo veřejně prospěšné zařízení,
- neoprávněně založí skládku nebo odkládá odpadky nebo odpady mimo vyhrazená místa.

Přestupky proti občanskému soužití – návrh postihovat recidivu u toho, kdo:

- jinému ublíží na cti tím, že ho urazí nebo vydá v posměch,
- jinému z nedbalosti ublíží na zdraví,
- úmyslně naruší občanské soužití vyhrožováním újmou na zdraví, drobným ublížením na zdraví, nepravdivým obviněním z přešupku, schválnostmi nebo jiným hrubým jednáním,

⁵⁸ Ministerstvo spravedlnosti ČR (2011): *Efektivnější postih drobné kriminality – centrální Registr přešupků* (<http://portal.justice.cz/Justice2/MS/ms.aspx?o=23&j=33&k=2375&d=320396>, ověřeno k 2. 2. 2012).

- *omezuje nebo znemožňuje příslušníku národnostní menšiny výkon práv příslušníků národnostních menšin,*
- *působí jinému újmu pro jeho příslušnost k národnostní menšině nebo pro jeho etnický původ, pro jeho rasu, barvu pleti, pohlaví, sexuální orientaci, jazyk, víru nebo náboženství, pro jeho politické nebo jiné smýšlení, členství nebo činnost v politických stranách nebo politických hnutích, odborových organizacích nebo jiných sdruženích, pro jeho sociální původ, majetek, rod, zdravotní stav anebo pro jeho stav manželský nebo rodinný.“*